

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

ALLAH AXTARIŞINDA

Nasir Məkarim Şirazi

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

O – Həyatın böyük problemlərinin həlli yolu

Müasir dünyada narahatçılıqlardan əziyyət çəkməyən və zahiri gözəlliklə yanaşı daxili nigarançılığı olmayan az insan var. Bu gizli və bəzən də səbəbsiz iztirablar, nigarançılıqlar, qəm-qüssələr dəhşətli tufan kimi insan ruhunu daima silkələyir, o tərəf-bu tərəfə çırpır. Bu gün əksər insanların böyük cəmiyyətlərdə yaşamalarına və çoxlu dost-tanışları olmalarına rəğmən, xoşagəlməz tənhalıq hissi onlardan vaz keçmir. Düşünürlər ki, onları dərk edəcək kimsə yoxdur. Ümumiyyətlə, sanki dünyada artıqdılar, həyat onlar üçün mənasız və məqsədsizdir.

Özlərindən qaçır, digərlərinə nifrət edir, hər bir hadisəyə bədbin, yaxud da ən azı laqeyd yanaşırlar.

Daxili aləmlərində hər hansı bir şeylə əvəzlənməz boşluq, vəhşət və qorxu hissi keçirirlər!

Əminliklə deyə bilərik ki, bütün bu psixoloji gərginliklərin səbəbi böyük bir həqiqəti itirmələri və onu unutmalarıdır, nəticədə də həyatın qısa yollarında çaşqın qalmışlar. Bəlkə də güman edirdilər ki, bu həqiqət köhnəlib, yaxud da ümumiyyətlə, ona ehtiyac yoxdur, ona diqqət etmək heç bir şəkildə zəruri deyil. Buna görə də onu unudur, özlərini görməməzliyə vururlar. O böyük həqiqət isə “Allah”dır. Varlıqları yaradan, geniş yaradılış aləminin əsas fundamenti; O, bütün təbii (təbiət) və fəvqəltəbii (metafizik) qanunların hakimidir. Onu unutmaqla həqiqətdə hər şey unudulur, insan tənhalaşır, tamamilə yalnız qalır. Özünün ən böyük söykənəcəyini, sığınacağını əldən verir. Sevinci, şövqü, sənliyi, şadlığı sönür. Onsuz varlıq aləminin mənası yoxdur, Onsuz həyat hədəfsiz olaraq davam edir.

Dünyanın bir çox böyük şəxsiyyətləri iztirab, nigarançılıq və çaşqınlıq dövrünü arxada qoyduqdan, Allaha iman mənbəyinə yetişdikdən və bu mənbədən sirab olduqdan sonra yeni həyat əldə etdiklərini, sanki yenidən doğulduqlarını etiraf ediblər. Bundan sonra onların ruh səmasında o qara, ümitsiz buludlar artıq görünür. Artıq o dəhşətli kabuslardan, ruhlarının dərinliyinə caynaq uzadan dəli div misalı cansıxıcı həyəcanlardan,

dəhşətdən, qeyri-sabitlikdən xəbər yoxdur. Onlar böyük bir qüdrət mənbəyinə söykənmək nəticəsində yaranan şadlıq və aramılıqla ümidverici həyata doğru daha möhkəm addımlarla irəliləyirlər. Elə bir sonsuz qüdrət ki, hər şey Onun üçün asan, qarşısında acizdir. Qarşıya çıxan çətinliklər, xoşagəlməz hadisələr zamanı xəlvət bir yerdə Onun dərgahına üz tuturlar, dərdləri və dərmanları hamıdan gözəl bilən varlıqla razü-niyaz edirlər. Ondan kömək, güc, qüdrət, elm, bilik, ziya, daha yaradıcı istedad və ali dərk istəyirlər. Bunların sayəsində müntəzəm səylə, yorulmaz çalışqanlıqla hadisələrə sinə gərir və qalib gəlirlər.

Hamıdan daha mehriban, ən səmimi dost, bağışlamaqda birinci, hər bir məhbubdan daha çox sevilən bir varlığa tərəf üz tuturlar. Onlar özlərini bütün qəm-qüssədən və ümitsizlikdən uzaq görürlər.

Bundan başqa, belə bir elm və qüdrət qaynağının himayəsi altında dünyadakı hər şey gözlərində ayrı rəngdə görünür. Hər şey böyük, əsrarəngiz, araşdırılmaya layiq, ali hədəfə malik olan bir şey kimi təzahür edir və bu da tədqiqat hissini gücləndirir, insanı dərin tədqiqat aparmağa dəvət edir. Nəticədə məlumatsızları məlumatlı, cahilləri alim, alimləri daha savadlı edir. Deməli, etitaf olunmalıdır ki, Allah haqqında düşüncə, təbliğ və araşdırma insanların ən mühüm məsələlərindən biri və bütün əsrlərdə, xüsusilə də müasir dövrümüzdə problemlərə qarşı ən effektiv yoldur! Hər şeydən önəmli, Onun haqqında düşünmək, Onu tanımaq, tanıtdırmaq elə varlıq aləmində ən böyük həqiqət haqqında düşünməkdir!

Hazırkı kitab həmin böyük həqiqət barədə dərin, eyni halda da gözəl və sadə bir tədqiqatdır. Müəllif bu bəhsləri geniş şəkildə “Dünyanı yaradan” kitabında qeyd etmişdir. Amma belə bir mühüm məsələnin daha yığcam və yeni mövzularla bir yerdə hamının istifadəsində, xüsusilə də cavanların ixtiyarında olması zəruridir.

Şadam ki, bu hədəf yerinə yetib və cəmiyyətin ixtiyarında çox böyük bir məsələ haqqında kiçik və xülasə bir kitab var.

Mən əminəm ki, kim bu kitabı bir, yaxud da bir neçə dəfə diqqətlə oxusa, həyatında və düşüncələrində dəyişiklik baş verəcək, həyatının ən böyük itirdiyini tapdığını təsdiqləyəcək.

Nasir Məkarim Şirazi
Qum şəhəri, 1971-ci ilin qışı

ONA DOĞRU

Bu alimlər nə üçün Allaha pərəstişə qarşıdır?

Necə inanmaq olar ki, Allahı tanımanın yolu bu qədər sadə və asandır? Halbuki, bir sıra alim, ixtiraçı və mütəfəkkirlər bu məsələyə qarşı olub, onunla mübarizə aparıblar.

Onların mübarizə səbəbinə diqqət etdikdə, bu sualın cavabı elə də çətin deyil. Mübarizə o zaman başladı ki, kilsə öz xurafatları ilə elmi həqiqətlərin yayılmasına kəskin qarşı çıxdı, hətta alimlərə nəfəs almağa imkan vermədi. Eyni zamanda o dövrün imperator və siyasətçiləri də öz silah-sursatı ilə kilsənin ixtiyarında idi.

Qısaı, yalnız öz mənfəətlərini düşünən kilsənin qəddar cinayətləri nəticəsində dövrünün xurafat inanclarından cana doymuş ziyalılar kilsə hakimiyyətinə son qoymaq üçün dinlə, ilahiyyatla, dindarlıqla mübarizəyə başladılar. Ziyalılar, azadlıqsevərlər, elmi inqilab tərəfdarları din əleyhinə öz mübarizələri uğrunda elə çalışdılar ki, nəhayət, kilsə geri çəkilməyə məcbur oldu. Bütün Qərbi bürüyən bu mübarizə bir “hədiyyə” olaraq Şərqlə daxil oldu və hətta elmin tərəfdarı olub onu təbliğ edən İslam mühihlərinə də az-çox nüfuz etdi.

Alimlərin səhvi bunda idi ki, kilsədən intiqam almaq naminə və onlara qarşı olan kin-küdurətlərinə görə, ümumiyyətlə Allahı inkar etdilər. Bu mübarizə təəssübkeş materialistlərin əlinə düşəndə isə, ona elmi don geyindirildilər. Odur ki, Allah və dindarlıqla mübarizə bu yolun problemlı olmasına dəlalət etmir, çünki bəzi mübarizəçilərin mübarizəsi qüdrət qazanmaq üçündü və kilsə də “təbiət elmləri”nin inkişafı və yayılması ilə müxalifətçilik edirdi.

Bəziləri isə əsas etibarını ilə Allahı qəbul edirdi. Amma ona Allah deyilməsinə qarşı idilər və onu “təbiət” adlandırırırdılar. Bir halda ki, Allahın elm, qüdrət kimi bütün sifətlərini təbiətə aid edirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, təbiət elmləri arasında bir çox alimlər Allahın, dinin möhkəm tərəfdarlarıdır. Bunun nümunəsi,

40 müasir təbiət aliminin yazdığı “*Allahın varlığının isbatı*” adlı kitabdır. Bu böyük alimlərin hər biri öz sahəsinə uyğun olaraq Allahın varlığını isbat edib.

Daxili yolla Allahıtanıma

Allahıtanıma haqqında xüsusi təlim görməyən bir adam tapın, onu hamının gözündən uzaq bir yerdə elmdən, fəlsəfədən uzaq saxlayın. Bu adam dünyada hansı irqdən, hansı qəbilədən olursa-olsun, öz ətrafına nəzər salsın, özünü və bütün bu varlıq aləmini yaradan güclü və qadir bir qüvvənin varlığına yönələcək.

Sonra onu qəlbinin dərinliyindən bir nida, daxilindən bir hiss bütün bu əsrarəngizliklərin, gözəlliklərin onun tərəfindən olan gizli bir varlığa tərəf səsləyəcək. Bu nida fitrət nidasıdır. Biz fitrətin təbliğət, mühit və digət amillərin təsiri altında olması haqqıqətini də inkar etmirik. Buna rəğmənlə fitrət itmir, sadəcə üstü örtülür. Buna görə də həyatın həssas və təhlükəli anlarında; xəstəlik, təbiət hadisələri, təyyarənin süqutu zamanı zəngli saat kimi özünü büruzə verir. Təyyarə süqut etdikdə insanın əli maddi qüdrətlərdən üzülür və bu zaman bu daxili gizli hiss özünü göstərir və sənə nicat verəcək fəvqəltəbii böyük bir qüvvənin varlığından xəbər verir.

Tarix boyu adi halda bu böyük mənbəyə qarşı hər hansı bir meyil göstərməyən, lakin hadisələr zamanı mömin görünən şəxslərin həyatına şahid oluruq. Bəs, haradan bilək ki, bu səs fitrətin nidasıdır? Bəlkə təbliğətin, adət-ənənənin, ictimaiyyətin nəticəsidir? Bu şəraitdə olmayan şəxslər belə bir nidanı haradan hiss etsinlər?

Fitrətin fərqi nə varsaq, suallara da düzgün cavab tapırıq.

Adət və ənənələr, adətən, əsassızdır və siyasətdən, cəmiyyətin iqtisadi vəziyyətindən və müxtəlif coğrafi şəraitdən asılı olur. Bu amillər hər yerdə eyni deyil, bəzən bir ölkənin geyimi başqa ölkənin geyimi ilə fərqlənir. Məsələn, bir xalqın geyimi öz ölkəsində rəsmi geyim sayıldığı halda, başqa bir ölkədə istehza obyektinə olmasa mümkündür. Bir ölkənin mədəniyyəti başqa

ölkənin mədəniyyəti ilə fərqlənir. Bir məntəqədə papağı başdan çıxarmaq, başqa bir yerdə isə başa qoymaq ədəb-ərkan və ehtiram sayılır. Amma fitrət bütün məkanlarda, bütün zamanlarda eyni və dəyişməzdir. Ana məhəbbəti buna bir misaldır, çünki bu da fitridir; hər yerdə, həyatın bütün dövrlərində ana öz övladına məhəbbət bəsləyib. Hətta kiçik bir qızcıqaz da özü üçün gəlincik adlı xəyali bir körpə düzəldir və bir ana kimi ona məhəbbət göstərir, onun bu xəyali körpəsi itəndə, qırılanda onun üçün ağlayır.

Ərəb cahiliyyəti dövründə doğma uşağı diri-diri torpağa basdırırdılar. Tarixdə belə hallara da rast gəlinir, amma bunlar müvəqqəti və əsassız olub, tezliklə ata-ana fitrəti, duyğu və hissləri özünü büruzə verib.

Allahıtanıma keçmişdən bu günə

Geriyə dönüb bəşər tarixinə bir nəzər salaq; tarix kitablarından əldə olunan, keçmişin bütün dövrlərində bəşərin gizli bir nöqtəyə, batini və böyük bir həqiqətə inancılı olması məsələsidir. Amma özünün fikri inkişafına uyğun olaraq bu həqiqəti özünü bəzən bütpərəstlik formasında, bəzən “Ay”a, “Günəş”ə, bəzən də “atəş”ə sitayiş etməklə göstərib və sonunda böyük, yeganə bir məbudə pərəstiş etməyə gətirib çıxarıb.

Bu böyük məbdəyə inanc materialist təbliğatlarının təzyiqlə altında olmayan bütün millət və xalqlara indi də tamamilə nüfuz edib. Hətta demək olar ki, vəhşi xalqlar arasında da Allaha inanc xüsusi bir şəkildə mövcud olub. Məsələn, məşhur alim və psixoloq Ziqmund Froyd Avstraliyanın yerli xalqlarını tamamilə vəhşi və adamyeyən kimi tanıtdırırdıqdan sonra özünün “Psixologiya” kitabının 19-cu səhifəsində onların “Totem” adlı bir varlığa inanacları haqqında belə yazır:

“Totem əvvəldə qəbilənin ilkin ulu babası olub, sonradan isə onu qoruyan ruh, kömək edən və mühafizəçi bilirlər. Onlara hikmət, elm və problemlərin həllini ilham edir, təhlükə zamanı öz uşaqlarını (qəbilə camaatını) tanıyır, onlara pənah verir.

Buna görə də bir totemin uşaqları müqəddəs vəzifələrini yerinə yetirmədikdə onun tərəfindən cəzalanırlar.

Bunun özü bir növ Allaha inanc deyilmi?

Tarix öncəsi dövrlər haqqında tədqiqat aparıldıqda və arxioloji qazıntılardan əldə olunan nəticə tanınmış alim Məhəmməd Fərid Vəcdinin dediyinə əsasən belədir:

“Keçmiş nəsillər barədə tədqiqat və arxioloji qazıntılar aparıldıqda müşahidə edirik ki, bütpərəstlik onların ən aşkar sənədi və firi inanclarına bir dəlildir”.

Bir neçə sətir öncə isə belə yazır:

“Bir məbdəyə inanc insanın doğulması, yaranması ilə bərabər meydana gəlir”¹.

Bu məsələ tarixdən öncəki dövrlərdən bu zamana kimi “tövhid fitrəti”nin insanın varlığında gizləndiyinə dəlil deyilmi? Amma nadan insan onu bütpərəstlik şəklində üzə çıxarır.

Peyğəmbərlər tarixini vərəqlədikdə də belə nəticə alınır ki, onlar insanları yeganə Allah ilə tanış etmək və bu fitrətin oyanması üçün çalışırdılar. Nəinki, “Onun” varlığını isbat etmək istəyirdilər. Onların bütün səyi Ay, Günəş və bütələrin pərəstişə layiq olmadığını isbat etmək idi. Onlar insanları “təkallahlıq” fitrətinə doğru yönləndirmək üçün seçilmişdilər ki, bəşər övladı tövhid fitrətini çirkləndirməsin, yeganə Allahı başqa yanlış şeylərlə (məbudlarla) səhv salmasın.

Materializmin tarixi haqqında

Tarixdə materialistlər və ateistlərin sayı inanchılar müqabilində həmişə az olub. Materializm məktəbinin kökünü başa düşmək asan deyil. Onun kökünün tarixdən öncəki dövrlərə gedib çıxması bir həqiqətdir. Amma tarixə əsasən, o, miladdan öncə VI-VII əsrlərdə formalaşmış və Tales, Heraklit, Demokrit, Epikür kimi bir sıra filosoflar bu məktəbin tərəfdarlarından sayılır. Bununla belə qəti olaraq sadalanan filosoflardan heç birinin sözügedən məktəbin nümayəndəsi olduğunu demək olmaz.

¹ “Ensiklopediya”, “*vejen*” maddəsi, səh. 639.

Məşhur alim Banqon “Fəlsəfə tarixi” kitabında onlardan teist (Allaha inanan) olduqlarını göstərən cümlələr nəql edir, məsələn Tales haqqında yazır:

“O inanırdı ki, maddənin dəyişməsi ruhani (mənəvi) amillərin təsiri altında həyata keçir”¹.

Heraklit haqqında yazır: “O, bu dəyişən kainatın fəvqündə dəyişməz sabit ilahi bir ağılın varlığına inanırdı”².

Demokrit haqqında isə belə yazır: “Demokrit materialist deyil, çünki o, ruhun varlığına inanırdı”³.

Tanınmış misirli alim Məhəmməd Fərid Vəcdi özünün “Əla ətlalil-məzhəbil-maddi” adlı kitabında yuxarıda sadalanan və Anaksimandr, Lusib və s. kimi bir sıra filosofların adını çəkəndən sonra fikrini belə açıqlayır:

Bəziləri bu filosofların materialist olduğunu düşünür, amma onların hamısı Allaha inanıb, teist olublar. Amma materializmin XVIII-XIX əsrdə formalaşması və Şopenhauer, Jan Jak Russo kimi alimləri özünə cəzb etməsi və onların hər biri müəyyən şəkildə bu məktəbə köməyə qalxmaları inkaredilməz bir həqiqətdir. Lakin bu cazibə və şövq uzun sürmədi və materialistlər XIX əsrin sonlarından geri çəkilməyə başladılar. Bəziləri yaradılış aləmində sistematikliyin varlığına şəhadət verən yeni elmi kəşflər sayəsində, bəziləri də analizlərdə və laboratoriyalarda aparılan təcrübələrdə inkar oluna bilməyən xüsusi ruhi-mənəvi hadisələr və fenomenlərin varlığına əsasən Allahı qəbul edənlərin – teistlərin sırasına qoşuldular.

Bu gün də təbiət elmləri alimlərinin böyük bir hissəsi tövhid məktəbinin tərəfdarıdır və müxaliflər arasında da yalnızca

¹ Məhəmməd Fərid Vəcdi, “Əla ətlalil-məzhəbil-maddi” kitabı, c. 1, səh.13-15.

² Məhəmməd Fərid Vəcdi, “Əla ətlalil-məzhəbil-maddi” kitabı, c. 1, səh.13-15.

³ Məhəmməd Fərid Vəcdi, “Əla ətlalil-məzhəbil-maddi” kitabı, c. 1, səh.13-15.

“Allah” sözünü inkar edənlər olsa da, Onun varlığını qəbul edənlər az deyil.

Kitabın son bəhslərində bu haqda daha geniş danışılacaq.

Materializmin fundamenti

Bu məktəb mənsublarının inanc əsaslarını aşağıdakı 4 prinsipdə xülasələşdirmək olar:

1. Aləmdə maddədən, materiyadan başqa bir şey mövcud deyil. Yəni, var olan hər şey dəyişən, çevrilən və bölünəndir və maddənin bu ümumi xüsusiyyətlərini özündə cəmləyir.

2. Aləm səbəblər-nəticələr toplusundan ibarətdir və onun bütün hadisələrini maddi səbəblər əsasında izah etmək olar.

3. Bu aləmin bütün varlıqları bir-birinin səbəb-nəticəsi olsa da (yəni hər biri öz növbəsində o birinin səbəbi və digərinin də nəticəsidir), amma onların ortaq həddi, yəni maddə və materiya əzəli və qədimdir.

4. Günəş, ulduzlar, planetlər və bu aləmdə hər bir varlıq təsadüfün nəticəsidir. Yəni bir sıra ağılı olmayan, şüursuz səbəblər silsiləsinin birləşməsi sayəsində yaranıb və onların varlıq aləmində planı və fikiri olmayıb.

Bu, materializm prinsiplərinin xülasəsi idi və onların əsassızlığı, zəifliyi gələcək bəslərdə aydınlaşacaq.

Allaha tərəf ən gözəl və ən aydın yol

Allahı tanımaq və materialistlərin iradını cavablandırmaq üçün ən gözəl yol varlıq aləmi və ondakı müxtəlif mövcudların sirrini araşdırmaqdır. “Nəzm” sübutu adlandırılan bu dəlil ağılı qane etməklə yanaşı, vicdanı da rahatlayır. Bəlkə elə bu səbəbdəndir ki, sözügedən dəlil həmişə dəqqət mərkəzində olub, hansı ki biz onu tövhidin ən aydın dəlili adlandırırıq. Dəlil iki müqəddiməyə əsaslanır:

1. Bu geniş aləmin hər tərəfində nizam-intizamın, qanun və dəqiq riyazi hesabların nişanələri müşahidə olunur və hər bir varlıq xüsusi bir hədəf yolunda təyinətli proqramla hərəkət edir.

2. Belə bir sistem və quruluşun ağıl, elm və hikmət sahibi olan yaradıcısı olmalıdır və onun əsasını hədəf və plan üzərində qurmalıdır.

Qısa izah: Varlıq aləminin hesab-kitabsız olmadığı, əksinə, bütün fenomenlər, hadisələr müəyyən xətt üzrə seyr və hərəkət etdiyi, bu aləmin hissələri arasında xüsusi həmahənglik hökm sürdüyü bizə məlumdur. Onun hər tərəfində nəzm, nizam-intizam nişanələri aydın müşahidə olunur. Dünyanın sistem və quruluşu, hər bir hissəsi vahid bir plana uyğun olaraq vahid sər-kərdə və rəhbərin vasitəsilə məqsədə doğru hərəkət edən fərdlərdən ibarət bir ordu mislidir.

Aşağıdakı məqamlara diqqət etdikdə şübhələr aradan qalxır:

1. Hər bir canlı varlığın yaranması və həyatına davam etməsi üçün bir sıra xüsusi qanun və münbit şərait olmalıdır. Məsələn, yaşıl bir ağacın böyüyüb bar verməsi üçün onun toxumunu münasib torpaq, hava və şəraitdə, müəyyən temperaturu olan yerdə əkməliyə ki, o, torpaq və havadan düzgün qidalansın və inkişaf etsin. Yəni, bir sıra təbii qanunlar onu kökündən yarpaqlarınadək yönləndirməlidir, yoxsa o hər şəraitdə inkişaf edə bilməz.

2. Hər bir varlıq və fenomenin özünəməxsus xarakteri və təbii təsiri var. Əgər həmin keyfiyyəti ondan alsaq, həqiqəti itər. Atəşin xüsusiyyəti və təsiri yandırmaq, zəhərin xüsusiyyəti öldürməkdir; atəş yandırmasa, yaxud da zəhər öldürməsə, deməli, atəş atəş və zəhər də zəhər deyil.

3. Öz trayektoriyasında seyr edən hər bir canlı varlığın bədəninin bütün üzvləri öz işlərini bir-birlərinə uyğun həyata keçirir. Misal olaraq, özü bir aləm olan insan orqanizmi bir işi görmək istədikdə onun bütün üzvləri, istər şüurlu, istər şüursuz olsun, onunla həmahənglik edir. Hətta əgər bədənin bir hissəsi cızılrsa, leykosit (ağ qan cisimciyi) və bədən qoruyucuları və keşikçiləri müdafiə üçün tez həmin nöqtəyə tərəf hərəkət edirlər.

4. Aləmə nəzər saldıqda məlum olur ki, bir varlığın tərkib hissələrinə uyğunluq hakim olmaqla bərabər, dünyanın hər bir nöqtəsində, hətta səmanın digər planetləri arasında da həmkarlıq mövcuddur; günəş nur saçır, su buxarlanır, külək onları o tərəf-bu tərəfə apararaq yağış və maraqlı qar dənəcikləri formasında bitkilərə həyat və şuxluq, gözəllik vermək üçün yağdırır və ... Digər tərəfdən isə bilirik ki, bu nəzmlə, bu diqqətlə iş görən belə bir sistem təsadüfün və bir sıra şüursuz səbəblərin nəticəsi ola bilməz.

Nəticə: Aləmin şüurlu, qüdrətli yaradıcı bir səbəbi var və varlıqlar ali bir hədəf üçün yaradılıblar.

Bu dələlin əsası müəyyən həddə aydınlaşdı, indi isə onu kamil şəkildə izah edirik:

Nəzm və ağılın əlaqəsi

Bura qədər kamil və yəqinlik bəxş edən bir tövhidə çatmaq üçün məqsədimizə doğru iri addımlar atdıq; materialistlərin məqsədini, aləmdəki varlıqlar arasındakı nizam-intizamın mənasını ümumi olaraq anladıq. İndi də daha diqqətli və həvəslə yolumuza davam edirik.

Biz geniş aləmdə atomdan tutmuş ulduzlara, mikroskopik canlılardan nəhəng heyvanlara, bədənin ən sadə birləşmələrdən beyin və sinirlərin ən qarışıq hissələrinə qədər hər şey nizamlı bir sistemə malik olduğuna şahidik.

Digər tərəfdən də hər hansı bir sistemdə nizam hökm sürməsi, orada ağıl, düşüncə, plan və hədəfin varlığından xəbər verir.

Bəs, nizamın ağıl, düşüncə, plan və hədəfin varlığına dələlət etdiyi hardan məlumdur?

Bu sualın cavabı vicdanın hökmünə əsasən aydındır. İnsan harada sabit nizam-intizam, hesab-kitab və qanun müşahidə edirsə, tərəddüdsüz dərk edir ki, onun kənarında elm və qüdrət mənbəyini də araşdırmalıdır. O, bu vicdani dərkində özünü heç bir dələlə ehtyaclı görmür. Amma bu sualın cavabı üçün dələləl gətirməyimizin heç bir iradə yoxdur və burada iki yolumuz var:

1. Seçim ağıl və şüurun varlığına dəlidir

Bildiyimiz kimi, nizamlı bir sistem üçün hər vasitədən istifadə etmək olmaz. Bunun üçün xüsusi komponentlər lazımdır. Məsələn, bir bina tikmək üçün dəmir, daş, taxta lazımdır. Burada kağız, yun və qida məhsulları işə yaramır. Bunu da bilir ki, məqsədə çatmaq üçün onlardan hər birinə müəyyən həddə ehtiyac var, yəni hər miqdar, hər kəmiyyət kafi deyil. Digər tərəfdən, qeyd olunan materiallar mütləq müəyyən formada və keyfiyyətdə olmalıdır. Hər hansı formada və keyfiyyətdə olsa, yararlı olmayacaq. Dəmir – tir formasında, xüsusi listlər şəklində, taxta – qapı və pəncərəyə uyğun şəkildə və s. Buna əsasən, materiallar qeyd olunan şəkildə bizim ixtiyarımızda olmasa, məqsədə çatmayacağıq. Bunlar (xüsusi material, kəmiyyət və keyfiyyət) bizi mütəxəssisə, mühəndisə, qisası, ağıllı və mütəfəkkir bir şəxsə tərəf yönləndirir ki, lazım olan materialları təbiətin bu qədər müxtəlif varlıqları arasından seçsin, sonra lazım olan kəmiyyət və keyfiyyəti də nəzərə alaraq bütün bu müqəddimələrdən sonra onları diqqətlə xüsusi tərtib və nəzmlə birləşdirsin və məqsədimiz həyata keçsin.

Əgər bu qeyd olunan dörd mərhələdə (yəni, materialların növünün seçilməsi, kəmiyyət, keyfiyyət və quraşdırma tərtibi) ağıl və düşüncədən istifadə olunmasa və təsadüflərin, şüursuz hadisələrin intizarını çəksək, yaxud da bu işi qeyri-mütəxəssislərin öhdəsinə qoysaq, nəticə mənfi olacaq. Buna görə də deyirik ki, hər bir nizam-intizama malik bir sistem ağıl və elmin məhsuludur.

Nə üçün arxeoloqlar keçmiş qəbilə və tayfaların necə yaşadığını öyrənmək üçün apardıqları qazıntılarda torpaq altında çürümüş qablar, silahlar, yaxud dağılmış divarlarla üzləşdikdə onları sevinclə, fövqəladə diqqətlə araşdırır və qədim qövmlərin simasını, mədəniyyətini bu arxeoloji əsərlərin üzərində oxuyurlar?

Nə üçün astronomiya alimləri böyük teleskoplar arxasında Mars planeti üzərində ağıl və nəzmlə xətləri müşahidə edəndə –

“Belə nəzərə çarpır ki, bu planetdə ali bir mədəniyyət olub və bəlkə də bu tərtibli və nizamlı xətlər Mars planetinin mədəniyyətli camaatının xüsusi bir səliqə ilə öz planetlərinin yaşıllıqlarını sulamaq üçün çəkdiqləri kanallardır” deyirlər? Bütün bu sualların cavabı insanın nəmz və nizam-intizamı ağıl və elm olmadan qəbul edə bilməməsindədir. Harada nizamlı bir sistem olsa, bu sistemi yaratmaq üçün lazım olan elm və qüdrət sahibi olan bir mənbəyə tərəf yönəlmək lazımdır.

2. Bu riyazi düstur ağılla nəzmin əlaqəsini aydınlaşdırır

Nə vaxtsa çapxanada olmusunuz? Bu adi çapxanalarda xüsusi qurğuşun hissələri üzərinə vurulmuş çoxlu hərflər olur. Bir sözü yazmaq üçün bu hərfləri götürür və bir-birinin yanına düzülür. Məsələn, “yaxşı” sözünü qurmaq üçün “y”, “a”, “x”, “ş”, “ı” hərflərini bir-birinin yanına qoyurlar, daha sonra da sözləri bir-birinin yanına qoyaraq sətirləri, səhifələri düzəldərək çap maşınına verib kağızlar üzərində çap edirlər. Fərz edin ki, onlardan biri savadsızdır. İstəyirik ki, o, 9 hərfdən ibarət olan “*oyaq insan*” sözünü düzsün. Əlbəttə ki, o, bu hərfləri sözdə verildiyi kimi düzə bilməyəcək. O bunun üçün təsadüfdən istifadə etməlidir. Yəni, hərfləri necə gəldi götürməli və beləcə bəlkə də təsadüfən həmin söz düzəldi. Hesablayaq görək bu təsadüfün ehtimalı neçə yanlış ehtimal arasındadır. Yəni, bu düzgün ehtimalın olması mümkündürmü? Onu qeyd edək ki, 32 hərfdən, kifayət qədər böyük sayda 9 hərf düzmək olar. Amma biz bu sayın 50 olduğunu fərz edək. Təsdiq edirsiniz ki, “o” hərfinin əvvəldə seçilməsinin ehtimalı əllidə birdir (1/50). Yəni, 50 ehtimal arasında bircə düzgün ehtimal var və o da budur ki, hərfləri düzən savadsız şəxs “o” hərfini seçsin. Amma “oyaq” sözünün birinci, ikinci hərflərini nəzərə alsaq onun təsadüfi ehtimalı çox böyükdür. Çünki 2500-dən bir ehtimal olur. Ona görə ki, birinci hərfin 50 ehtimalı müqabilində ikinci hərfin 50 ehtimalı durur, bu da bir yerdə 2500 edir. Düzgün ehtimal da yalnızca birdir, o da budur ki, “o” hərfi əvvəl, “y” hərfi isə sonra

gəlsin. Əgər bu tərtiblə irəliləsək bu 9 hərfin təsadüf nəticəsində düzgün seçilmə ehtimalı milyonlarda birdir (təqribən). Yəni, milyonlarla ehtimaldan yalnız biri düzgün və qalanları səhvdir.

Böyük bir ədəd

Bu ehtimalın nə qədər zəif olduğunu bilmək üçün, aşağıdakı misala diqqət edək: fərz edin ki, bizim günəş sistemimizin hazırkı planetləri 4 dəfə çoxdur və hər birinin əhalisi də yer kürəsinin əhalisi qədərdir. Bu planetlər arasında bir nəfər xeyirxah adam tapılır və öz malının böyük bir hissəsini bu insanlardan birinə vermək istəyir. Heç kimin ondan inciməməsi üçün püşk atılmasını istəyir. İndi düşünün görün bu püşkün bu kitabı yazan müəllifə düşməsi nə qədər zəifdir?! “Oyaq insan” sözüünün yazılmasının təsadüfi ehtimalı təqribən bu zəif ehtimala bərabərdir. Yəqin deyəcəksiniz ki, qeyd olunan ehtimal fəvqəladə zəif olsa da, amma qeyri-mümkün deyil. Ola bilər ki, nəhayət təsadüf baş versin. Biz də bu hissədə sizinlə müvafiqik. Amma, fərz edin ki, hərfləri seçən bu savadsız şəxs həmin tərtiblə digər bir neçə sözü də yığmalıdır: məsələn, *“Oyaq insan varlıq aləminin əsrarəngiz nizamını araşdırmaqla Allahı qəlb gözü ilə müşahidə edir”*. Bu cümlənin hərflərinin sayı 82-dir. Görün bu 82 hərfin təsadüfən düzgün seçilməsinin ehtimalı nə qədər böyük və baş gicəlləndirəndir?

Bundan əlavə, bu cümlə bir sətirdən ibarətdir. Fərz edin ki, əgər bu kitabı həmin savadsız şəxsin əlinə versək və hərfləri təsadüfən seçməklə onun bu kitabı hazırlayacağını gözləməyimiz nə qədər axmaqlıdır. Belə bir ehtimal ümumiyyətlə ağıla uyğundurmu? Minlərlə savadsız şəxs hərfləri təsadüfən seçməklə bu kitabı hazırkı şəkildə hazırlamaları mümkündürmü? Bundan başqa, fərz edin bir kitabxananı bu tərtiblə qurmaq istəyirik, görəsən bu mümkündürmü?

Əlbəttə ki, “Xeyr!” – deyəcəksiniz. Niyə görə? Çünki bu ehtimal çox-çox böyük bir ədədin müqabilindədir. Bu ədəd məhdud olsa da, qeyd olunan işin baş verməsi üçün sonsuza bərabərdir. Sonsuza bərabər olan bir ehtimal isə sifirə bərabərdir

(diqqət). Buna görə də hər bir oxucu heç bir şübhə olmadan bilir ki, bu kitabın hərflərinin, sözlərinin, səhifələrinin tənzimlənməsi hərfləri tanıyan şəxslərin şüurlu işinin nəticəsidir. Bu nəzmin özü onların elminin, qüdrətinin nişanəsidir. Əgər kimsə bundan başqa bir ehtimal verərsə, onun nədən və sözünün də axmaqlıq olduğunu deyə bilərik.

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, ola biləmi ki, insan bədəninin nizamlı hissələri, canlıların, bitkilərin müxtəlif növləri, atomdaxili və hüceyrənin qəribə incəlikləri, ulduzların, kəhkəşanların heyrtləndirici nizamının bir kitab, yaxud bir kitabxana qədər əhəmiyyətli olmadığını deyən bir şəxs tapılsın?

Bu bəhsin ardınca nizamlı yaradılış aləmindən müxtəlif nümunələri qeyd etmək yaxşı olar. İlk öncə son dərəcə kiçik olan “atom”dan başlayaq.

Sirli atom dünyasına baxış

Son dərəcə kiçik olan bir aləmə daxil olmamışdan və onun sirlərini bircə-bircə incələməmişdən (belə bir aləm üçün bu ifadə düzgün olmasa da) öncə bu nöqtəni xatırlatmaq lazımdır ki, ola bilsin bu bəhslər zamanı bir mövzu sizi narahat etsin və o da budur ki, əgər doğrudan da bu həddə münəzzəm, dəqiq, sirlərlə, hikmətlərlə dolu olan bu yaradılış aləmi tam aydın şəkildə fəvqəladə qüdrət və elm mənbəyindən xəbər verən bir varlıq tərəfindən yaradılıbsa, onda bəs nə üçün varlıq aləmini araşdıranların önündə dayanan bəzi təbiət alimlərinin özü bu böyük məbdəyə inanmırlar?

Necə olur ki, biz onların tədqiqatlarının nəticəsi olaraq Allahı tanıyıyıq, amma onların özləri Allahı tanımır?

Dəniz sahilində yaşayanların suyun nə olduğunu bilməmələri, amma səhralarda dolananların suyu tanımaları qəribə deyilmi?!

Amma qəlbində irad tutaraq sual verən yalnız siz deyilsiniz. Bu sual sizdən öncə də digərləri tərəfindən verilib. Materialistlərin iradları və tövhid məsələsi haqqında sual-cavab üçün ayrıca fəsil nəzərdə tutulduğuna görə, “bürhani-nəzm” – “nəzm

olunan hesabla) nə qədər atom var? Əgər bütün günəş sisteminin, digər səmavi cisimlərin, qalaktika və kəhkəşanların atomlarını da ona əlavə etsək hara gedib çıxar? Elə buna görə də insan düşüncəsi onu təsəvvür etməkdən yorulur və acizdir. Onların sayını onları Yaradanın öhdəsinə qoymaq lazımdır.¹

Atomun macəra dolu tarixçəsi

Atomun uzun tarixçəsi var. Varlıqların bölünməz hissəciklərdən təşkil olunduğunu deyən ilk şəxs bəlkə də Demokrit olub (amma atom artıq bölünüb və onun yalnızca adı qalıb). Amma Demokrit inanırdı ki, “atom” adından göründüyü kimi heç bir şəkildə bölünən deyil. Yəni, ümumiyyətlə onun hissələri yoxdur ki, bölünsün. Bu nəzəriyyə bir müddət müzakirə obyektinə oldu. Əvvəldə tərəfdarlar tapdı, sonra alimlər və filosoflar tərəfindən inkar olundu. Əsas etibarilə, digər hissələrə bölünməyən bir şey qəbul olunmaz oldu.

1919-cu ildə, atomun bölünməsi haqqında heç bir xəbər yox idi, amma həmin il atomun bölünməsi sahəsində Ernest Rutherford adlı alim tərəfindən ilk addım atıldı və atomun bölünməsi günbəgün yeni mərhələyə keçdi. Bu məsələ o qədər əhəmiyyət qazandı ki, keçən əsr *“atom əsri”*, daha dəqiq *“atomun bölünmə əsri”* adlandırıldı. Amma bilməliyik ki, Demokritin dediyi və filosofların inkar etdiyi atom bu gün fizikada müzakirə olunan atomla daha çox adda eynidirlər, nəinki həqiqətlərində.

Atomun sirli zərrəcikləri

Hər halda, atom bu qədər zahiri kiçikliyi ilə müxtəlif hissələrə malikdir: iki hissədən təşkil olunmuş *“nüvə”*, – müsbət elektrik yüklü *“proton”*; elektrik yükü olmayan *“neytron”* və nüvə ətrafında fəvqəladə sürətlə fırlanan mənfi yüklü *“elektron”* adlanan digər hissəciklər.

¹ “Əgər (Allahın kəlmələrini və məxluqlarını yazmaq üçün) yer üzərindəki bütün ağaclar qələm, dəniz də mürəkkəb olsa və yeddi dəniz də köməyə gəlsə, Allahın kəlmələri qutarmaz.” (“Loğman” surəsi, ayə 27).

Alimlər elektronların nüvə ətrafına fırlanmasını Günəş sistemindəki planetlərin hərəkətinə bənzədirlər. Amma bu fərqlə ki, atom planetciklərinin sürəti Günəş sisteminin planetlərinin sürətindən dəfələrlə böyükdür. Bu da varlıq aləminin hər yerində hökm sürən vahid və ümumi bir proqramın varlığından xəbər verir.¹

Elektronların atom ətrafında hərəkət sürəti həqiqətən də heyrətləndiricidir. Çünki onların sürəti saniyədə 1000 kilometr-dən (hidrogen atomunda, *1000 km/san*) 201164 km (uran atomunda, *201164 km/san*) arasındadır. İndi görün ki, son dərəcə kiçik olan bu meydana heç bir maşının çata bilməyəcəyi sürətlə hərəkət edən bu zərrəcik hansı vəziyyətdə hərəkət edir və bir saniyədə öz mərkəzi ətrafında neçə dəfə fırlanır?!

Atomdaxili dəhşətli səhralar!

Elə güman etməyin ki, atomdaxili bu kiçik fəza doludur. Çünki elektronlar və mərkəzi nüvə arasında məsafə və atomun həcminə nisbətən çox geniş boşluq var. Əgər nüvəni bir metrlik bir şeyə bənzətsək elektronlar onun ətrafında *1 km* məsafədə fırlanmış olarlar və bu *1 km* məsafə isə boşluqdan ibarət olar. Eynilə Günəş sistemindəki planetlər arasındakı boş fəza kimi. Bu hesabla atomun nə qədər kiçik olduğu aydın olur.

Məşhur alim Julyonun dediyinə əsasən, əgər bir insanın bədənindəki atomlar arasındakı boş fəzanı aradan qaldırsalar, yəni onun atomlarını o qədər sıxsınlar ki, elektronlar nüvənin mərkəzinə çatsın, onun bədənini o qədər arıq və kiçik olar ki, mikroskopla çox çətinliklə görünər. Daha maraqlısı budur ki, onun çəkisi əvvəlki kimi qalacaq. Yəni, bu bədən görünməz bir hala düşəcək və eyni halda onun kütləsi məsələn, *60 kq* olacaq. Çünki bu boş fəzanın nüvənin kütləsi ilə ölçülən atomun kütləsində heç bir rolu yoxdur.

¹ “Kiçik və böyük, hər şey, Onun müqəddəs Zatı müqabilində bərabərdir, eynidir”, “Nəhcül-bəlağə”.

Bunu da bilmək lazımdır ki, aləmin müxtəlif elementlərinin o cür fərqli formaları və xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, onların əsas atom quruluşları eynidir. Hər şey atomdan təşkil olunub, atomlar da elektronlardan, protonlardan və neytronlardan. Amma bu fərqlə ki, onların bəzilərində elektronların sayı birdir, məsələn hidrogen atomu, bəzilərində daha çoxdur. Nəhayət uran atomunda 92 elektron var və onlar nüvə ətrafında dəlicəsinə fırlanırlar. Bunlardan sonra digər elementlər də kəşf olunub, onlar isə daha çox elektronlara malikdir.

Atomlar bizə tövhid dərsi verir

Atomşünaslıq müasir təbiət elmlərinin ən əhəmiyyətli mövzudur və bu qədər məchulluğuna, qəribəliyinə baxmayaraq, heyrətləndirici və maraqlıdır. Bu sonsuz kiçik dünyada öyrəndiyimiz tövhid dərsləri bizi hədsiz böyük Allaha tərəf yönəldirir. Həddindən artıq kiçikliyinə görə gözəgörünməz olan bu varlıq vasitəsilə əzəmətinin böyüklüyündən gözəgörünməz yeganə Allahı çox gözəl şəkildə tanımaq olur. Bu kiçik aləmdə 4 şey diqqətləri daha çox cəlb edir və hər biri fəvqəladə elm və qüdrətin yaratdığına bariz nişanədir:

1. Fəvqəladə nəzm

İndiyə kimi 104 element kəşf olunub, onların elektronlarının sayı birdən başlayaraq artır. Yəni, elektronların sayı bəzində 1, bəzində 2, digərində 3-dür və beləcə həmin tərtiblə təqribən bir-birinə nizamlı şəkildə birləşmiş formadadır. Bu dəqiq nəzm və tərtibi necə ağıl və elm sahibi olmayan səbəblərin nəticəsi hesab etmək olar?

2. Atom “ölkəsi”ndə qüvvələrin tarazlığı

Yəqin bilirsiniz ki, iki zidd elektrik bir-birini cəzb edir. Yəni, əgər bir cisim müsbət yüklü o biri də mənfi elektrik yüklü olsa, onlar bir-birinə tərəf hərəkət edəcək, bir-biri ilə birləşəcəklər. Bunu görə də mənfi yüklü elektronlar və müsbət yüklü protonlar bir-birini cəzb etməlidir.

Aləmin zərrəcikləri daxilindəki bu qəribə dinamiklik sabitliyə çevrilmiş və milyonlarla illər keçir amma elektronların daxilindəki sabit hərəkətində ən kiçik dəyişiklik belə baş vermir. Sözügedən məsələnin sirrini bunda araşdırmaq lazımdır ki, bir cisim ətrafında hərəkət nəticəsində digər cisim “itələmə – dəfətmə” qüvvəsinə malik olur, onu həmin cisimdən uzaqlaşdırır və bu qüvvəni “*mərkəzdənqaçma*” qüvvəsi adlandırırlar.

Atomun öz varlığını (proton, elektron və onların hərəkəti) qoruyub saxlaması üçün elektronların nüvə ətrafına fırlanma sürəti elə bir həddə olmalıdır ki, onlar arasındakı cazibə qüvvəsinə bərabər dəfətmə qüvvəsi yaratmalıdır. Əgər bu iki qüvvə arasında ən kiçik fərq yaransa, yaxud atomun hissəcikləri tədricən bir-birinə yaxınlaşsa, hərəkətdən dayansa, ya da elektronlar tədricən bir-birindən uzaqlaşsa, nəticədə atom öz-özünə bölünəcək. Buna görə də demək olar ki, atomun mövcudluğu çox dəqiq və əsaslı bir hesaba bağlıdır. Bu maraqlı nöqtəni də unutmamalıyıq ki, nüvə ətrafına təsəvvür olunmaz sürətlə fırlanan elektronların hərəkəti zamanı onlarda güclü fəvqəladə “*mərkəzdənqaçma*” qüvvəsi meydana gəlir. Buradan məlum olur ki, atomun hissəciklərinin cazibə qüvvəsi o qədər böyükdür ki, qeyd olunan dəfətmə qüvvəsi ilə tarazlaşır və elektronların uzaqlaşmasının qarşısını alır. Bu qüvvə azad olanda atom bombalarının dağıdıcı gücünü yaradır. Görəsən, bu tarazlıq və müvazinəti, bu dəqiq nizam-intizamı yaradan sadə riyazi əməlləri bilməyən aşağı sinif şagirdləri həddində təbiət ola bilərmi? Üstəlik, bu təbiətin heç bir şüuru da yoxdur!

3. Sərhəddi aşmaq qadağandır!

Qeyd olunduğu kimi bəzi atomların müxtəlif elektronları var. Amma güman etməyin ki, bütün elektronlar nüvə ətrafında eyni trayektoriya üzrə hərəkət edirlər. Əksinə, onların hər biri nüvədən müxtəlif məsafələrdə müxtəlif trayektoriyalar üzrə hərəkət edir. İndi görün çox kiçik bu atom dünyasında nə qədər dəqiq hesablamalar olmalıdır ki, hər bir elektron gözə görünməz

dərəcədə kiçik olan bu məsafələrdə öz trayektoriyası üzrə hərəkət etsin. Bununla belə heç biri öz xəttindən kənara çıxma-
malı, digərinin xəttinə keçməməlidir ki, onunla toqquşmasın və
milyonlarla illər bu vəziyyətdə qalsın. Bu hesabat həqiqətən də
təsəvvürə gəlməzdir. Necə inanmaq olar ki, bu hesablar
düşüncəsiz, şüursuz təbiətin məhsuludur?!

4. Qorxulu və həyəcanlı enerji

Qeyd olunduğu kimi hər bir zərrəni parçalasaq onun daxi-
lində fəvqəladə bir enerjinin olduğunu görürük. Bu böyük və bir
yerdə qərar tutmaz enerjini o cür kiçik bir mühitdə əldə sax-
lamaq üçün nə qədər çətin bir işdir. Bundan başqa, atomun çox
kiçik bu hissəcikləri arasındakı bu bağlılıq (onları bir-birindən
ayırmaq üçün böyük elektrik maşınlarından istifadə olunmalı-
dır) heyrətləndirici bir mövzudur. Bu enerji və hissəciklərin bir-
birinə bağlılığı fəvqəladə bir qüdrət və elm olmadan ağıla sığan
bir şeydirmi?!

Atom bombaları haqqında nə bilirsiniz?

Atomun gücünün əzəmətini dərk etmək və həmçinin bu
atomu Yaradandan bixəbər və məğrur bəşərin bu böyük həyat
mənbəyindən hansı xətərli yollarda istifadə etdiyini bilmək üçün
aşağıdakı iki nümunəyə nəzər salaq:

1. Atom bombasının ilk təcrübəsi 1945-ci ildə Meksikada
otsuz-ələfsiz bir səhrada həyata keçirildi. Kiçik bir atom bom-
basını polad bir qüllənin başında quraşdırıb xüsusi şəkildə
partladılar. Partlayışın gücü o qədər böyük idi ki, polad qüllə
əriyərək suya dönür, sonra da buxarlanır. Böyük elektrik (ildı-
rım) və gurultulu səs eşidilir, ondan 12 km yüksəyə qalxan bir
bulud müşahidə olunur.

2. Həmin il amerikalılar tərəfindən Yaponiya ilə mühari-
bədə iki atom bombasından (əlbəttə kiçik həcmdə) istifadə
edilir; biri onun Xirosima, digəri isə üç gün sonra Naqasaki
şəhərinə atılır. Birinci şəhərdə 70.000 nəfər tamamilə həlak oldu
və həmin sayda da yaralandı. İkinci şəhərdə isə həlak olanların

sayı 30-40 min nəfərə çatdı, həmin miqdarda da yaralılar oldu. 5 gündən sonra yaponiyalılar amerikalılara tamamilə təslim oldular. Evlərin çoxu zərər gördü, yaxud tamamilə viran qaldı. Günahsız uşaqlar, heyvanlar da bu cinayətin qurbanı oldular.

Atomun maraqlı tövhid nöqtələri və müasir mədəniyyətə malik bəşərin ondan istifadə tərzini haqqında demək istədiyimiz bu idi. Bəziləri bu böyük qüvvədən düzgün istifadə tərzini bu cür itirirsə, onların atomun bu sirlərini bildikləri halda onu Yaradana yönəlmə bilməmələrinə təəccüb etməyə yer yoxdur.

Hər halda, bir atomun sirlərini araşdırmaq aləmi Yaradana tanımaq üçün kafidir və böyük başlanğıcın (Yaradanın) varlığına aləmdəki atomların sayı qədər də dəlilimiz var (diqqət edin)!

Bu mikroskopik canlıların bizə verdiyi dərslər

Varlıq aləminin sirləri ilə maraqlanan bir çox insan tövhidin həqiqətini kainatın dərinliklərində axtarmaq istəyirlər. Kainatın dərinlikləri bizim nəzərimizdən xaricdir və onları daha çox fikirin, düşüncənin qanadları ilə, elmi hesablamalar vasitəsilə fəth etmək olar. Əlbəttə, bir cəhətdən onların Allahı hər yerdə, qalaktika və kəhkəşanların dərinliklərində axtarmağa haqları var. Dəryaların dibində, dağların zirvəsində, dərələrin çökəkliklərində, cəngəllərin içində və nəhayət insan ruhunun müəyyən güşəsində, cisimində axtara bilərlər! Biz də öz növbəmizdə bu uzaq və uzun yola ümidlə, ruhla çıxmışıq.

Varlıq aləminin başlanğıc və mənbəyinin əzəmətini, qüdrətini dərk etmək üçün planetlərə, ulduzlara, daha uzaqlara, kəhkəşanlara tərəf üz tutacağıq. Amma güman edirik ki, müvəqqəti olaraq, yolu yaxınlara salsaq və yaradılışın ətrafımızdakı nəzmini, nizam-intizamını, hətta çox kiçik bir guşəni araşdırsaq daha yaxşı olar.

Doğrudur, yuxarı və nəhayətsiz böyük aləmlərdə varlığın yaradancının (Allahın) göz qamaşdırıcı əzəmətini daha yaxşı müşahidə etmək olar. Amma heyretləndirici işləri, lütfü və diqqəti daha çox bu kiçik aləmlərdə görmək olar! Əgər kəhkəşanlar aləmin yaradancınının böyüklüyünün, qüdrətinin nişanəsidirsə, bu

kiçik aləm də Onun sonsuz elminə aydın nişanədir. Ümumiyyət-lə, hər biri varlıq aləminin ümumi nizamının aşkar nümunəsidir.

Keçən bəhsdə varlıq aləmini təşkil edən ən kiçik parçasını, yəni atomu müəyyən həddə araşdırdıq. İndi də növbə mikrosko-pik canlılarındır.

Kiçik varlıqlardan ibarət böyük bir dünya

Deyirlər ki, məşhur fransız alimi Pastora qədər heç kim qəti olaraq canlı həyatın hara qədər gedib çıxdığını bilmirdi. Hamı güman edirdi ki, canlı həyat göz ilə görünən müxtəlif ölçülü heyvan və bitkilərdə məhdudlaşır.¹ Amma Pastor elmi təcrübə və tədqiqatlar sayəsində alimlərin gözü qarşısında mil-yonlarla canlının yaşadığı qəribə bir aləmə yol açdı. Ondan sonra insanın görmə qüdrətini min dəfələrlə böyüdən mikros-koplar, sirr dolu bu dünyanın üzərindən pərdəni qaldırdı. Cürbə-cür şəkil və növdə, müxtəlif hərəkətli canlıların fəaliyyətlə dolu dinamik, amma sakit və qaranlıq dünyası. Bir damla su onlar üçün bir dərya, fəzadakı toz nəhəng bir təyyarədir. Bir neçə nə-fərdən artıq insanın yaşamaq üçün sığışmadığı kiçik bir mən-zilin bir guşəsində milyonlarla bu canlılardan var, amma heç kimin bundan xəbəri yoxdur. Bu qədər kiçikliklərinə görə “mik-rob” adlanan bu canlıların bəziləri zərərli, bəziləri də faydalıdır. Amma onların hamısı istisnasız olaraq bizim həyatımız üçün

¹ Amma əlimizdə olan bundan 1000 il (ya da daha çox) öncəki sənəd-lər şahadət verir ki, Pastor dünyaya gəlməmişdən 100 illər öncə bizim bö-yük dini rəhbərlərimiz insanları mikroskopik canlılarla tanış edib. Təqribən 1000 il əvvəl böyük şiə alimi Məhəmməd ibn Yaqub Kuleyni tərəfindən tələf olunmuş “Üsuli-Kafi” kitabında bu hədisi görürük: Şiələrin 8-ci imamı (ə) öz dostlarından birinə, Fəth ibn Yezid Corcaniyə buyurur: “*Biz Allahu “Lətif” adlandırırıq. Yəni O, məxluqlara tam olaraq, dəqiq alimdir. Məgər kiçik və qeyri-kiçik bitkilərdə, ağcaqanadda, ağcaqanaddan da kiçik, onlar-dan da daha kiçik heç vaxt gözlə görünməyən heyvanlarda (onların kiçiklik-lərinin şiddətindən erkək-dişi olmaları, körpələri-böyükləri seçilmir) Alla-hın sənətini görmürsənmi?! Bu heyvanlar dəryaların dalğaları, ağacların qabıqlarında arasında, səhralarda və çöllərdə doludur!*”

zəruridir və bizim inkişafımızda, yaşamağımızda təsirli rola malikdirlər. Bu haqda sonrakı fəsillərdə bəhs edəcəyik.

Kiçik, kiçikdən də kiçik

Bu gün mikroskopik canlıları iki dəstəyə bölürlər: “bakteriya”lar və “virus”lar. Bakteriyaları adi mikroskoplarla görmək mümkündür, onlar viruslara nisbətən daha cüssəlidirlər. Buna görə də əksər mühitlərdə (suda, havada, canlıların qidalarda və bədənlərində) yaşaya bilərlər. Amma virusları 100.000 dəfədən daha çox böyüdən xüsusi elektron mikroskoplardan başqa mikroskoplarla görmək olmur. Hətta bu iş xüsusi şərait altında, rəngləmə və şüalandırma vasitəsilə olmalıdır, onlar canlıların bədənindən başqa yerdə çoxala bilmirlər.

Bizim ölçülərin işləmədiyi bir aləm

Bizim yaşadığımız aləm həqiqətdə iki, biri sonsuz böyük (səmalar, ulduzlar), o biri də sonsuz kiçik (atom və mikroskopik varlıqlar) dünya arasındadır. Əlbəttə, bizim ölçülər elə bu dünyamızın ölçüləridir. Buna görə də böyük aləmə qədəm qoyduqda görürük ki, bizim ölçülər o qədər kiçikdir ki, onları kənara qoymağa məcbur olur və həmin böyük dünyanın ölçülərini seçirik. Digər tərəfdən də kiçik aləmə daxil olduqda da ölçülərimiz o qədər böyük və uzundur ki, ona heç nə sığmır. Yenə də məcbur oluruq ki, öz ölçülərimizi kənara qoyaq və həmin aləmin ehtiyaclarına cavab verən ölçüləri seçək.

Bakteriyalar “*mikron*” adlı xüsusi bir vahidlə ölçülür. Bu ölçü vahidinin uzunluğu bir millimetrin mində biridir ($1/1000$ mm). Yəni, 1.000.000 bakteriyanı bir-birinin yanına qoysaq bir metr olar ($1.000.000$ bakteriya = 1 m).

Virusları ölçmək üçün isə daha kiçik miqyas lazım olur. Onları da bir mikronun mində biri qədər ölçü vahidi ilə ölçürlər ($1/1.000.000$).

Heyrətləndirici bir artım – çoxalma

Mikroskopik canlıların heyrətləndirici xüsusiyyətlərindən biri onların qəribə şəkildə çoxalmalarıdır. Onlar da başqa canlı-

lar kimi çoxalır. Amma onların çoxalması nə yumurta qoymaqla, nə də doğumla olmur. Əksinə, bölünmə yolu ilə çoxalırlar. Onların hər biri kifayət qədər inkişaf etdikdən sonra iki hissəyə bölünür və hər biri müstəqil canlı olur. Yəni, ana 2 övlada bölünür və övladlar 4 nəvəyə, nəvələr də 8 nəticəyə bölünürlər! Bu tərtiblə daim bölünürlər.

Bu canlıların hər şeyləri kiçik olduğuna görə onların inkişaf və çoxalma müddəti də çox qısa. Onların çoxu münasib şəraitdə yarım saat ərzində bölünürlər. Onların bu qısa zaman ərzində bölünməsinə və bölünməklə sayca da artdığını nəzərə alsaq saylarının fəvqəladə artdığını görürük. Hətta ola bilər ki, yalnızca 3 gün ərzində bir mikrobun doğub törəməsi o qədər çox olsun ki, yer kürəsinin üzərini iynə ucu qədər də boş yer qalmaq şərti ilə örtsün!

Əgər inanmırsınızsa, gəlin birlikdə hesablayaq: hər gündə 48 “yarım saat” var. Fərz etsək ki, bir bakteriya münasib mühitdə yaşayır, onda o, birinci yarım saatda 2, ikinci yarım saatda 4, üçüncü yarım saatda 8 olacaq. Beləcə, 10-cu yarım saatda onların sayı 1000-ə, 20-ci yarım saatda 1.000.000-a, 30-cu yarım saatda 1.000.000.000-a, 40-cı yarım saatda 1.000.000.000.000-a və nəhayət sonuncu yarım saatsa 250.000.000.000.000-a çatacaq! Yəni, əgər hər bakteriyanın uzunluğunu bir mikron fərz etsək, 250 sm^3 həcmə bərabər bir qabı 24 saatdan sonra doldura bilərik. Bundan sonra ikinci 24 saatda da bu işi davam edək, 48 saat bitdikdə həmin hesabla bakteriyalar 60 km^3 fəzanı doldurmalı olacaqlar. Hesabı yenə də aparsaq, daha sonrakı 24 saatdan sonra onların həcmi yer kürəsindən böyük olacaq və onları yer kürəsinə yığışsalar onun üstünü heç bir başqa varlığa yer qalmayacaq. Beləcə, bir mikrob 3 gün ərzində bütün yer üzünü elə bürüyə bilər ki, o hamıya dar gələr. Amma bu canlılara bu çoxalmanı verən həmin başlanğıc (Allah) – hansı ki, əgər bu çoxalma qüdrətləri olmasaydı, onların nəsiləri məhv olardı – onlara o qədər azadlıq və meydan verməyib ki, öz sərhədlərini keçə bilsinlər. Çünki əvvəla, Allah onların ixtiyarında o qədər qida və

inkişaf üçün şərait qoymayıb və ikincisi də, onların inkişafının qarşısını almaq üçün çoxlu maneələr yaradıb. Bundan daha önəmlisi isə budur ki, özləri tədricən özlərindən maddə xaric edirlər ki, bu da onların çoxalmasının qarşısını alır.

Bu canlıların maraqlı “tövhid” dərsləri

Yəqin bilirsiniz ki, hər bir canlı varlıq hər nə qədər kiçik olsa da, adətən, bir neçə hissəyə ehtiyacı var:

1. Özünün itmiş qüvvəsini yenidən bərpa etmək üçün qidalanmağa və qidanı cəzb etməyə;
2. Həyat ehtiyaclarını təmin etmək üçün bir yerdən başqa yerə hərəkət etməyə;
3. Öz nəslini saxlamaq üçün çoxalmağa;
4. Mühitdə baş verənlərdən xəbərdar olmaq üçün dərək etməyə.

Əlbəttə, bütün canlılarda bu deyilənlərin bərabər olması zəruri deyil. Onların bəzilərində çox dəqiq və qarışıq, digərlərində isə sadə və müxtəsər olması mümkündür. Təsəvvür edin, uzunluğu bir millimetrin mində biri qədər (yəni 1 mikron=1/1000 mm) olan bir mikroskopik canlının quruluşu nə qədər dəqiq və zərif hesablanmalıdır ki, yuxarıda qeyd olunan ehtiyaclara sadə şəkildə malik olsun. Şübhəsiz ki, ağız, diş və mədəsi böyük heyvanlardan fərqli olan mikroskopik bir canlı öz ətrafındakı qidalardan istifadə etmək üçün onların işini öz dərisi ilə yerinə yetirməyə məcburdur. Çox zaman özündən xüsusi bir maddə ifraz edərək ətrafdakı qidanı özünə cəzb edir. Yəni həqiqətdə, böyük heyvanlardan fərqli olaraq qida maddəsini həzm edir və sonra yeyir.

Mikroskopik canlıların sinir sistemləri yoxdur. Amma ətraf mühitdə baş verən hadisələr müqabilində həssasdırlar. Həmçinin onların çoxu pərə (avar) bənzər xüsusi vasitələrlə suda üzürlər. Bu fəvqəladə kiçik canlılarda həyat şəraiti çox dəqiqdir və onların tərkiblərinin maddə kəmiyyəti və keyfiyyətində, quruluşlarında çox kiçik bir nizamsızlıq olsa, məhv

olarlar. Buna görə də atomda olan nizam-intizamın, dəqiqliyin nümunəsini onlarda görmək olar.

Böyük canlıların bədəni müxtəlif maddələrdən, duzlardan təşkil olunduğu kimi kiçik canlıların bədənləri də ayrı-ayrı maddələrdən təşkil olunub. Onlar yerdəki qida maddələrindən, havadan, sudan istifadə etdiyi kimi bunlar da bu geniş nemətlərdən bəhrələnirlər.

Qıyası, başqalarının malik olduğu şeylərə bunlar da öz hədlərində malikdirlər. Gözlə görünməmələrinə baxmayaraq, sayları hər şeydən çoxdur və onların başqalarının bacarmadığı ağır və mühüm vəzifələri var.

Bu vəzifələr haqqında gələn fəsildə söhbət açacağıq.

MİKROBLARIN DƏYƏRLİ XİDMƏTLƏRİ

Dizinfeksiya mikrobları

Mikroblar iki hissəyə bölünür: “zərəli” və “zərərsiz”. İşarə olunduğu kimi hər iki dəstə insan həyatında təsirli rola malikdir. Hər ikisi insanın həyatı və inkişafı üçün faydalıdır. Onların hamısı bizim sadıq, səmimi xidmətçilərimizdir. Onlar heç bir şey ummadan, səssiz-səmirsiz özlərinin çətin vəzifələri ilə məşğuldur. Əgər “Biz onların sayəsində həyatdayıq!”, – desək, yalan olmaz.

Bu gözəgörünməz canlıların dəyərli xidmətləri haqqında tədqiqat aparmaq ağılı belə bir quruluşa və sistemə malik bir dünyanı belə heyrtləndirici nəzmlə idarə edən böyük Yaradanın əzəməti qarşısında təvazökarlığa, əyilməyə çağırır, ağıllı və haqq axtaran insanları Ona şükür etməyə yönləndirir.

İndi isə söylədiyimiz məsələni təsdiq etmək üçün aşağıdakı izahlara diqqət edək:

Bu mikroskopik canlıların zərərsizlərinin işi heyvanların cəsədlərini və nəcasətlərini parçalamaq, onları karbon, hidrogen, azot və oksigen qazına çevirməkdir. Yəni, onlar həqiqətdə iki iş görürlər: birincisi, qaldığı təqdirdə cürbəcür xəstəliklərin yaranmasına və mühitin çirklənməsinə səbəb olan çirкли cisimləri məhv etmək, ikincisi isə insan və digər canlıların həyatı üçün zəruri olan oksigen, hidrogen və karbon kimi qazlar yaratmaq.

Təsəvvür edin, əgər mikroblar heyvanların cəsədlərini, nəcasətlərini yeməsəydilər, onları təmizləməsəydilər, nə olardı?

Əlbəttə ki, bir müddətdən sonra ətrafımızda acınacaqlı bir mühit yaranardı. Bundan başqa, daim təbii həyat maddələrinin hesaba alınacaq miqdarı dövrüyədən çıxardı. Amma bu mikrobların parçalama əməliyyatı qeyd olunan maddələri ikinci dəfə dövrüyəyə daxil edir və təbiətdə həyat üçün lazım olan maddələrinin azalmasının qarşısını alır. Bununla da həyat üçün dəyərli maddələrin daim dövr etməsini tənzimləyir və təkmilləşdirir.

Qida maddələrinin geniş miqyasda dövrünə dəstək

Təbiətdə qida maddələrinin dövrüyyəsi mövzusu yalnızca bu sahəyə aid deyil. Əksinə, azca diqqət etdikdə aydın olur ki, hər yerdə, hər şeydə belədir və bunun özü yaradılış aləminin tövhid dərsi hesab olunur. Yəni, müxtəlif varlıqlar bu səhnədə rol oynayırlar, hamı hərəkətdədir və daim bir şəkildən başqa şəkilə düşür, geniş bir dövrüyyəni qət etdikdən sonra yenə də həmin nöqtəyə qayıdırlar. Amma bu hərəkət mənasız bir dövr deyil, onlar öz yollarında mühüm işlər yerinə yetirir və özlərindən yadigar əsərlər qoyurlar. Məsələn, günəş dənizə işıq saçır, sular buxarlanır, su buxarları buluda çevrilir, küləklər buludları hərəkətə gətirir və ən uzaq quru və isti məmləkətləri ən gözəl sularla sulayırlar. Sular böyük və kiçik çaylara dönür və dənizə tərəf üz tuturlar və yenidən əvvəlki yerlərinə qayıdırlar. Bu arada güllər, bitkilər və heyvanlar sirab olur və inkişaf edirlər. Heyvanların, bitkilərin bədəninin bir hissəsinə çevrilən sular da buxara dönür və havaya qalxaraq havanın digər buxarları ilə qarışaraq həmin xətdə hərəkətə gəlirlər.

Əsas məsələdən uzaqlaşmayaq. Bu mikroskopik varlıqların işlərindən biri də cürbəcür maddələr üzərində müxtəlif kimyəvi reaksiyalar aparmalarıdır. Faydalı cisimləri digər faydalı formada üzə çıxarırlar. Şəkər maddəsinin turşuya çevrilməsi həmin varlıqların fəaliyyətləri vasitəsilə həyata keçir. Bunun bir nümunəsini üzüm suyunun sirkəyə çevrilməsində müşahidə edirik.

Mehriban baxıcılar və igid qoruyucular

Bizim qanımızda həmin kiçik mövcudlardan iki dəstə var. Onlar bədənimizin ən mühüm və həyatı fəaliyyətlərini öhdələrinə götürüblər. Bunlar “leykosit” (ağ qan cisimciyi) və “eritrosit” (qırmızı qan cisimciyi) adlanır. Eritrositlərin sayı qanda o qədər çoxdur ki, Imm^3 həcmində olan qanda təqribən 5.000.000-a çatır. Yəni, belə bir kiçik mühitin dünyanın ən böyük şəhərindəki insanların sayı qədər əhalisi var. Bu hesaba əsasən bütün qanda orta hesabla 1.000.000.000.000 eritrosit var. Əgər onları yer

kürəsinin üzərinə yaysalar, $3000 m^2$ sahəni tutar. Leykositlərin sayı bu qədər deyil, amma onlar da çoxdur. Hər bir $1 mm^3$ həcmində olan qanda təqribən 7000 leykosit var.

Eritrositlərin əsas vəzifəsi qida maddələrini, suyu, oksigeni bütün hüceyrələrə və bədənin bütün nöqtələrinə çatdırmaqdır. Yəni, qida maddələrini bağırsaqlardan, oksigeni isə ciyərlərdən götürüb dəstə-dəstə özü ilə bərabər ürəyin döyünməsinə uyğun olaraq bu mərkəzdən hərəkət edərək qısa müddətdə bədənin başqa nöqtələrinə aparmalıdır. Bütün hüceyrələrə baş vurmalı, onlara su, qida çatdırmalıdır. Hüceyrələrdə yığılıb qalan artıq və zəhərli maddələri özü ilə ürəyə qaytarmalı və ciyərin vasitəsilə çölə ötürməlidirlər. Bizim bədənimizin kiçik hüceyrələri çox səbirsizdirlər və bir neçə an onlara lazım olan qida maddəsi yetməsə ölə bilirlər. Buna görə də əgər ürək qısa müddət ərzində fəaliyyətdən dayansa və eritrositlər (hüceyrələrin şəfqətli baxıcıları) onlara baş çəkməsə, su və yemək verməsələr onlar həyatlarını tezliklə itirirlər. Buna əsasən, vəzifələrini yaxşı bilən bu xidmətçilər oyaq və daim iş başında olmalı, bədənin vəziyyətini nəzarətdə saxlamalıdırlar.

Leykositlər, yaxud sülhsevərlər və bədənin keşikçiləri zərərli mikrobların həmlələri qarşısında dayanmaq üçün silahlanmış bir ordu kimi həmişə hazır vəziyyətdədirlər. Bədənin səthində bir yara, bir cızıq olan kimi – müxtəlif növlü mikrobların hücumları nəticəsində möhkəm bir qala kimi dayanan bu nazik dəriyə bir şey olan kimi daim havada asılı şəkildə dayanan ziyanverici mikroblar bədənin daxilinə həmin yerdən hücum edirlər. Düşmən ordusunun ilk əsgəri qanda görünən kimi leykositlər öz cəzb edən vücutları ilə ortaya çıxırlar. Əgər bacarsalar, həmin yara yerində düşməni mühasirə və darmadağın edirlər. Bədənin yaralı yerində görünən çirkərlər isə leykositlərin və bizim bədənimizin verdiyi şəhidlərdir. Əgər düşmən ordusu mühasirəni yara və bədənin bütün nöqtələrinə daxil ola bilsə, bu zaman hər yerdə onların əleyhinə şiddətli bir döyüş başlayır. Leykositlərin qərribə işlərindən biri də “kimyəvi müharibə”dir,

hansı ki mikroblar əleyhinə aparılır, çünki hər növdən olan mikroba qarşı onlar özlərindən xüsusi zəhərli maddə ifraz edir, onları iflic vəziyyətinə salaraq məhv edirlər. Bu xüsusi zəhərli maddələr zəifləşdirilmiş mikrobların süni şəkildə heyvanlara vurulan və onların bədənində yığılan və ona bənzər xəstəliklərlə mübarizə aparmaq üçün istifadə olunan, xəstəliyə qarşı peyvənd adlanır.

Zərərli mikroblar bədənimizə həmişə su, hava, qida vasitəsilə daxil olurlar. Hər nə qədər ehtiyatlı olsaq da, yenə də müxtəlif tərəflərdən bədənimizə bir yol tapırlar. Buna görə də bədənin müdafiəçiləri döyüş meydanında daim döyüşdə olmalıdırlar. Əlbəttə, bu döyüş adətən onların qələbəsi ilə bitir və bu qələbənin nəticəsində də biz sağlam qalırıq. Amma əgər məğlubiyyətə uğrasalar və hücum edən mikroblar bədənimizin həssas nöqtələrini ələ alsalar xəstələnərik. Bu zaman da əvvəlcə istirahət etməliyik ki, bütün qüvvəmiz mikroblarla mübarizəyə sərf olunsun. İkincisi isə, qələbənin onlara nəsib olması üçün kömək qüvvələrindən, yəni “dərman”dan istifadə etməliyik. Həqiqətən də, nə qədər də qəribə sistemdir?!

Zərərli mikrobların bizə böyük xidmətləri

İndi də zərərli mikrobların nə üçün yaranmasına diqqət edək. Onların işi nədən ibarətdir?

Onların faydasını anlamaq üçün alimlərin bu sözü yetər: əgər onlar olmasaydılar, bəşərin ən uzun fərdinin hündürlüyü bir metri keçməzdi. Əlbəttə ki, bu nisbətə əsasən də bədənimizin üzvləri hazırkı halından tamamilə daha zəif, daha güzcüz olardı! Bunun dəlili aydındır.

Bilirsiniz ki, bir fərdin, bir cəmiyyətin inkişafı üçün heç bir şey düzgün və geniş rəqabət, mübarizə aparmaq qədər təsirli deyil. Mübarizə meydanı insanları iş görməyə məcbur edir və ən azı onlarda gizli olan qüvvələri üzə çıxarır. İstedadlı şəxslər öz istedadlarını, adətən, mübarizələrdə göstərirlər, şücaətli döyüşçülər bu məqama döyüş meydanlarında yetişirlər. Tamamilə aram, səssiz-sədasız mühitdə, naz-nemət içində böyüyən fərdlər

tənbəl, qorxaq olurlar, passivləşirlər. Meşə və dağ ağaclarının çubuqları bağ-bostanların, çayların kənarındakı yaşıl təbiət ağaclarına nisbətən çox möhkəm və odları da daha davamlı olur. Həmçinin, müxtəlif problemlərə sinə gərən, işdən əli qabaran, kənddə yaşayan insanlar şəhərdə yaşayanlardan fiziki baxımdan daha çox güclü olurlar. Buna görə də bədənin müxtəlif qüvvələri ilə cürbəcür mikrobları arasındakı daimi mübarizənin bədənin inkişafı üçün çox təsirli rolu var. Əgər onlar olmasaydı, bədənin inkişafı çox gec gedərdi və əzələlərimizin, sinirlərimizin möhkəmliyi çox az olardı. Bu məsələ o qədər aydındır ki, əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

Bu, insanlara, digər canlılara mikroskopik varlıqların, zərərli və faydalı mikrobların təqdirəlayiq xidmətləri idi.

Bunlar varlıq aləminin təəccübləndirici nəzmini aqlımızın gözü qarşısında daha geniş üfüqdə cəlvələndirir və bizi onun böyük Yaradanı ilə daha yaxından tanış edir.

BƏDƏNİN ECAZKAR “EMALATXANASI”

Bura bədənin böyük emalatxanasıdır

İndinin özündə də, cəmiyyətdə elə insanlar var ki, sirlı cihaz və aparatların gecə-gündüz onların bədənlərində ən böyük funksiyaları yerinə yetirmələrinə baxmayaraq, bundan qəti xəbərləri yoxdur.

Bu mövzu mühitimizdə bir o qədər də təəccübləndirici olmaya bilər, lakin təəccüb doğuran odur ki, bu özündən xəbərsizlər, özlərinin daxilindən xəbərsiz ola-ola, öz xaricində olan bir dünyanı tanıyıb onun sirlərinə yiyələnməyin intizarındadırlar. Daha təəccüblüsü isə maddi aləmin xarici ilə tanış olub "Allah-süna" olmaq istəmələridir. Bu, necədə yanlış təsəvvürdür!

Buna görə də gəlin, birlikdə öz bədənimizin bir neçə böyük emalatxanasına göz gəzdirək, ilk öncə döş qəfəsinin üst hissəsindən başlayaq:

Bura bədənin “saflaşdırma qurğusu” və “süzgəc”dir. Çirkin qanlar daim “bədənin qida maddələrinin paylanma mərkəzindən”, yəni ürəkdən buraya tökülərək diqqətlə süzəcdən keçib təmizlənir, zəhərli maddələr ondan alınıb sağlam, zəruri maddələr ona əlavə olunaraq yenidən ürəyə təhvil verilir.

Bu orqanizm gecə-gündüz işləyir, ani olaraq dayanarsa, mütləq insanın ölümünə səbəb olar. Bu orqanizmin əsas mərkəzi ağciyərdir, belə ki, onun çəkisi kişilərdə orta hesabla 1200 qram, qadınlarda isə 900 qramdır.

Gəlin, ağciyəərə yaxından nəzər salaq. Ağciyərin məntəqəsinə daxil olanda özümüzü ümumi sahəsi divarları ilə birlikdə 70 kvadrat metrədən (m²) çox olan böyük bir salonda görürük. Doğrudan da 70 m²? Bəli, 70 m².

Görəsən, bizim döş qəfəsimiz nə qədər yer tutur ki, bu geniş sahəni orada tapmaq olsun?

Bir qədər yaxına gəlin və diqqətlə baxın. Ağciyərin quruluşu süngər kimi çoxsaylı iç-içə olan deşiklərdən təşkil olunub və olduqca zərif pərdələr onları bir-birindən ayırır. Onun bütün

divarlarının səthini üst-üstə hesablasaq görürük ki, həqiqətən də 70 m²-dir.

Başqa ifadə ilə desək, əgər onun bütün pərdələrini bir-birindən ayırıb yerin üzərində yan-yanə sərsək, uzunluğu 10 metr, eni 7 metr olan bir sahəni örtər! Elə bu, ağciyərin iş rejiminin çoxalmasına səbəb olub.

Ağciyər daim hərəkətdədir və müntəzəm olaraq açılıb-bağlanır. Bu əməliyyat təqribən hər 3 saniyədən bir təkrar olur. Ağciyərin hərəkəti demək olar ki, insanın ixtiyarında deyil, yuxuda və ayıq olan halda öz işini dayanmadan yerinə yetirir.

Süzülmə və təmizlənmə əməliyyatı necə həyata keçir?

Arteriyada cərəyan edən şəffaf qanlar uzun bir məsafəni keçib bütün hüceyrələri sirab edərək qida maddələrini onlara çatdırandan sonra, həyat maddəsi sayılan, hüceyrələrin yanacağı və instinktiv hərəkətin istehsalında əhəmiyyət daşıyan oksigeni buraxır, əvəzində isə bədəndə müxtəlif maddələrin yanmasından yaranan zəhərli karbon qazını özü ilə götürüb tünd rəng alaraq yorğun halda yenidən ürəyə qayıdır. Damarlarda axan qanın isə daha istifadə olunma qabiliyyəti yoxdur, zəhərli və təqribən onu "ölü qan" adlandırmaq lazımdır.

Ürək, bu zəhərli qanı bədən hüceyrələrinin yaşayışı uğrunda göstərdiyi fədakarlıq və xidmətlərdən sonra açıq qucaqla "sağ dəhliz" yolu ilə qəbul edir və dərhal onu sağ mədəciyə, yəni aşağı otaqa tökür. Bundan sonra avtomatik nasoslar kimi təzyiqlə onu ürək və ağciyər arasında rabitə xətti olan xüsusi damarlar vasitəsilə ağciyəərə ötürür. Öz növbəsində bu qonağın gəlişi üçün saniyələrini sayan ağciyər, o daxil olandan etibarən fəaliyyətə başlayır. Çirkli qan "kapilyar" damarlar vasitəsi ilə ağciyərin geniş divarları üzərinə yayılır. Ağciyər bir hərəkətlə açılır və bundan sonra bütün boşluqları hava ilə dolur. Bu minvalla hava oksigeni qanın yanında qərarlaşır və bu iki səmimi dostun arasında olduqca nazik kapilyar damarlardan başqa heç nə fasilə salmır.

Hava oksigeni mövqeyini qənimət bilib yuxarıda qeyd etdiyimiz zərif divardan keçərək qana daxil olur, karbon qazı isə çoxalaraq oksigenin yerinə oturur. Ağciyər bağlandığında bir-birinə zidd olan bu iki qaz hava zərrəciklərinin qalıqları ilə birlikdə təzyiqlə çölə göndərilir.

Bu ümumi təmizləmə emalatxanasına öteri baxış keçirttik, indi isə ondan öyrəndiyimiz təkallahlıq dərslərini qələmə alırıq. Burada bir neçə məqam olduqca diqqəti cəlb edir:

a) ecazkar nizam-intizam

Kainatın hər yerində olduğu kimi burada da hərəkət və cərəyanlar səthi deyil, hər bir şey müəyyən bir nizamla həyata keçir. Dəqiqəsi, gecəsi, gündüzü hamısı müəyyəndir.

Ağciyərin hərəkəti ömrün əvvəllərində daha sürətlidir, lakin sonralar xüsusi hesaba əsasən tədricən sürəti azalmağa başlayır və ömrün sonunda isə yenidən sürətlənir. Həmçinin kiçik heyvanlarda adətən daha sürətli, böyük heyvanlarda isə zəif olur.

Yaxşı olar ki, bu dəqiq və nizam-intizamlı dəyişikliklərin sirlərinə yiyələnmək üçün insan və bir neçə müxtəlif heyvanın ağciyərində olan sürəti dəqiq hesablayaq.

Aşağıdakı cədvələ diqqət edin:

İnsanda ömrünün başlanğıcında hər dəqiqədə 44dəfə;

5 yaşında-26;

5-20 yaş arası 20;

20-25 yaş arası 18;

25-dən 30-dək 16;

40 yaşında isə 18 dəfədir.

Atda 10-12, itdə 15-20, pişikdə 24, siçanda isə 150 dəfədir.

Soruşa bilərsiniz ki, insanda ömür boyu baş verən bu tədrici dəyişiklik və növbənöv canlılar arasında olan bu ixtilaf nə üçündür?

Adətən, hansı canlı daha gücsüz olsa bir o qədər də tez acıb həyati maddələrin azlığı müqabilində müqavimətini itirir. Çünki, onun hüceyrələri daha zərif, yumşaq və gücsüzdür. Buna görə də körpələr, qocalar aclıq və susuzluq müqabilində daha dözümsüzlük göstərirlər.

Deməli, həyati maddələr daha zəif olan canlılara qısa müddətdə çatmalıdır. Bu qanun hüceyrələrin həyatının davamı üçün zəruri sayılan oksigen haqqında da özünü doğruldur. Bu minvalla daha zəif olan hüceyrələrin zəhərlənməsi nəticəsində, zəhərli qazlarla mübarizəsi də daha zəif olur və onların aradan qaldırılması qısa müddətdə yerinə yetirilməlidir. Buradan uşaqlıq və qocalıq çağlarında insan ağciyərinin sürətli hərəkət sirri məlum olur.

b) heyrətamizdəqiqlik

İdman və ağır işlər zamanı bizim əzələlərimiz (oksigen, qida, su və s. kimi) həyati maddələrə daha çox ehtiyac duyur. Bu səbəbdən də belə hallarda ürək döyüntüləri daha şiddətli olur və qan, hüceyrələri daha sürətlə qidalandırır. Bu an əgər ağciyər öz funksiyasını vaxtında düzgün şəkildə yerinə yetirməzsə, ürəyə lazımı kömək edə bilməz. Nəticədə çirkin qanlar sürətlə ağciyə-rə tərəf hücum edib təmizlənməmiş geri qayıdaraq bədən hüceyrələrində zəhərlənmə yaradır.

Lakin bunun əksi olaraq yuxu və istirahət zamanı insan bə-dəninin ehtiyacları azaldığına görə ürək daha aram olur və nəfəs yavaş-yavaş gedib gəlir. Bədənin ehtiyacları zamanı ağciyər və ürəyin, bir-biri ilə koordinasiyası və əlaqəsinin bu dəqiqliyi, həmçinin öz vəziyyətini uyğun şəraitə tətbiq etməsi həqiqətən də yaradılışın şahəsəridir.

c) fəvqəladə qüdrət

Dəqiq hesablamalara əsasən deyə bilərəm ki, bir gün ər-zində ağciyərin divarlarından təqribən on min litr qan cərəyan edir (məlumdur ki, bu qədər qan bir insanın bədənində yoxdur lakin olduqca qısa fasilə verərək öz dövrünü yenidən başlayaraq

belə bir rəqəmi vücuda gətirir). Buna görə də deməliyik ki, bu böyük süzgəcin işi gün ərzində on min litr qanı təmizləməkdirsə, bu rəqəm bir ildə üç milyondan artıq litrə çatır!

Ötən mətləbləri nəzərə alaraq bunu da hesablaya bilərsiniz ki, sizin ağciyəriniz gün ərzində "otuz min" dəfə açılıb bağlanır. Lakin təəccüblü budur ki, bütün bu deyilənlərlə yanaşı biz nəfəs almaqdan əsla yorulmuruq. Bu fəvqəltəbii qüdrət zərif bir üzv olan ağciyəre görə həqiqətən də qəribədir!

d) bu emalatxananın ilkin maddələri (xammal)

Hər bir iş bəzən ilkin maddələrə ehtiyacı olur. Bədən emalatxanası üçün lazım olan maddə isə havadır. Xoşbəxtlikdən bu maddə hər bir yerdə var. Küçədə, bazarda, evdə, otaqda, təy-yarədə və s. yerlərdə hava tapılır. Əgər bu maddəni özümüzdən uzaqlaşdırmaq istəsək yenə yüksək təzyiqlə bizə doğru qayıdır. Təbii ki, elə bu cür də olmalıdır, çünki bizim oksigendən uzaq qalmağa gücümüz çatmaz. Mümkündür bir neçə gün aclığa dö-zək, amma beş dəqiqədən artıq havasız yaşaya bilmərik.

Məhz buna görə də olduqca çox ehtiyac duyulan bu maddənin sahibi onu o qədər çox yaradı ki, hər yerdə bizim üçün tapılır. Üstəlik elə yaradı ki, onu daşımağa ehtiyac yoxdur.

Alimlərin hesablamalarına əsasən bizim hər gün gecə-gündüz orta hesabla 11m^3 yaxud kilo ilə hesablasaq 14 kiloqram havaya ehtiyacımız var. Doğrudan əgər havanı pulla almaq lazım olsaydı, həyat nə qədər çətinləşərdi və insafsız dəllallar cəmiyyətimizi havadan məhrum edərdi. Yaxud hava istehsal edən "işçilər" bir gün işləməsəydi, bizim halımız necə olardı?

Ən azından deyə bilərsiniz ki, nəfəs almaq əsla yadımızdan çıxmazdı! Yaxud hava hər yerdə olmasaydı və bir aylıq səfərə çıxmaq istəsəydik, 400 kiloqramdan çox olan bu bir aylıq azuqəni özümüzlə necə daşıyardıq?

e) temperaturun idarə olunması

Ağciyər ürəyin hava nasosudur, bu söz cəmiyyətdə dillər əzbəridir. Nəzərə çarpır ki, bu cümlə qədim həkimlərdən bizə

çatib. Hərçənd, bu ibarət əsassız görünür, lakin diqqət etdikdə burada da bir həqiqətin yatdığını görürük.

Çünki, ürək daim hərəkət etdiyi üçün qızır və çirkin qanlar insanın ürəyinə gəlib töküldüyü üçün onun hərərətini daha da artırır. Lakin elə ki, qanlar ürəkdən ağciyəyə gəlib onun divarlarına yayılır və mülayim hava ilə ünsiyyət tapır, öz hərərətini çoxunu itirərək yenidən bayıra göndərilir. Bu qan ürəyə qayıdanda ürəyin temperaturuna dərin təsir edir, çünki biz ürəyimizi “günvurma” nəticəsində hər an boğula bilərik. Mülayim havada nəfəs almaqla yenidən onu sakitləşdiririk. Bu nemət də ağciyər hakimiyyəti altındadır.

f) hazırlıq kursu

Dediyimiz kimi ağciyər bədənin olduqca zərif, həssas və kövrək üzvüdür. Əgər qışın soyuq havası şiddətlə ağciyəyə daxil olsa, şübhəsiz ona ciddi zərər vurur. Buna görə də hava ağciyəyə daxil olmamışdan öncə hazırlıq kursu keçməli, necə deyərlər "hazırlıq sinifi" görməli, bundan sonra ağciyər məntəqəsinə daxil olmalıdır. Bu sinifin məkanı "burun"dur. Çünki, burunun yuxarısında özünəməxsus təcik vardır ki, hava oradan sakitcə keçməyə məcburdur.

Aydındır ki, hava zərrəciklərinin o üzvə yaxınlaşması ilə havanın soyuqluğunu sındırır və əgər quru hava olarsa, ağciyəri qurudub narahat etməsin deyə, bir qədər rütubət və buxar ona əlavə olunur. Buna görə də sanitariya kitablarında bizə sifariş olunur ki, əgər qış aylarında soyuqdəymə xəstəliyində düşər olmaq istəmirsinizsə, həmişə burun vasitəsilə nəfəs alın...

Bədənin “emal və saflaşdırma fabriki”ni mütləq etməklə öyrəndiyimiz “tövhid dərsləri”ndən bir hissəsi bunlar idi.

Görəsən, hansı ağıl qəbul edər ki, təbiətdə olan bütün bu qeyri-adiliklər, möcüzələr kor-kar təbiətdən yaranıb? Üstəlik, o təbiətin özü bu elmi əsasların heç birindən xəbərdar deyil!

Dünyanın ən güclü “mühərriki”

Öncədən işarə etdiyimiz kimi hər bir insanın bədəninə orta hesabla $10000000 \times 10000000000 = 10^{16}$ -a qədər hüceyrə adlı canlı varlıq vardır ki, onların birləşməsi nəticəsində kamil bir bədən quruluşu vücuda gəlir.

Belə bir sual ortaya çıxır ki, sayılması insanın hövsələsindən xaric olan bu qədər canlı varlıq hansı yolla qidalanır və "olduqca böyük olan bu ailənin" başçısı kimdir ki, onlara su verir, yeməyini çatdırır, onların yanacağı üçün lazımı qədər oksigen hazırlayır?

Bəli qanı dövr etdirən mühərrik, yəni ürək və ona bağlı olan digər təşkilatlar bu ağır vəzifəni öz öhdəsinə götürüb. Bunların hamısı bu nemətin məhsuludur.

Bu sizi çaşdırmasın, əslində ürək özündən bir iş görə bilmir. Su və qidanı bağırsaqdan, hava oksigenini isə ağciyərdən təhvil alır. O yalnız bu qidaları tək-tək hüceyrələrə çatdırır. Amma (oksigen kimi) həyati maddələri bu qədər canlı varlıqlara çatdırmağın asan iş olmadığını yəqin ki, qəbul edərsiniz. Bir halda ki, bunlar bir göz qırpmında acıb-susayan hövsələsiz canlılardır və hər an onlara qida çatmalıdır. Lakin xoşbəxtlikdən ürək bu işdə tək deyil və "qırmızı qan hüceyrələri (eritrositlər)" adlı milyonlarla işçi bu işdə onun ixtiyarındadır və 25 milyonluq qoşunun köməyilə bu problemi həll edir.

Bu işçilər ürəyin fərmanı ilə intizamlı şəkildə gözün zərif pərdələrindən, beyinin həssas hüceyrələrindən, xülasə heç bir canlının daxil olmağa haqqı olmadığı bütün nöqtələrə kapilyar damarlar vasitəsi ilə daxil olaraq rahat cərəyan edib lazım olan maddələri onların hamısına çatdırır, çirkab və zəhərlərini toplayır.

Misilsiz ədalət

Bu çətin, ağır vəzifələrin icrası zamanı hər bir şeydən çox diqqəti çəkən misilsiz ədalətin olması və ayrışeçkiliyin olmamasıdır. Çünki, ürək və qan hüceyrələri qidaları, digər həyati

maddələri paylamaqda ən kiçik ayrışeçkilik belə etmir, böyük bədən üzvü ilə kiçik bədən üzvü arasında fərq qoymur.

Onların hər bir üzvlərə ehtiyacı qədərində qida çatdırır, əgər bir gün qida maddəsi bədənə az çatsa, bütün üzvlərin payından azalacaq. Hətta ürəyin özünü təşkil edən hüceyrələr belə başqalarından çox pay aparmağa ixtiyarı yoxdur.

Bu bədən və onun ecazkar quruluşu, ədalətin kamil bir nümunəsidir. Belə ki, dünyanın heç bir yerində bu ədalətin bənzəri görünməyib. Bu da öz növbəsində bizə öyrədir ki, varlıq aləmində həyatın əsası və davamı “ədalət”ə bağlıdır və bu təbii yoldan azan varlıqların, yaşamaq haqqı yoxdur.

Bu mühərrikin funksiyası

Hər vaxt ürəyi yarsaq, orada dörd kamera ilə (otaqcıq) rastlaşırıq: dəhliz adlı iki kiçik kamerak yuxarıda yerləşir. Aşağıda yerləşən iki böyük kamera isə “sağ mədəcik” və “sol mədəcik” adlanır. Aşağı kameraların hər biri yuxarıda olan kiçik kameralara zərif pəncərələr vasitəsi ilə birləşir, lakin sağda olan iki kameranın solda olan iki kamera ilə heç cür əlaqəsi yoxdur və əslində ayrılıqda iki müstəqil cihaz hesab olunur ki, hərəsinin özünəməxsus vəzifələri vardır. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

Saflaşdırılmış qanlar ağciyərdən birbaşa sol dəhlizə daxil olur. Dəhlizin bağlanması nəticəsində yaranan təzyiqlə aşağı pəncərəni açıb həmin qanları “sol mədəciyə” tökür. Sol mədəcik də onları güclü bir təzyiqlə arteriya damarlarına göndərir. Bu təzyiq qanı bədənə son nöqtəsinə çatdırma biləcək qədərindədir.

Həyati maddələrlə dolu olan bu qan fəvqəladə təzyiqlə hüceyrələrə tərəf axır və onları tamamilə qidalandırdıqdan sonra zəhər və çirkablarını toplayıb qatı bir rənglə venalar vasitəsilə sağ dəhlizlə ürəyə qaydır.

Sağ dəhliz də öz növbəsində təzyiqlə aşağı qapağı açıb onu “sağ mədəciyə” göndərir. Sağ mədəcik də dərhal onu xüsusi damarlar vasitəsi ilə ağciyəərə göndərir, ağciyər də yenidən onları hazırlayaraq ürəyin sol dəhlizinə göndərir və ilk proses yenidən başlayır.

Lakin elə fikirləşməyin ki, ürəyin kameraları vasitəsi ilə bu müxtəlif proseslərin baş verməsi bəyan etdiyimiz qədər uzun çəkir. Xeyr, bütün bu dörd əməliyyat (dəhliz və sağ mədəciyin açılıb-bağlanma prosesi) bir dəqiqədən az vaxt aparır və hüceyrə ilə ürək arasında (dəhliz və sol mədəcik vasitəsilə) olan mübadilə və ürəyin döyüntüsü, açılıb-bağlanmağın təsirinə görədir.

Ürək həmişə işləyir; gecə-gündüz, yuxuda və oyaq halda, bir an belə fəaliyyətini dayandırmır. Ürəyin azca dayanması insanın ani ölümünə bərabərdir; ona tibb elmində infarkt deyilir. Buna görə də fasiləsiz çalışan yeganə mühərrik ürəkdir.

Belə olduqda siz özünüz də bir gündə, bir ildə, bir ömür boyu ürəkdən neçə milyon litr qan keçdiyini və neçə milyon dəfə ürəyin açılıb-bağlandığını hesablaya bilərsiniz.

Həqiqətən də insan yumruğundan böyük olmayan bir parça ətin qüdrət və istedadı insanı heyratə gətirir. Bu üzdən demək olar ki, sözügedən mühərrik dünya mühərrikləri arasında özünə görə ən qüdrətli mühərrikdir.

İncə cə bənzərsiz borular

Bildiyimiz kimi, bir şəhərin boru sistemini çəkmək üçün çoxlu müaliə etmək, plan cızmaq, vaxt sərf etmək, mahir mühəndislərin çalışması, bacarıqlı işçi qüvvələri lazımdır. Təbii ki, borular nə qədər nazik, dəqiq, çoxsaylı və bir-birinə yaxın olarsa, iş bir o qədər də çətinləşir.

Təsəvvür edin, uzunluğu bir neçə kilometr və olduqca zərif olan bu boruları (damarları) bədənin bütün hissələrinə bölmək – üstəlik, azacıq toxunmaqla qırılan və bəziləri dəfələrlə tükdən nazik olduğu üçün gözlə görünməyən “damar”larla işləmək nə qədər diqqət və dəqiq hesablama tələb edir?

Biz, bu iradəsiz, şüursuz ecazkar sistemi qurmaq üçün görəsən nə qədər yapışqan və lentdən istifadə etməliyik?

Təsəvvür edin, bu qan nə qədər saf və yeknəsəq olmalıdır ki, bu zərif və nazik damarlardan keçə bilsin və heç bir problem yaratmasın?

Ürəyin bizə öyrətdiyi dərslər

“Qan dövriyyəsi cihazı”-nda dediklərimizdən əlavə başqa nöqtə və sirlər də vardır ki, bunların hər biri öz növbəsində təbiət aləminə hakim olan sonsuz qüdrət və elm mənbəyinin varlığından xəbər verir. Burada həmin sirlərin bir neçəsinə işarə edirik:

1. Bu orqanda hər bir şey müəyyən ölçü və nizam-intizama malikdir: onun döyüntüləri və döyüntülər arasında fasilə, klapanlar açılıb bağlanan zaman təzyiqin sürəti, qan tərkibindəki maddələr və onların hər bir komponentinin miqdarı və s. Ümumilikdə bu nizam-intizam pozularsa, dərhal öz ardınca insana bir növ xəstəlik gətirəcək.

2. Ömrün müxtəlif yaşlarında ürəyin fəaliyyəti – çalışması bədən ehtiyaclarının çoxalıb azalmasından asılı olaraq fərqlidir. Ümumiyyətlə, ürək döyüntülərinin fəaliyyəti ömrün əvvəl və axırlarında daha çox, ortalarında isə azdır.

Orta hesabla:

Bir yaşlı körpədə dəqiqədə 130 dəfə;

Üç yaşlı körpədə dəqiqədə 100 dəfə;

On yaşlı uşaqda dəqiqədə 90 dəfə;

20 yaşdan 50 yaşa qədər dəqiqədə təqribən 70 dəfə;

Daha sonra yaş çoxaldıqca dəqiqədə təqribən 80 dəfəyə qədər və daha çox.

Təbii ki, bu artıb azalma, dəyişikliklər hüceyrələrin aclıq, susuzluq müqabilində olan müqavimət və ehtiyaclarına görədir ki, onların izahı yuxarıda qeyd olundu.

3. İdman və ağır işlər zamanı ürəyin işləməsi daha çox, istirahət zamanı isə daha az olur. Yəni, ürək bədəninin vəziyyətini, hüceyrələrin ehtiyacını nəzarət altında saxlayır və dərhal hər bir şəraitə uyğun şəkildə özünü tənzimləyir.

4. Körpə dünyaya gələməmişdən öncə sağ və solda olan iki mədəcik xüsusi şırımlar (pəncərələr) vasitəsi ilə bir-birinə birləşir amma bir orqanın işini görür. Uşaq dünyaya gəldikdən sonra isə dediyimiz pəncərələr həmişəlik olaraq bağlanır və

yalnız dəhlizdən aşağı mədəciyə birləşən pəncərələr öz əvvəlki vəziyyətində qalır.

Bu mövzunun səbəbi də mövcud olan vəziyyətə uyğundur. Çünki, ana bətnində hava olmadığı üçün ağciyərin təmizlənməsi dəhliz və sağ mədəcik vasitəsi ilə yerinə yetirildiyi üçün burada onun xüsusi rolu yoxdur. Ana bətnində olan döl – embrion əslində elə həmin təmizlənmiş qanlardan ananın ağciyəri və cift vasitəsi ilə istifadə edir. Lakin elə ki uşaq ana bətnindən bayıra qədəm basdı, ağciyər işə başladı və təmizlənmə onun vasitəsilə həyata keçdi, bu zaman ürəyin sağ cihazı – sağ mədəciyi müstəqil olaraq öz işini görməlidir.

5. Ürəyin dörd dəliyinə (kamera) divarının müqaviməti davam gətirə biləcəyi təzyiqlə qədərindədir. Təzyiqlə dözməklə yanaşı qanı bütün orqanlara çatdırmalı olduğu üçün “sol mədəcik” divarı daha qalındır.

6. Dəhlizləri aşağı mədəciyə birləşdirən şırımlar – pəncərələr (adi nasoslar kimi) bir tərəflidir və bu tərtiblə qanı dəhlizlərdən təzyiqlə mədəciyə axıdır, lakin heç vaxt oradan dəhlizə qayıtmır.

Bu və ya buna bənzər yüzlərlə sirlər Yaradanın müqabilində insanı ixtiyarsız olaraq təvazökarlığa, səcdəyə vadar edir, eyni zamanda da qəlbi şadlıq və imanla doldurur.

Bədən üzvlərinin böyük qərargahı

İlk baxışda nahamar (kələ-kötür), qeyri-münəzzəm nəzərə çarpan və bizim kəllə sümüyümüzü dolduran bu boz rəngli maddə, bədənimizin daha dəqiq və daha mühüm orqanını təşkil edir. Bəli “beyin” bütün bədəni idarə edir, həqiqətdə “bütün bədən üzvlərinin komandanı” sayılır.

Bu üzvə bağlı olan “sinir sistemi” kamil bir sistem olmaqla yanaşı başdan-başa bütün bədənin xəbər agentini rolunu oynayır. Lazım olan informasiyanı toplamaqdan əlavə, beynin qərar və əməllərini sair üzvlərə çatdırmaq, onların ehtiyaclarını dərk etmək onun vəzifəsidir.

Sinir sistemləri öz işini tamamlamaq üçün bir sıra müxtəlif vasitələrdən istifadə edir, belə ki, onlardan bir neçəsinə işarə edirik:

1. “Göz”, yaxud avtomatik fotoaparat. Böyük-kicikliyindən, gözəl və ya çirkinliyindən asılı olmayaraq, ətrafdakı hər bir əşya və mənzərədən olduqca sürətli, ecazkar şəkil çəkərək beyinin xüsusi informasiya mərkəzinə ötürür.

2. “Qulaq”, yaxud səs dalğalarını qəbul edən cihaz. Səsləri, müxtəlif ahəngləri yazaraq onları beyinə ötürməklə vəzifələndirilmişdir.

3. “Təxunma hissi”. Bu qabiliyyət, yumşaq yaxud sərt (bərk) əşya, hamar yaxud nahamar (kələ-kötür), isti yaxud da soyuq – bütün bunları əl ilə yoxlayaraq təyin edə bilir. Bu duyğu orqanı ona aid olan informasiyaları ətraf mühitdən öyrənib beyinə təhvil verir.

4. “İyilmə” qüvvəsi. Bu üzv, qida, yeməklər və ətraf mühitdə olan varlıqlar haqqında informasiyaları toplamaqla vəzifələndirilmişdir. O varlıqlardan ayrılan və havada olan olduqca kiçik hissəciklər, komponentlər tənəffüs zamanı burundan bədənə daxil olaraq bu duyğuya təsir edir və nəticədə mühitin vəziyyətinin necəliyindən xəbərdar olur.

5. “Dadbilmə” hissi, yaxud yeməklərə nəzarət üzvü. Bu üzv mədəyə daxil olan yeməklərə, onların keyfiyyətinə nəzarət edir. Bu yolla yeməklərin dadını, növünü, pis yaxud yaxşı olmasını müəyyənləşdirib dərhal beyinə signal ötürür. Bundan dərhal sonra beyindən gələn əmrə əsasən o yeməyi, qidanı daxilə ötürür, yaxud qəzəblə çölə atır. Qeyd etməliyik ki, bu hissənin köməyi ilə yeməkdən alınan ləzzət insanı növbəti yeməkləri yeməsinə və itirdiyi enerjinin əvəzini ödəməsinə təşviq edir.

Bu böyük qərargahın mühüm hissələri

Ümumiyyətlə, beyin və sinir sistemi iki əsas hissədən təşkil olunub və hər birinin özünəməxsus vəzifələri vardır:

Birinci hissə – insan iradəsinə tabe olan sinir sistemidir. O, “beyin və ilik sinir sistemi” adlanır və insanın öz iradəsi, istəyi ilə yerinə yetirilən bütün hərəkətlər ondan qaynaqlanır. Başqa sözlə desək, insanın öz iradəsi ilə idarə etdiyi yol getmək, baxmaq, danışmaq və s. kimi əməllər bu hissəyə aiddir.

İkinci hissə – insan iradəsinə tabe olmayan sinir sistemidir. Məsələn, qidanı həzm edən zaman mədənin hərəkəti, ürəyin daim döyüntüsü və bu kimi üzvlərin fəaliyyəti insan iradəsinə tabe deyil. İnsan ixtiyarı, onun iradəsinin müdaxiləsi olmadan bu hissələrə – üzvlərə əmrlər olunur. Onların insan ixtiyarına tabe olmamasının səbəbi də bədən üçün çox zəruri olmalarıdır və bu da heç bir etiraz və müdaxilə olunmadan öz işini yerinə yetirməyi tələb edir.

Bu hissənin özü də iki mühüm hissədən ibarətdir: simpatik və parasimpatik.

1. Simpatik əsəblər mədə və ürək kimi insanın ixtiyarına bağlı olmadan işləyən üzvlərin fəaliyyətini gücləndirir. Sanki avtomobildə qaz rolunu oynayır!

2. Parasimpatik əsəblərin işi isə simpatik əsəblərin əksi olaraq deyilən orqanların fəaliyyətlərini zəiflətməkdən ibarətdir. Yəni bir növ avtomobildə əyləc rolunu oynayır.

İnsan bədənindəki bu iki sistemin varlığı olduqca zəruri və lazımdır, çünki bədən müxtəlif orqanlarının hərəkətləri həmişə eyni cür ola bilməz və bədən ehtiyaclarının azalıb çoxalması ilə bu hərəkətlər də zəif, yaxud sürətli olur. Bu iki sinir sisteminin sayəsində bədən daxilində olan qeyri-ixtiyari orqanların hərəkətlərinin bərabərliyi qorunaraq bədən ehtiyacının vəziyyətinə uyğun dəyişir. Bu ikisi olmadan onların bərabərliyi, ekvivalentliyi pozularaq bədən ehtiyaclarına da riayət olunmayacaq, nəticədə cismin sağlamlığı təhlükə ilə üzləşəcək.

Beyinin ən həssas hissələri

Beynin mühüm hissələrindən biri “uc beyin”dir. Bu hissə insanın huşunun, iradə və yaddaşının mərkəzi hesab olunur. Qəzəb, qorxu kimi psixoloji reaksiyaların əksəriyyəti bu mərkə-

zə aiddir. Buna görə də bir mövzunu dərk etmək, keçmişdə baş vermiş bir hadisəni yada salmaq üçün bu beyinə müraciət etmək lazımdır.

Maraqlı burasıdır ki, əgər bir canlının uc beynini götürsələr, o ölmür, onun digər sinir sistemləri sağlam olduğu təqdirdə bir müddət yaşaya bilər, lakin hər hansı bir mətləbi dərk edə bilməz.

Bunu göyərçin və itin üzərində sınaqdan keçiriblər. Göyərçinin beynini götürdükdən sonra bir müddət diri qalmışdı. Lakin yazıq quşun qabağına dən tökdükdə, acından ölsə belə dəni tanımır və yemirdi. Onu uçuranda isə yalnız bir maneəyə çırpılana qədər uçurdu.

İtin üzərində də sınaq keçirildi və 18 aya qədər yaşadı. Ona bir vasitələrlə yemək yedizdirsələr də, yaddaşını itirdiyindən öncədən tanıdığı şəxsləri daha tanımırdı. Qəzəb, qorxu və düşüncəsini itirmişdi.

Deyilənə görə, cərrahiyyə əməliyyatlarının birində bir nəfərin beyninin uc hissəsi götürülür. Həmin şəxs ömründə baş verən hadisələri tamamilə unutmuş və bu müddət ərzində tanıdığı bütün insanları tanımadığını bildirmişdi.

Qərribə arxiv!

Heç yaddaş qüvvəsi haqqında düşünmüşünüzmü? Kiçik bir üzvdə bir ömür xatirələr ecazkar şəkildə arxivləşib. Hər kimlə hər hansı bir şəraitdə münasibət yaratmışıqsa, onun üçün beynimizdə ayrıca bir qovluq açılaraq o şəxsin siması, geyimi, əxlaqı və gördüyümüz digər xüsusiyyətləri orada dərc olunur.

Yaşayışımızda olan hər hansı bir vasitə, müxtəlif əşyalar, mənzərələr, yaxşı-pis hadisələr üçün də ayrıca bir qovluq açılaraq müxtəlif səhnələr, xatirələr öz şəkil və incəlikləri ilə birlikdə bu kiçik yaddaş qutusunda qeydə alınır.

Yaddaş qüvvəsinin qərribə xüsusiyyətlərindən biri budur ki, insan keçmişdə olan bir hadisəni fikrindən keçirən kimi dərhal xüsusi qovluqda qeyd olunan o hadisənin bütün təfərrüatı insanın zəhnində canlanır. Hətta qovluqda bu mövzu ilə əlaqəli

olan digər şəxslər, xüsusiyyətlər də zehində canlanır ki, insan o mövzuya aid olan yeni hadisələr haqqında lazımi qərar çıxara bilsin.

Məsələn: sizin səmimi, mehriban münasibətiniz olan bir dostunuz uzaq səfərə getmiş və uzun müddətdən sonra bir gün yolda onunla rastlaşırsınız. Gözünüz dərhal onun simasından bir şəkil çəkərək beyinə göndərir, beyin də öz arxivində olan minlərlə qovluq içərisindən bu şəkilə uyğun qovluğu seçib tapır və qısa araşdırma edərək digər üzvlərə lazımi reaksiyanı, müvafiq məhəbbəti təzahür etməsini və “xoş gəldin!” deməsini əmr edir.

Əgər biz idarələrimizdə belə geniş bir arxivin olmasını və bir şəxsin keçmişini yalnız onun bir şəkli ilə ələ gətirib onun haqqında qərar çıxarmaq istəsək, ola bilsin bu iş həftələrlə vaxt aparsın. Amma bizim ecazkar yaddaşımız bütün bu işləri bir saniyədən az müddətdə yerinə yetirir. Bu iş o qədər tez bir zamanda baş verir ki, gözün şəkil çəkməsi ilə beynin reaksiyası arasında əsla fasilə hiss olunmur. Bunun özü də beynin bizə öyrətdiyi bir “tövhid” dərSIDIR.

Gecə və gündüz növbəsində işləyən işçilər

Bəziləri elə düşünür ki, yuxuda olduqları vaxt bütün əsəb sistemlərinin fəaliyyəti tamamilə dayanır və beyin işləmir. Halbuki, bu belə olsa insan dərhal ölür. Bütün beyin-əsəb sisteminin dayanması ölümə bərabərdir, çünki onun dayanması ürək və ağciyər kimi bədənin həssas üzvlərinin dayanması ilə nəticələnir.

Buna görə də yuxu zamanı bu orqanın bir hissəsi dayanır, qalanları isə əslində bu “zavod”un gecə-gündüz növbəsində fasiləsiz işləyən işçiləri sayılır. Yuxu zamanı bədənin ehtiyacları azaldığı üçün bu işçilərin işi də yüngülləşir, rahat nəfəs alır və dincəlirlər.

Yanlı təsəvvürün aradan qaldırılması

Qeyd edilənlərdən belə nəticə almamalıyıq ki, mətləbləri dərk edən yalnız beyindir. Ruh əsasən ya mövhumatdır, ya da

boz rəngində olan beyin adlı bir maddə. İdrak və elm adlandırığımız qüvvə də beyinin bu maddəsinin fiziologiyasıdır.

Belə bir nəticə çıxarmaq tamamilə yanlışdır. Anatomiya, psixologiya və fiziologiyaya əsasən, beyin-əsəb sistemi olmadan hər hansı bir şeyi dərk etmək, öyrənmək mümkün deyil. Onun sıradan çıxması dərkini aradan getməsinə səbəb olsa da, lakin dərkedici və seçim qüvvəsinə malik olan bu beyin deyil.

Bu ona oxşayır, desinlər ki, qəbuledici aparat olmadan, radio dalğaları vasitəsilə yayımlanan məlumatlardan xəbərdar olmaq mümkün deyil və belə bir cihazı itirmək məlumatlardan xəbərsiz qalmağa səbəb olur!

Deməli, qəbuledici aparatın özü dərkedici deyil, sadəcə bir mətləbi dərk etmək üçün bir vasitədir. Bu bizik ki, hər hansı bir mətləbi qəbuledici aparatın vasitəsi ilə dərk edirik, əks halda onun özü düşüncə və şüura malik deyil.

Həqiqətdə beyin də qəbuledici aparat rolunu oynayır və məlumatları ruha göndərir. Ruh da onun vasitəsilə bədənlə, onun fəaliyyəti ilə əlaqə yaradır. Deməli, qəbuledici aparatın özü dərkedici deyil, sadəcə bir mətləbi dərk etmək üçün bir vasitədir.

Burada iki vacib məqama diqqət etmək lazımdır:

Birincisi, təbiət elmlərində beyin, əsəb sistemi, onun xüsusiyyətlərinə aid mövzulardan bəhs olunur və sadəcə onların elmlə, dərk olunanlarla əlaqəsi isbat edilir. Amma bu əlaqənin keyfiyyəti, həqiqi dərkedicinin kimliyi haqda hər hansı bir izah vermir. Buna görə də ruhun isbatı və inkarı fəlsəfi bəhslərə aiddir.

İkincisi, ruhun mücərrədliyi məsələsi ruhun varlığı mövzusu ilə səhv salınmamalıdır. Çünki, əgər biz ruhun mücərrəd olması dəlillərini nəzərə almasaq belə yenə də ruha həmin beyinin özü və onun fəaliyyətləri deyə bilmərik. Əksinə, beyin, əsəb sistemlərindən də üstün bir qüvvəni isbat edən sübut və arqumentlərimiz var. Yəni əgər ruhun mücərrəd olmasını dəqiq

fəlsəfi mənası ilə qəbul etməsək belə yenə də onun varlığını inkar edə bilmərik.

Allahıtanıma dərsi: Şüursuz təbiət necə şüur yarada bilər?

İnsana dair mövzularda ruh və psixoloji mövzular qədər heç bir mövzu mürəkkəb deyil. Beyin və əsəb sisteminin quruluşu o qədər dəqiq, o qədər zərifdir ki, beyin pərdəsi, əsəb hüceyrələrində ən kiçik dəyişiklik bədəndə çox ciddi təsirlər qoyur. Bu səbəbdən beyinlə əlaqəli cərrahiyyə əməliyyatları çox çətin-dir.

Tövhid dəlilləri burada daha çox qabarıqdır. Materialist alimlər öz əqidələrinə əsasən bu qədər dəqiq nizam-intizamı kar və kor təbiətin məhsulu bilmək istəyir. Ağılsız, şüursuz bir təbiəti, ağılın və şüurun yaradanı bilmək necə də təəccüblüdür!

Psixoloqlar arasında materialist və ateistin az görünməsinə səbəb, bəlkə də bütün bu cəhətlərdir...

BİTKİLƏR VƏ HEYVANLAR ALƏMİNDƏ OLAN QƏRİBƏLİKLƏR

Buraya qədər biz yaradılış, insan haqqında qəribəliklər, heyrətləndirici nizam-intizam, mikroskopik canlılar və bundan daha kiçik varlıqlar haqqında olan bu böyük kitabdan yalnız bir neçə səhifə mütaliə etmişik.

İndi isə bitkilər və heyvanlar aləminin geniş bir fəslindən bir neçə sətir və yaxud daha düzgün desək bir neçə kəlmə haqqında araşdırma aparaq. Çünki bu fəsil o qədər genişdir ki, böyük bir kitab onun bir kəlməsi hökmündədir.

Son araşdırmalara görə indiyə qədər alimlər tərəfindən 500.000 mindən çox həşərat növü kəşf olunub. Canlı aləmin bir hissəsi sayılan təkcə bu həşəratların bu qədər növü varsa, təsəvvür edin, bütün canlılar və bitkilər aləmində nə xəbərdir?

Yarasa və pilotuz təyyarə

Şübhəsiz, qəribə quşlardan biri də yarasadır. Bu “gecə ovçusu”nun hər bir şeyi qəribədir, lakin gecənin qaranlığında uçması hər şeydən təəccüblüdür.

Yarasanın gecə qaranlığında sürətlə uçaraq maneəyə dəyməməsi o qədər qəribədir ki, bu haqda hər dəfə düşünəndə yeni bir sirr ortaya çıxır.

Təbiətşunaslar bu haqda çoxlu müzakirələr etmişlər; qəribə yaradılışa malik olan bu quş ən kiçik qorxu olmadan və maneəyə çırpılmadan gecənin qaranlığında cəsarətlə hər tərəfə necə uçur?! O, gecənin qaranlığında gündüzün aydınlığında uçan göyərçin kimi sərbəst uçur. Bunu necə bacarır?

Əgər doğurdan da qarşılaşdığı maneələrdən xəbərsiz olsaydı, gecənin qaranlığında əlinə “fanar” almalı idi, lakin onun fanarı yoxdur. Hətta onu içərisində çoxlu məftillər çəkilən qaranlıq bir otağa buraxsalar, yenə də həmin otaqda o məftillərə toxunmadan hər tərəfə sərbəst uçacaq. Əgər yarasanı uzun, ensiz, döngəsi çox olan bir tuneldən uçuartsaq, heç bir maneəyə

toxunmadan, bir dəfə də olsun tunelin divarlarına dəymədən o biri tərəfdən çıxacaq.

Yarasanın bu qəribə və istisna vəziyyətini, onun vücudunda olan “ötürücü siqnala – radar”a oxşar xüsusiyyətin nəticəsi bilirlər. Əslində yarasa gecə səyahətində hər şeydən çox, nuru az və zəif olan gözlərinə yox, öz qulaqlarına borcludur.

Jurin adlı isveçrəli alim aparığı təcrübələr nəticəsində müəyyən etmişdir ki, əgər yarasanın qulaqları kəsilsə, artıq o, heç bir maneəyə toxunmadan uça bilməyəcək. Lakin gözünü çıxarsalar, öz hərəkətindən qalmayacaqdır. Bir sözlə, yarasa gözü ilə yox, qulağı ilə görür. Bu da çox maraqlı bir məsələdir.

Bir neçə il bundan öncə Griffin və Gamambos adlı iki amerikalı alim bu əsrarəngiz xüsusiyyəti kəşf etdilər ki, yarasanın gecənin qaranlığında uçması eynilə pilotsuz təyyarənin uçması kimidir. Belə ki, pilotsuz təyyarə sadəcə radar cihazı vasitəsi ilə idarə olunur və hara göndərsələr, ora da gedir. Eyni zamanda ondan düşməni təyyarələrini də tapmaq üçün istifadə edirlər.

Yarasanın ötürücü siqnala – radara malikliyini başa düşmək üçün ilk öncə ötürücü siqnalın nə olduğunu bilməliyik. Fizikada “tələffüzün səsi” bəhsi “səs üstü siqnal və dalğaların”, yəni ultrasəs dalğaları haqqındadır. Bu dalğaların uzunluğu o qədər coxdur ki, insan onu eşitməyə qadir deyil. Buna görə də həmin dalğaları “səsin ötəsi” adlandırmışlar. Bu dalğaları güclü bir ötürücünün vasitəsi ilə göndərdikdə irəli yayılırlar. Fəzada bir maneə ilə rastlaşdıqda divara dəyib arxaya qayıdan top kimi geri qayıdırlar. Bu, insanın bir dağ, yaxud uca divar qarşısında qışqırığına bənzəyir. Buna əks-səda deyilir. Əks-sədanı – dalğaların qayıtma zamanını nəzərə almaqla həmin maneəyə nə qədər məsafə qaldığını bilmək olar.

Buna əsasən bu dalğaların müqabilində olan maneə (nöqtənin təyin olunması ilə və maneənin olduğu yer) tamamilə aydınlaşdırılır. Yəni bu dalğaların zamanını, onun keyfiyyətini hesablamaqla maneənin yerini və fasiləsini də hesablamaq olar.

Gəmilər də gecə vaxtı okeanda hərəkət etdikləri zaman radarlar vasitəsilə sahilə yaxud başqa gəmilərə yaxınlaşdıqlarını bilirlər.

“Radar” – ötürücü siqnalının funksiyası ilə ümumi tanış olduqdan sonra, indi isə yarasanın gecələr uçanda bu vasitədən necə istifadə etdiyini bilməliyik. Görəsən, doğrudan da bu quşun kiçik cüssəsində belə bir cihaz varmı?

Yenə burada elm adamları köməyimizə gəlir: əgər bir otaqda yarasanı uçurtsaq və orada ultrasəs dalğaları bizim eşidə biləcəyimiz səsə çevirən xüsusi mikrofonu işə salsaq, qulaqbatırıcı səslər otağın sükutunu pozacaq. Məlum olur ki, bu sakit quş uçan zaman hər saniyədə 30-dan 60-a qədər özündən ultrasəs dalğalar göndərir.

Əgər bu əməliyyatı yarasa uçmadığı zaman – öz yuvasında olarkən həyata keçirsək, yəni həmin mikrofonu onun yanında işə salsaq, yenə də o səslər eşidiləcək, lakin daha asta olaraq. Təcrübə göstərir ki, o, istirahət etdiyi zaman da ultrasəs dalğalar göndərməklə məşğuldur və hər saniyədə 10 dəfə bu işi təkrar edir.

Bu dalğalar havaya yayılır və mane ilə toqquşduğu zaman əks-səda verərək onun özünə tərəf qayıdıb qabağında maneə olduğundan xəbər verir.

Burada bircə bu sual qalır: əks-səda verən bu ötürücü cihaz, həmçinin dalğa qəbul edən cihaz yarasanın hansı üzvündədir?

Alimlər bu sirrin üstünü də açaraq yazırlar ki, böyük ehtimala əsasən bu dalğalar, yarasanın qırtlağı (boğazında olan səs telləri) vasitəsilə yaranır. Onu digər məməlilərdən fərqləndirən qəribə güclü əzələlərə malik qırtlaq quruluşu bu nəzəriyyəyə bir sübutdur.

Yarasa öz böyük qırtlağı ilə bu dalğaları yaradanda burnunun deşikləri vasitəsilə bayıra göndərir və qulaqları ilə əks-sədanı lentə alır. Onun qulağının olduqca qəribə quruluşu

da öhdəsində ağır və mühüm bir vəzifənin olduğundan xəbər verir, bu da əks-sədanın qeydə almaq vəzifəsidir.

Siz düşünün, bu iki qəribə cihazı yarasanın kiçik cüssəsində yaradan varlıq, o cihazdan necə istifadə qaydasını ona öyrətməkdən əlavə bu cihazı onun üçün gecənin qaranlığında çoxlu təhlükədən qorunmaq üçün təhlükəsizlik vasitəsi də etmişdir. Belə bir varlıq – yaradan ağılsız və şüursuz təbiət ola bilərmi?

Əgər həşəratlar olmasaydı!!!

Baharda havalar qızmağa doğru getdikcə yaşıl, gözoxşayan bağlara nəzər salın. Səssiz-səmirsiz ora-bura şütüyən kiçik həşəratları, havada pərvaz edən bal arılarını, milçəkləri, kəpə-nəkləri görəcəksiniz. Bir güldən uçub başqa bir gülün sorağına gedir, bu budaqdan o biri budağa qonur.

Elə ciddi fəaliyyətdədirlər ki, elə bil başları üzərində daim onlara göstəriş verən bir nəzarətçi var. Güllərin sarı rəngli tozlarına bulaşmış qanad və ayaqları iş paltarını geyinmiş tam ciddi-yətlə, eşqlə çalışan işçiləri xatırladır. Doğrudan da çox mühüm öhdəlikləri vardır.

Professor Lion Burton bu haqda yazır: “Çox az insan bilir ki, əgər həşəratlar olmasaydı, bizim səbədlərimiz meyvəsiz qaldı”.

Biz də onun sözlərinə əlavə edərək deyirik: Əgər həşəratlar olmasaydı, illər sonra bağlarımız və əkin sahələrimiz öz tərəvətini, yaşillığını, gözəlliyini tamamilə itirərdi. Həşəratlar bizim meyvələrimizi inkişaf etdirib yetişdirən və gülləri tozlandırır.

Yəqin soruşacaqsınız ki, niyə, nə üçün? Çünki, bitkilərin yaşamasının ən həssas dönməsi, yəni “tozlanma” (mayalanma) prosesi bu həşəratların köməyi ilə yerinə yetirilir. Güllər də erkək-dişi növlərə bölünür və bu ikisi arasında tozlanma baş verməsə, toxum, dənə və onların ardınca da meyvə olmayacaq.

Lakin hiss və hərəkəti olmayan bitkilər necə bir-birini cəzb edəcək, kişi nütfəsi rolunu oynayan erkək tozları, qadın

nütfəsi rolunu oynayan dişi toxumluqlarla necə birləşəcək? Bu haqda heç düşünmüşünüz mü?

Bu vəzifə çox vaxt həşəratların, bəzən də küləyin öhdəsinə düşür.

Amma bu mövzu bizim düşündüyümüz qədər də asan deyil; həşəratların “elçiliyi” ilə baş tutan bu mübarək evliliyin tarixçəsi uzun və maraqlıdır. Onlardan bir neçəsini sizin diqqətinizə çatdırırıq:

1. İki səmimi və köhnə dost

Təbiətşünas alimlər araşdırmalar nəticəsində bu qənaətə gəlirlər ki, bitkilər və güllər “mezozoy erası”nın ikinci yarısında yaranmışdır. Daha maraqlı burasıdır ki, həşəratlar da məhz bu dövrdə yaranmışlar. Yaradılışın macəra dolu tarixində bu ikisi səmimi və vəfalı dost şəkilində yaşayaraq bir-birinin varlığını kamilləşdirmişlər.

Güllər öz daimi dostlarını cəzb etmək, onların ağızlarını şirin etmək üçün öz daxillərindəki şirəni – balı həşəratlar erkək tozluqları mayalandırmaq və yerbəyer etmək üçün onların daxilinə girəndə təmännəsiz olaraq o həşəratların ixtiyarında qoyur. Bu xüsusi şirə həşəratın damağında o qədər dadlıdır ki, ixtiyarsız olaraq onları özlərinə tərəf çəkir.

Botaniklərin fikrincə, güllərin gözəl rəngi və xoş ətri də həşəratları özünə cəzb etməkdə mühüm rol oynayır. Bal arıları üzərində aparılan təcrübələr sübut edib ki, onlar rəngləri tanıyır, güllərin ətrini duyurlar.

Əslində güllər özlərini həşəratlar üçün bəzəyib ətirləndirirlər ki, zövqlü kəpənləri, bal arılarını “elçilik” etmək üçün özlərinə tərəf cəzb etsinlər. Həşəratlar da bunu qəbul edir; evlilik müqəddiməsini hazırlayaraq güllərin şirəsini içirlər.

Həşəratların ən ləziz yeməyi hesab olunan bu xüsusi şirə üst-üstə yığıldıqda bal yaradır, çünki həşəratlar güllərin sorağına gələndə bu şirənin bir miqdarını yeyir, daha çox hissəsini isə “üzlü qonaqlar” kimi özləri ilə yuvaları aparırlar.

Qarşılıqlı mənfiyyətlər əsasında qurulan bu məhəbbət, dostluq müqaviləsi həmişə güllərlə həşəratlar arasında olmuş və bundan sonra da olacaq.

2. Qohum evliliyi

Bioloqların gəlidiyi qənaətə görə qohum evliliyindən dünyaya gələn körpələr digər evlilikdən dünyaya gələn körpələrlə müqayisədə zəif olurlar. Qohum nigahı əxlaqi və ruhi baxımdan digər nigahlardan daha möhkəm, davamlı ola bilər, lakin övlad baxımdan başqası ilə evlənmək qohumla evlənməkdən daha faydalıdır.

Maraqlısı budur ki, bu mövzu bitkilərə də aiddir. Yəni əgər bir gülün tozcuqları o cinsdən olan başqa dişi gülün hissəsi üzərinə otursa, onun barı daha yaxşı və daha bol olar. Halbuki, bir gülün erkək tozları həmişə gülün dişi toxumaları ilə mayalansa, məhsulu zəif olacaq.

Diqqət edin, bir gülün tozunu onun dişi hissələrinə aparmaq çox zəhmət istəmir; o gülü azacıq tərpətməklə yaxud bir mülayim yel əsməklə bu əməliyyat baş tutacaq. Lakin bir gülün tozunu başqa bir gülə aparmaq elə də asan deyil. Həşəratlar bu işdə əsas rol oynayır; bir gülün üstündən o birinin üstünə qonmaqla tozlanma və mayalanma prosesini özləri də bilmədən həyata keçirirlər.

3. Zəruri alətlər

Həşəratların quruluşuna, xüsusən də, ayaqlarına diqqət etsək, tozların bir güldən digərinə aparmasında xüsusi hazırlıqlı olduğunu müşahidə edirik.

Onların bədənəri biz-biz tüklərlə örtülmüş və yuna bürünmüş ayaqları bu iş üçün ən əlverişli alət sayılır. Əgər bal arısının bədəninə diqqət etsəniz arxa ayaqlarında xüsusi daraqdan əlavə səbətə oxşar bir şey də görə bilərsiniz. Bal arısı ayaqları ilə tozcuqları yığıb o səbətə töküür və yuvasına gətirir. Öz yeməkləri üçün güllərin içindən topladıqları xüsusi şirə ilə qarışdırır.

Təbii ki, güllərdə olan tozcuqlar o qədər çoxdur ki, həşəratların, arıların onları yuvalarına aparması güllərin tozlanmasına xələl gətirmir, üstəlik bal arısı bu yolla bir çox başqa güllərin üzərinə həmin tozcuqların səpilməsində təsirli rol ifa edir.

Maraqlıdır ki, onlar hər dəfə müxtəlif güllər üzərinə qonmurlar, əksinə alimlərin müşahidələri sübut edir ki, onlar bir müddət yalnız eyni növdən olan gülün üzərinə oturur, yalnız onun şirə və tozcuqlarından istifadə edir (o gülü tapmaq üçün mütləq onun rəngindən, qoxusundan istifadə edirlər).

Əgər onlar hər bir saatda bir gülün üzərində oturub onların tozcuqlarını müxtəlif güllərin üzərinə aparsaydılar, güllərin məhsul verməsində ciddi təsiri olmazdı. Lakin müəyyən bir müddət üçün eyni növlü gülü seçmək, tozcuqlarını o növdən olan digər güllərə çətdirməyə və onların tozlanmasına vasitə olmaq, həyatın ecazkarlıqlarından biridir.

4. Hər həşərat hər gülü tozlandırır

Bəzi ağac və güllər vardır ki, yalnız həşəratlar vasitəsilə tozlanır – mayalanır. Hətta çox zaman güllərin tozlanmasında köməyi olan küləyin belə, o növ ağacların tozlanmasında təsiri olmur.

Daha maraqlısı budur ki, bəzi güllər xüsusi həşəratlar vasitəsilə tozlanır.

Bir entomoloqun (həşəratşünas alim) dediyinə əsasən Meksika meşələrində bitən vanil ağacı, xüsusi növ dağ arısı vasitəsilə tozlanır. Əgər həmin ağacı bu arının olmadığı yere aparsaq, o ağacda heç vaxt tozlanma getməyəcək. Tozlanmanı ya süni yolla – əlimizlə həyata keçirməliyik, ya da o həşəratı bu torpaqlara gətirməliyik ki, bu iki səmimi dostun həmkarlığı ilə tozlanma əməliyyatı həyata keçsin.

Bir tövhid dərəsi!

İnsan həşərat və güllərin həyatını mütaliə etdikdə ixtiyarsız olaraq özündən soruşur: görəsən, onlar arasında olan bu məhəbbəti, dostluğu kim yaradıb?

Bu xüsusi şirəni güllərə verən kimdir?

Bu gözəl, cəzbedici rəngləri və xoş ətri kim güllərə bəxş edib?

Güllərin tozlanması üçün bu ayaqları, zərif bədəni kəpənəklərə, həşəratlara, bal arılarına və sarı arılara bəxş edən kimdir?

Nə üçün arılar bir müddət eyni növdən olan gülün üzərinə qonur? Yaradılış aləmində güllər və həşəratların həyat tarixinin birlikdə başlamasına səbəb nədir?

Həşəratlar, arılar bu qoxu və rəngləri necə tanıyırlar? Nə üçün onlar bu qədər zövqlüdür? Nəyə görə onlar bitkilərin tozlanmasında bu qədər ciddidirlər?

Kimsə inana bilərmə ki, bu qədər dəqiq nizam-intizam öncədən düşünülmədən, təsadüfən yaranan şüursuz təbiətin məhsuludur?

Əsla yox...!

Əksinə bu prosesləri açıqlamaq üçün ən qüdrətli, ən elmlı Allahın müqəddəs zatını etiraf etməkdən başqa yol yoxdur.

Bəli, bu aləmə sonsuz elm və qüdrətini yayan, bəxş edən Odur!

Zəhərli heyvanlar bizim təbiblərimizdir!

Adətən insanın məlumatı nə qədər az olarsa, həyatın müxtəlif məsələlərində, yaradılışın sirləri haqqında hökm verməsi daha tələsik və qətiyyətli olacaqdır. Lakin əgər bir nəfərin məlumatı çox olarsa, belə məsələlərdə daha ehtiyatla hökm çıxarar.

Savadsız bir şəxsin bir məclisdə yaradılış, məad, varlığın sirri, insanların mürəkkəb həyatı barədə yüzlərlə hökm çıxarması, fikirləşmədən Allah və onun yaratdıqları üçün minlərlə vəzifə təyin etməsi mümkündür, lakin elmlı, savadlı birisi belə bir işi yerinə yetirməz.

Nə üçün? Çünki, savadsız, səthi elmə malik bir insan dünyanı öz arşını ilə ölçür. Əlbəttə, sadə mövzular haqqında hökm vermək çətin iş deyil. Amma insan başa düşsə ki, bu geniş aləmin hər bir güşəsində minlərlə qıldan incə məqamlar gizlidir və

bu aləmin zahirdə sadə görünən məsələləri, əslində ən mürəkkəb məsələ ola bilər, özünə bu cür səthi hökm çıxarmağa əsla icazə verməz.

Məgər bizim bildiklərimiz bu böyük aləmin həqiqətləri, sirləri müqabilində nə qədərdir ki? Həqiqətdə “sonsuzluq” müqabilində bir “heç” qədər! “Heç” deməyimiz ona görədir ki, bizim bildiklərimiz o qədər az və dəyərsizdir ki, nəzərə çarpan bir rəqəm yaranmır. Dünyanın ən böyük filosof və alimlərinin etiraf etdiyi həqiqət də məhz budur.

Məsələn: savadsız insanlar gürzə ilanının və başqa zəhərli həşəratların sancmasını gördükdə dərhal etiraz edərək soruşurlar ki, axı dünyada bunların olmasının nə əhəmiyyəti vardır? Görəsən, bu zərərverici heyvanların hansı faydaları ola bilər? Onların olmasındansa olmaması yaxşıdır!

Lakin böyük alimlər – özlərinin bu sahədə məlumatlarının az olmasını etiraf etdikləri halda – bu suallara və səthi etirazlara cavab verərək yazırlar:

Sözügedən heyvanların qəribə yaşayış tərzini, bədən quruluşu yaradılış aləminin bir möcüzəsidir. Onlar haqqında tədqiqat apardıqda o böyük Yaradanın sonsuz qüdrət və elmi ilə daha yaxından tanış oluruq.

Əlavə olaraq bu heyvanların öldürücü zəhərlərindən “pənzəhr – anti zəhər” və “şəfəverici dərmanlar” almaq olar, hansı ki bu dərmanlar bəzi xəstəliklərin müalicəsində möcüzələr göstərir.

Öldürücü zəhərlər

İlk öncə bu öldürücü zəhərlər haqqında müzakirə aparmaq lazımdır. Heç sancan heyvanların öldürücü zəhərləri haqqında düşünmüsünüzmü? Bilirsinizmi, bir təhlükəli ilan yaxud əqrəb sancdığı insanın bədənini ötürdüyü zəhərin miqdarı çox azdır? Lakin bu az miqdar qana qarışanda çox şeylər edir.

Bəzi zəhərlər qanın sahəsinə daxil olan kimi bədənimizin ən canyandıran və fəal xidmətçilərindən olan qırmızı qan hüceyrələri ilə əlbəyaxa olmağa başlayır. Çox keçmədən onları məhv

edir. Əgər o zəhərlə təcili mübarizə aparılmasa, belə bir insanın həyatı təhlükəyə düşər. Tibb elmində bu zəhərə “Hemolizin” (Hemolysines) deyilir.

Zəhərlərdən başqa bir növü, birbaşa sinir sistemlərinə təsir edərək onu sıradan çıxarır. Məlumdur ki, sinir sistemlərinin sıradan çıxması ilə bütün həyatı fəaliyyətləri sıradan çıxar və bədənin avtomatik nasosu, yəni ürək dayanar. Bu növ zəhərləri “Nevrotoksin” (Neurotoxines) adlandırırlar.

Başqa növ zəhərlər də vardır ki, onların işi bədən toxumalarını parça-parça etməkdir. Xüsusilə böyrəklərə çox ciddi təsir edir və onun toxumalarını aradan aparır. Bu səbəbdən belə hallarda sidikdə qanın görünməsi zəhərlənmənin mütləq əlamətlərindəndir.

Bunu da bilməliyik ki, zəhərlər iki növdür: “mikroblu” və “mikrobsuz”. Hər iki halda onların təsir gücü və bədənə yayılması olduqca qəribədir, bir damcı mayenin bu qədər gücü çox qəribədir!

Müdafiə xarakterli mühüm bir silah

Diqqət etmək lazımdır ki, zəhərli heyvanların dişləri, sancmaları, zəhərləri bizi narahat etmək yaxud bizə zərər toxundurmaq üçün yaradılmamışdır. Bunlar hamısı düşmən müqabilində müdafiə xarakterli təhlükəsizlik vasitəsidir, bir növ silahdır. Heyvanın ixtiyarında olan bu öldürücü maddəsi, dişləri bizi məhv etmək üçün deyil. Əksinə, özlərinin həyatla mübarizə səhnəsində məğlub olmaması üçün bir alətdir. Düzgün diqqət etmiş olsanız, görərsiniz ki, zəhərlilər sinfi əl və ayaq kimi müdafiə üzvləri olmadığı üçün zəif heyvanlardır və əgər onlar bu vasitədən də məhrum olsaydılar, tez bir zamanda digər güclü canlıların ayaqları altında məhv olardılar.

Digər maraqlı məsələ bundan ibarətdir ki, bəzi heyvanların bədəninə təhlükəli zəhər olmasına baxmayaraq, düşmən əleyhinə ondan istifadə etməyə bir vasitəsi yoxdur. Məsələn: bir qurbağa növü vardır ki, onun dərisinin altında – hətta ilan zəhərindən də təhlükəli – olduqca təhlükəli zəhər vəziləri vardır.

Bu zəif heyvanların zahirdə öz zəhərlərindən istifadə etmək qüdrəti olmasa da, lakin dərilərinin altındakı həmin zəhər onu düşməndən sığortalamağa kifayət edir. Belə ki, düşmən bir dəfə təcrübə etməklə, bir daha zavallı qurbağaları yeməyə tamah salmır.

Zəhərlərin müalicəvi xüsusiyyətləri

Təəccüblü olsa da zəhərin müalicəvi xüsusiyyəti vardır, bir sıra xəstəliklərin yeganə əlacı zəhərdir. Bundan əlavə eyni növlü zəhərlərin təsirini məhv etmək xüsusiyyətinə malikdir. Belə ki, zəhərli heyvanların zəhərlərinin tərkibində “zəhər əleyhinə” (padzəhər) olan hissələr vardır, lakin onun miqdarı mövcud zəhərdən az olduğu üçün öz təsirini göstərə bilmir. Buna görə də zəhərin bu hissəsini ondan ayıra bilsək, ondan təbii bir dərman – “zəhər əleyhinə” dərmanlar ala bilərik. Xoşbəxtlikdən bu iş həyata keçirilir, alimlər peyvənd (vaksen) və sistemləri (seromları) əsasən zəhərli heyvanlardakı zəhərin padzəhər maddəsindən alırlar və onun köməyi ilə bir çox zəhərlənən insanları ölümdən qutarırlar.

Bu peyvənd ilk dəfə Qabriel Bertran və Fizaliks adlı iki fransız alim tərəfindən kəşf olunmuşdur.

Tədqiqatlar nəticəsində sübuta yetmişdir ki, böyük gürzə ilanı yeni doğulmuş bir gürzə ilanını sancarsa, o ölür, lakin 15 gün keçdikdən sonra sancarsa, öz növündən olan zəhər ona təsir etməyəcək. Bu onu göstərir ki, gürzə balası əvvəldə öldürücü zəhəri olmasına baxmayaraq onu qoruyan padzəhərə malik deyil (yəni onun zəhəri xalis zəhərdir!) amma böyüyəndən sonra onun zəhəri iki hissədən təşkil olunacaq.

Bu dediyimiz zəhərlərin “padzəhər” xüsusiyyəti ilə bağlı idi. Amma zəhərin müalicəvi xüsusiyyətindən danışılacaq bir çox sözlər də var. Müasir dövrümüzdə böyük laboratoriyalarda zəhərdən müxtəlif dərmanlar hazırlayırlar. Nümunə olaraq onlardan bir neçəsini xatırladıq:

1. Zınqrovlu ilanların zəhəri “epilepsiya”, “tetanus”¹ və “cüzam” xəstəliklərinin müalicəsi üçün çox təsirlidir.

2. Bal arısının sancmasının revmatizm xəstəliklərinin müalicəsi üçün olduqca böyük təsirləri vardır.

3. Kobra ilanlarının zəhəri xərçəng xəstəliyinə yoluxanlar üçün morfin əvəzinə sakitləşdirici dərman kimi istifadə olunur.

4. Daha öncə işarə etdiyimiz zəhərli qurbağadan qəribə dərman hazırlayırlar. Həmin dərman əzələlərin daralması, üzvlərin keyliyi, ürək ağrısı, vəzilərin həddindən artıq ifrazı kimi müxtəlif xəstəliklərin müalicəsi üçün istifadə olunur. Məhz buna görə də Fransanın məşhur laboratoriyalarından biri bütün il boyu bu növ qurbağaları tutaraq bu sahədə istifadə edir və laboratoriyada onun zəhərini dərinin altında olan vəzidən çıxarırdan sonra onları öz yerlərinə qaytarırlar ki, növbəti illər üçün yenidən istifadə edə bilsinlər.

Heyvanların zəhərinin bəşərə məlum olan qəribə xüsusiyyətləri, müalicəvi təsirləri bunlardan ibarət idi, hansı ki bizi bu geniş dünyanı Yaradanın sonsuz qüdrəti, elmi, əzəməti ilə tanış edir.

Bütün bunlar azacıq tədqiqat və məhdud məlumatları ilə hər bir şey haqqında hökm çıxarmaq istəyən təkəbbürlü insanlara, yaradılışın sirlərini dərk etməkdə aciz qalaraq dərhal etiraz edənlərə bir ibrət dərslidir.

Bu həqiqətlər bizlərə öyrədir ki, kainatın sirlərini öyrənmək üçün biz ağılımızı son dərəcə işə salmalı, zəif düşüncəliyərin nişanəsi olan tələsik hökm çıxarmaqdan çəkinməliyik.

Daşlar bizimlə danışır!

Bizi keçmişlə tanış edən tarixi sənədlərin ömrü çox qısa və heç bir neçə min ili ötmür. Halbuki, alimlərin fikrincə bitkilər və canlılar bir neçə yüz milyon il bundan öncə yaranıblar. Ola bilsin ki, bir milyard il bundan öncə yer üzündə heç bir canlı və

¹ Bir növ yoluxucu xəstəlik

bitki olmamış və o zamandan sonra yavaş-yavaş yer üzündə sirləşkilə həyat başlamışdır.

Zoologiya alimlərinin fikrincə, təqribən altmış milyon il bundan qabaq məməlilər sinfi yer üzünü özlərinə yaşayış yeri seçmiş və orada məskunlaşmışlar. Amma insanın yaranma tarixi bir neçə milyon il ötüb keçir.

Kim bilir, bu yüz milyon illər ərzində – olduqca uzun və macərə dolu müddətdə yer üzündə nələr olub, hansı qəribə hadisələr baş verib, nə kimi qəribə hevanlar və bitkilər yaranıb, hansı hadisə və amillərin təsiri nəticəsində onlardan bir hissəsi məhv olub, bir hissəsi isə həyatda qalıb?

Yer üzərində yaşayışın sirləri varlıq aləminin ən ecazkar və mürəkkəb sirlərindən biridir. Bu haqda alimlərin cavabsız qalan saysız sualları vardır.

Əlbəttə bu təəccüblü deyil, çünki tarixlərdən bir neçə min il ötdüyünü nəzərə alsaq, yüz milyon illər öncə olmuş bir şeyin tarixdə onlar üçün müəmmalı qalması təbiidir.

Lakin burada daşlar köməyimizə gəlir və bizimlə macərə dolu ötən tarixdən danışaraq məna dolu təsəvvür yaradır.

Bu möhkəm dağlar, qayalar zahirdə sakit, yararsız görünərsə də yüz milyon illər öncənin tarixçəsini maraqlı şəkildə bizlərə izah edir. Biz onların dilini bilsəydik, onlardan çox şeylər öyrənərdik.

Hamımız fosil adını eşitmişik. Məlum olduğu kimi bir parça daşlardır, lakin sadə bir daş yox, keçmişdəki bitki və heyvanların izlərini özündə tamamilə əmanət kimi qoruyub saxlamış əhəng daşlarıdır. Bir canlı, əhəng gillərin içində bataraq dəfn olunub və əhəng suyu da ona nüfuz edib. Onun sümüklərini tədricən yeyərək özü o sümüklərin yerini doldurub və bundan sonra çöküntüləri qalaraq daşa dönüb. Nəticədə həmin həşəratın, bitkinin, canlının surəti (şəkli) daşlaşmış.¹

¹ Təbii ki, fosillərin müxtəlif növləri vardır və yuxarıda qeyd etdiyimiz onun tanınmış şəkillərindən biridir.

Bu fosillər bəzən yüz milyon illər öncənin qalıqlarıdır. Onların yaşlarını yerin hansı səthində və hansı nöqtəsində yerləşməsinə nəzərə alaraq, təxmini şəkildə müəyyən etmək olur.

Bu gün dünyada minlərlə alim bu fosilləri, təbiət elmlərinin tarixi haqqında məlumat əldə etmək üçün bir kitab kimi mütaliə edərək, yaşayışın sirlərinə yiyələnirlər.

Bu fosilləri araşdırdıqda belə nəticə almaq olur ki, bizim gözüməzə qərribə görünən bəzi heyvan və canlı növləri dünyanın müxtəlif yerlərində yaşamış və hər biri müxtəlif səbəblərə görə tələf olaraq yerlərini başqalara vermişlər.

Canlıların hər biri “yaşayışın müxtəlifliyi”ndən bir nümunə və öz növbəsində Xəliqin sonsuz elm və qüdrətinin bir nişanəsi hesab olunur. Belə ki, onları araşdırarkən insanı təəccüb bürüyür, böyük Yaradanın qarşısında təslim olur.

Nümunə olaraq, əfsanəvi heyvanlardan biri barəsində arxeoloqların müasir elmi araşdırmalarını gözdən keçirək.

İti dişləri olan əfsanəvi quş

Keçmiş dövrün quşlarından sayılan bu qərribə quşun bədəninin uzunluğu bir metrə çatır. İlk dəfə onun sümükləri Amerikanın qərbində tapılmışdır. Buna görə də onun adını “qərb quşu”¹ qoymuşlar.

Bu quşun qərribəliklərindən biri uzun dimdiyinin təqribən başdan-başa iti (kəsici) dişlərlə dolu olmasıdır. Onun ağızı böyük bir balığı rahat uda biləcək qədər açıılır.

Balıq nə qədər sürüşkən və çəvik olsa da, onun o quşun iti dişlərlə əhatələnmiş çənəsindən qaçması hardasa mümkünsüzdür.

Üzgüçülükdə misilsiz olmuşdur; günümüzdə suda üzən quşlardan heç biri onun tozuna belə çatmırdı.

Onun ayaqları güclü pərdələrlə örtülmüşdü, bu pərdələr sanki yelkənli qayıqlarda avar çəkən çempionların işini görürdü

¹ Western bird

və onun vasitəsilə bədəni ilə birlikdə dalğaları yararaq ovunun dalınca qaçırdı.

Quşlar fəsiləsindən olmasına və üzgüçülükdə mahirliyinə baxmayaraq, bu “qərb quşu” uçmağı əsla bacarmırdı. Demək olar ki, bu quşun anadangəlmə qanadı da yox idi. Yalnız xırda və nisbətən çox olan lələkləri qanadı əvəz edirdi.

Daha da maraqlısı quruda da yeriyə bilmirdi, çünki onun ayaqları bədəninin arxa tərəfində qərar tutduğu üçün bədən tarazlığını saxlaya bilmirdi. Bundan əlavə onun ayağı adi quş ayaqlarından daha çox qayığın avarına oxşayırdı.

Onun heç bir dərdi yox idi, həyatının hamısını suda keçirirdi, dənizdə üzməkdə də mahir idi. Tənha bir məsələyə görə sahilə – quruluğa ehtiyacı var idi; çünki yumurtasını dəniz dalğaları olmayan yerdə qoymalı idi.

Yazıq quşcığaz – təbiətində olan sirli instinktə əsasən – özünü hər zəhmətlə də olsa sahilə çatdırır və nəslinin davamı üçün orada yumurta qoyurdu. Daha maraqlı burasıdır ki, o bəzən “üzən yuvalar”dan istifadə edərək, yumurtasını orada qoyurdu.¹

Ətyeyən bitkilər

Otlarla, bitkilərlə qidalanan heyvanlar barəsində kifayət qədər eşitmiş, dəfələrlə bunun şahidi olmuşuq, lakin “ətyeyən bitkilər” bizim üçün bir qədər qeyri-adi bir məxluq kimi təsəvvür olunur, hətta bəziləri bunun bir əfsanə olduğunu düşünə bilirlər.

“Bitki necə hərəkət edə, ov ovlaya və onu həzm edə bilər?! Ümumiyyətlə, zərif bir bitkinin ətlə nə kimi uyğunluğu vardır? Bəlkə də bu, şairanə təxəyyül və ya bəzi səyyahların fantastik düşüncə və təsəvvürləridir?”

Amma inanın ki, belə deyil! Müasir təbiətşünaslar, botaniklər və təbiət elmləri ilə əlaqədar araşdırmaçı alimlər, bu

¹ Burada tanınmış təbiətşünas alim Morris Parkerin yazılarından istifadə olunub.

növdən olan bir çox bitkilər kəşf ediblər. Maraqlı məqamsa bu bitkilərin bəzilərinin hiss və hərəkət etmə xüsusiyyətinə də malik olmaları və həmin vasitə ilə öz ovlarını çevikliklə öz tələsinə salıb onu ovlaya bilməlidir. Bu növdən olan bitkilərin, ən çevik və cəld hərəkət edən həşəratları belə bir anda ovlaması, bu qədər sürətlə hərəkət etmək qabiliyyətinə malik olması təbiət aləminin sirli, möcüzəvi həyatının bariz nümunəsidir.

Lakin bu kimi bitkilərin hərəkət etməsinin heç də təəccübü olmadığı sübuta yetirən günəbaxan kimi aşkar və sadə nümunələr vardır. Qeyd olunan bitkinin günəş hərəkət etdikcə onun nuruna və hərəkətinə doğru yönəlməsi məhz bu kimi bitkilərin hərəkətli olmalarının bariz nümunələrindəndir. Həmçinin əvvəllər bitkilərlə heyvanlar arasında təsəvvür olunan müəyyən fərqlənmə nöqtəsinin, hazırda mütəxəssislər tərəfindən qəbul olunmaması və əksinə olaraq bitkilərlə heyvanlar arasında bir çox müştərək xüsusiyyətlərin təsdiqlənməsi, bu məsələni bir daha sübuta yetirir.

Əslində həqiqət budur ki, yaradılış aləmində təəccüb doğuran bir şey yoxdur və həyatın fəvqəladə müxtəlifliklə cilvələnməsi, canlıların və bitkilərin saysız növlərlə bəzənməsi bu aləmin təsəvvür olunmaz əhatəsindən və bu aləmdə hər bir şeyin mümükün olduğundan xəbər verir.

Böyük filosof Əbu Əli ibn Sinanın sözləri, məhz belə anlarda insanın yadına düşür: “Qərribə məxluqlar, mövzular barədə nəse eşitdiyiniz zaman onu dərhal inkar etməyin, əlinizdə aşkar sübut olmadıqca həmin məsələnin doğru olduğunu ehtimal edin”.

Buna diqqət yetirmək lazımdır ki, o, “nəyisə dəlilsiz-sübutsuz qəbul edin!” – demir, “həmin məsələnin doğru ola biləcəyinə ehtimal verin!” – deyir.

Əsrimizin botanik və təbiətşünasları, xüsusən də Fransanın “Təbiət Tarixi Muzeyi”-nin müdiri professor Leon Burton tərəfindən, bu növdən olan bitkilər barəsində aparılan araşdır-

malara əsaslanaraq, aşağıdakı hesabatı əziz oxucularımıza təqdim edirik:

Mütəxəssislərin sözlərinə əsasən, indiyədək 450 növ ətyeyən bitki qeydə alınıb və bu bitkilərin təkcə 10 növü Fransadadır. Həmin bitkilər arasında ən çox müşahidə olunanlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Milçəkqapan: Fransanın qərb bölgəsində və Atlantik okeanı sahilində yerləşən Jironde əyalətində bitən ətyeyən bitkilər növündəndir.

Bu bitkinin qidası milçəkdir və məhz bu səbəbdən, həmin bitkini “milçəkqapan” və ya “milçəkəyən” adlandırırlar. İlk baxışda sadə quruluşa malik olsa da lakin çox əsrarəngizdir.

Onun iki hissədən ibarət, kitab kimi açılıb-bükülən özünəməxsus yarpağı vardır və o yarpaqların iç üzündə (bir neçə iynə və ya) yumşaq tüklər vardır. Hər hansı bir bəxtsiz milçək ona yaxınlaşmaq istədikdə, o tüklərin hansı birinə toxunan kimi həmin yarpaqlar bir anda bükülərək milçəyi oradaca həbs və bunun ardından özündən şirə ifraz edərək onu həzm edir və zamanla milçək bitkinin bir hissəsinə çevrilir.

2. Çılğın (Dionaea): Eynilə həmin bitki növündəndir, onun tələyə bənzər quruluşu vardır, digər bir imtiyazı isə hansısa bir həşəratın onun yarpaqlarına toxunduğu zaman dərhal bağlanması və sıxılmasıdır, bu proses elə tez baş verir ki, çox az həşərat canını qurtara bilir. Bu bitki, həşərat üçün bir növ mütləq ölüm qurğusudur.

3. Şehçiyə (Drosera): Bu bitkinin qırmızı rəngli uzun tüklərlə bəzənmiş yarpaqları vardır, onların ucları böcəkləri, həşəratları özünə cəzb edəcək qoxulu maye ifraz edir. Bu mayenin digər bir özəlliyi isə onun hədsiz dərəcədə yapışqan olmasıdır. Bu mayenin qoxusuna cəzb olan böcək ona toxunduqdan sonra həmin tüklərə yapışır və xilas olmaq üçün hərəkət etdikcə, böcəyin yapışdığı hissə onu içəriyə doğru çəkir və böcəyə yaxın olan ətrafdakı tüklər hərəkətə keçir və bir-birinin ardından böcəyin üzərinə gəlir. Beləliklə, gül bir neçə dəqiqə ərzində

bükülərək heyvanı öz daxilində həbs edir və həzm edici ifrazata bürünmüş böcək bir müddət ərzində həzm olunaraq bitkinin bir hissəsinə çevrilir.

Bu bitkinin hərəkət sistemi eyniyə, milçəkqapan bitkisinə bənzəyir, baş tərəfindəki və sapındakı tükcüklər titrəyir və diblərində yaranan elektrik axınları reaksiyanı başladır. Bunu da xatırlatmaq lazımdır ki, şəhçəyi bitkisinin çoxsaylı növləri vardır və onların hər biri, bu qoxulu mayeni ifraz edən tüklərlə bəzənmişdir.

4. Küpə otu (Nepenthes): İndoneziya meşələrində yaşayan Nepenthes alata adlı küpə otu bitkisi ətrafında gəzişən böcəklər üçün maraqlı doğuran, amma təhlükəli bir kəşf qaynağıdır. Bitki küpənin ağzına qoyulan böcəkləri sürüşkən toxuması sayəsində birbaşa mədəsinə endirə bilir. Bu bitki, ətəyən bitkilər növündən olan ən heyvətəmiz bitkidir. Onun budaqlarının ucunda balaca küpələr var. Ağzı yuxarı olan bu küpəciklərin qapaqcığı olmasına baxmayaraq, adi halda onun ağzı açıq olur.

O, heyvanlar, həşəratlar və böcəklər üçün çox təhlükəli bir tələ sayılır və aşağıda qeyd olunanlara diqqət yetirdiyimiz zaman bu təhlükənin əhəmiyyəti aydın olur:

a) bu küpəciklərin dibində bal kimi şirin və yapışqan şirə vardır. Qarnına qulluq edən böcək və heyvanların ondan üz çevirməsi mümkün deyil, bir halda ki, o bal və ya şirə küpəciyin çöl divarının da üzərində müşahidə olunur.

b) küpələrin (əlbəttə, bəzi növlərinin) gözəl və şəffaf rəngli olmaları bəzi həşəratlar üçün cazibədar görünür və onları özünə tərəf çəkir. Bir tərəfdən şirin tamlı bal, digər tərəfdən də küpənin rənginin şəffallığı, gözəlliyi həşəratların, böcəklərin gözlərini oxşayır və onları küpənin daxilinə doğru dəvət edir.

Öz nəfsinə uyaraq küpəyə daxil olmaq istəyən həşərat, onun daxilinə süqut etdikdən sonra sürətlə küpənin ağır qapaqcığı bağlanır və heyvanı öz daxilində həbs edir.

Bu küpəciklər, bu bitki üçün bir növ mədə rolunu ifa edir, onun daxilindəki şirə, eynilə mədədən ifraz olan şirə rolunu oynayır və onun həzm olunmasına kömək edir.

5. Milçəkyeyən (*Utricularia*): Milçəkyeyən bitkilər növündən olan digər bitki isə *Utriculari*dir. Bu bitkinin digər növlərindən fərqlənməsi bataqlıqda bitməsi və budaqlarının suyun dərinliklərindən ucalaraq, öz tələsini suyun üzərinə sərməsidir. *Utricularianın* tələsi, onun balaca dairəvi və nazik yarpaqları və tüklərlə örtülmüş tuluqa bənzər kiçik yarpaqlarıdır.

Qeyd olunduğu kimi ətyeyən bitkilər yalnız burada qeyd edilənlərdən ibarət deyil və onun bir çox növləri vardır.

Diqqətə layiq digər bir məsələ isə təbiətşünas alimlərin gələcəyə olan ümidləridir. Onların arzusu gələcəkdə botanika elmini inkişaf etdirmək və insanların bu növdən olan çox sayda bitkilər yetişdirərək onları öz evlərində, öz baxçalarında qoruyub saxlamaq, daha təbii üsulla həşəratların, böcəklərin əziyyətinə xilas olmaqdır.

Şübhəsiz ki, həşərat tutan bitkilər onlarla mübarizə aparmaq üçün daha əlverişlidir, ümumiyyətlə, (evlərdə, idarələrdə) həşəratlar üçün istifadə olunan müxtəlif dərmanlar, hətta insanı zəhərləyəcək dərəcədə zəhərli olmasa belə bir növ zəhərdir və evin havasını öz təbii halından xaric edir. Amma həşəratyeyən bitkilərin belə bir eybi və çatışmazlığı yoxdur.

Səyyahların, araşdırmaçıların xatirələrində insanyeyən bitkilər və meymunyeyən bitkilər barəsində müxtəlif məlumatlara, əhvalatlara rast gəlirik. Bir qrup mütəxəssis bu kimi bitkilərin daha böyük növlərinin olduğunu, onların digər ərazilərdə rahatlıqla inkişaf etmələri üçün daha əlverişli yerlərdə (bataqlıqlarda, sulu ərazilərdə və.s) yayıldıklarını və nəticədə inkişaf edərək belə bir qüdrətə sahib olduqlarını deyirlər. Onlar belə düşünürlər ki, bu növdən olan bitkilər əldə etdikləri qüdrət sayəsində daha böyük heyvanları öz yarpaqlarının, şaxələrinin, köklərinin arasında həbs edərək tədricən həzm edə bilər.

Yaradılış aləmindəki bu kimi əsrarəngiz, heyrətəməz səh-nələri müşahidə etdikdə, bizə ixtiyarsız olaraq Sədi Şirazinin məşhur şeirini xatırladır:

*“Varlıq aləmində qəribə naxışları görən kəs,
Sanmasın divar üzərində bir rəsmdir və bəs!”*

Bu qədər dəlil-sübut olduğu halda, inkarçıların bəhanəsi nədir?

Nə üçün təbiətşünaslar və ümumiyyətlə, bu sahənin mütə-xəssisləri Allaha inananların ön sıralarında deyillər?

Ola bilsin ki, Allahıtanıma və yaradılış aləminin hər bir guşəsində olan heyrətəməz həqiqətlərin axtarışı mövzuları barədə bəhslərimizi mütaliə edən ali təhsilli gənclərimizin fikrinə ilk olaraq bu suallar gəlsin:

–Əgər doğrudan da Allahı tanımağın ən aydın yolu, yaradılış aləminin sirləri ilə əlaqədar araşdırmalar aparmaqdırsa, bəs nə üçün təbiətşünaslar və bu sahədə mütəxəssis səviyyəsinə yüksələnlərin əksəriyyəti Allahı tanımayanların, ateistlərin sıralarında yer tuturlar?!

Biz hansısa bir ağacın bir tək yarpağı, onun hansı xüsusiyyətlərə malik olması və heyrətəməz yaradılışı vasitəsilə Allahı tanıyır, onun necə bir qüdrət sahibi olduğunu dərk edirik.

Bəs niyə görə botaniklər, təbiətşünaslar bir ömür müxtəlif bitkilər, ağaclar, eləcə də onların sirləri barədə araşdırmalar aparsalar da, bu böyük həqiqətə diqqət yetirməyiblər?!

Biz, atom zərrəcisinin quruluşu, elektronları, protonları və neytronları arasındakı nizam-intizam, dəqiq hesablamə ilə əlaqədar əldə etdiyimiz azacıq məlumatın nəticəsində, o müqəddəs zətin varlığına iman gətirdiyimiz halda, atom sahəsinin elm adamları və mütəxəssisləri arasında Allaha iman gətirməyən kəslərin olması təəccüblü deyilmi?!

Qısaı, demək istədiyimiz budur ki, yaradılış aləminin sirləri barədə bizim əldə etdiyimiz məlumatlar qeyri-orijinal mənbələrdən alınmışdır. Nə üçün orijinal mənbə və məlumat

sahibləri, müxtəlif laboratoriyalardan, teleskoplardan və digər başqa vasitələrdən faydalanan mütəxəssislər bu həqiqətləri öz gözləri ilə görmələrinə rəğmən, tövhid nişanələrinə, onun sübutlarına bizim qədər diqqət yetirməyiblər (və yetirmirlər)?!

Heç vaxt unutmaram, ali təhsilli bir gənc, Allahıtanıma mövzusunda “yazar”dan (müəllif) uzun müddət məktub vasitəsilə müxtəlif suallar soruşur, iradlar tuturdu. Eyni zamanda sonsuz maraq və əlaqə ilə özü üçün bu məsələni həll etmək istəyirdi. Onun irad tutduğu məsələlər arasında ən qabarıq məsələ, qeyd etdiyimiz məsələ idi. Hansı ki, onun üçün çox böyük ruhi bir problemə çevrilmişdi. Cavab məktublarının köməyi ilə, tədricən bu problem öz həllini tapdı. Hər halda belə ali təhsilli gənclər, yaradılış aləminin sirləri ilə əlaqədar mütalibə etdikləri zaman, xüsusilə də təbiətşünasların fikirləri ilə qarşılaşdıqları ilk günlərdə bu kimi iradlar onların bir çoxlarının zehnində canlanır.

Lakin bununla belə bilməliyik ki, bu kimi iradlar daha çox təbiətşünasların Allahıtanıma və ya tövhid inancı ilə müxalifətlərini, onun əleyhinə apardıqları mübarizə səhnəsini uzaqdan izləyənlər üçün əhəmiyyət daşıyır. Əgər hər iki tərəfin sözləri, onların bu nəticəyə gəlmələrinin əsas səbəbləri ilə nə qədər artıq tanış olsaq, bu məsələ bizim nəzərimizdə o qədər sadə görünəcəkdir. Bu kimi ixtilafın olması təbii haldır...!

Burada bu mübarizələrin, müxaliflərin belə bir fikrə düşmələrinin səbəblərini açıqlamaq yerinə düşərdi.

İlk öncə siz oxucuların diqqətini aşağıda təqdim olunacaq bir neçə məsələyə cəlb edirik:

1. Araşdırma aparmalı, yoxsa təqlid etməli?
2. Görəsən, bütün təbiətşünaslar Allahı inkar edir?
3. Naqis tanıtımalar və yanlış izahlar.
4. Təbiət elmlərinin əhatə dairəsi məhduddur.
5. Papa və Kilsədən qisas almaq.
6. Materialistlərin nəzərində təbiət nədir və nə kimi xüsusiyyətlərə malikdir?

7. Elmi qürur və təkəbbür.

Araşdırma aparmalı, yoxsa təqlid etməli?

Şübhəsiz ki, hər hansı bir məsələni qəti dəlillərlə, ağıl və məntiq işığında dərk etsək, başqa ifadə ilə desək, şəkk-şübhəyə əsla yer qoymasaq, başqalarının bir-biri ilə qarşıdurmaları, bizi yetərli araşdırmalarımız sayəsində əldə etdiyimiz həqiqətdən ayıra bilməz, əks halda isə biz öz axtarışlarımızı və bu araşdırmalardan əldə etdiyimiz həqiqəti ayaqlar altına ataraq, başqalarından kor-koranə təqlid etmiş olarıq.

Bəli, əgər bizə qarşı çıxan şəxs alim və mütəxəssisdirsə, belə bir şəxsin müxalifətçiliyi seçimimizin müqəddimələrini bir daha dəyərləndirməyimiz üçün daha dəqiq mütalibə etməyimizə, araşdırma aparmağımıza zəmin yarada bilər. Mövzuya dair bütün cəhətləri nəzərə almaq şərti ilə, növbəti dəfə öz mütalibə və təhqiqatlarımızda zəif bir faktla qarşılaşmasaq, əksinə əvvəlkindən dəqiq məlumat əldə etmiş olsaq, seçdiyimiz həqiqət yolunu arxayınılıqla davam etdirə bilərik, xüsusən də bu seçimdə tənha olmadığımızı, əksər alim və filosofların da bizimlə həmqədəm olduqlarını gördüyümüz halda öz seçimimizi davam etdirməliyik.

Belə olan surətdə müxalif şəxslərin hansı səbəblərdən dolayı səhvə yol verdiklərini başa düşürük. Buna əsasən də onların bu kimi səhvlərə yol vermə səbəblərini kəşf etmək üçün öz araşdırmalarımızı davam etdirməyimiz zəruridir. Əlbəttə, öz mütalibələrimizə başlamazdan öncə icmali şəkildə müxaliflərin səhvlərinin nədən ibarət olduğunu bilirik, lakin həmin məsələlərin incəliklərini araşdırmaq, onların izahı üçün bir daha mütalibə və araşdırmalara ehtiyac duyulur. Bu məsələlərin həlli yolu bütün fikir sahiblərinə, ümumilikdə əqli dəlillərə yiyələnən mütəxəssislərin hamısına məxsusdur və onların hər biri bu kimi üsulardan faydalanmışlar.

Bizim bəhs edəcəyimiz mövzu, yəni təbiət elmlərini mütalibə etməklə Allahı tanımaq mövzusu eynilə belədir. Bu bəhsdə dəlil gətirmək, inkar olunmaz əsaslardan bəhrələnmək qüdrəti

elə bir səviyyədədir ki, daha heç bir şəkk-şübhəyə yer qalmır. Məsələlərə yenidən baxış və təkrar mütaliələr, hər dəfəsində bizə arxayınlıq gətirir və əvvəlki ilə müqayisədə öz hədəfimizdə daha inamlı olmağımıza səbəb olur.

Dünya filosoflarının əksəriyyəti, təbiət elmləri mütəxəssisləri və böyük alimlərin çoxu bu sahədə bizimlə müvafiqdirlər, belə bir surətdə bizimlə bu mövzu ətrafında müxalifət edənlərin hansısa səbəblərdən dolayı səhvə düşər olduqlarına heç bir şübhə yoxdur. Xoşbəxtlikdən biz həmin səbəblərin nədən ibarət olduğunu kəşf etmişik və bəhsimizin davamında onların hər birini izah edəcəyik.

Alimlərin qəlbində Haqqın nuru

Görəsən, bütün təbiətşünaslar Allahı inkar edir?

Bəzilərinin təsəvvürlərinin əksinə olaraq, təbiət elmləri üzrə nəzər sahibləri və biologların əksəriyyəti Allahşünas olmaqla yanaşı, həm də Allaha sitayiş edir və müvəhhidlərin ön sıralarında dayanırlar (müvəhhidlər dedikdə məqsədimiz Allahın yeganəliyini qəbul edənlərdir, əhkam və ya təriqət təlimlərini qəbul edib-etməmək məqsədimiz deyil). Onlardan nəql edilən ibarələrin bəzi hissələrində tövhidin ən yüksək mənaları əks olunur. Həmin ibarələrin bir neçəsini nəzərinizə çatdırırıq:

Alimlər kollegiyasının ən tanınmış üzvlərindən biri Herşel yazır:

“Elmin əhatə dairəsi genişləndikcə, əzəli və əbədi olan Allahın mövcud olduğunu sabit edəcək daha əsaslı dəlillər və sübutlar əldə edilir!”.

Əslində bütün alimlər; geoloqlar, riyaziyyatçılar, astronomlar və təbiətşünaslar, əl-ələ veriblər ki, elmin sarayını – Allahın əzəmətini yüksəltsinlər!

Dövrümüzün tanınmış alimlərindən olan Monte Nell yazır:

“Təbiət elmlərinin əhəmiyyəti təkcə aqlımızı qane etdiyinə (və ya ehtiyaclarımızı təmin etməsinə) görə deyil, əksinə

onun əhəmiyyəti ağılımızı Allahın əzəmətini dərk edə biləcəyimiz səviyyəyə yüksəltməsidir, biz onun vasitəsilə yaradanın müqəddəs zatının cah-cəlalını anlayır, (aləmdəki) möcüzələrini müşahidə edirik”.

Tanınmış təbiətşünas alim və mütəxəssislərdən biri də Leytedir. Leyte bitkilərin quruluşu mövzusunda diqqətəlayiq kəşflər və araşdırmalar aparmışdır. O yazır:

“Əbədi, əzəli, böyük, aşkar və gizlini bilən qüdrətli Allah mənim gözlərimin önündən keçdi və mən onu öz qarşımda görə bilmədim! Amma onun qüdrət və əzəmətinin nuru, ruhun səhifələrinə saçaraq əks olunurdu və bunun nəticəsi mənim ruhumu heyrətə boğmuşdu. Mən varlıq aləmində onun əsərini müşahidə etdim və bütövlükdə onların hamısında, böyük və kiçik varlıqlarda – hətta, gözlə görülməyəcək həddə kiçik olan mövcudatlarda belə – heyrətamiz qüdrət, əzəmət və elm nümayiş olunurdu. Onlar necədə vəsf olunmaz kamala malik idilər?!”.

Tanınmış təbiətşünas və “Ümumdünya cazibə qanunu”-nun ixtiraçısı İ. Nyutonun bu haqda müfəssəl sözləri vardır:

“Biz qulaq barəsində araşdırma apardığımız zaman, anlayırıq ki onun yaradıcısı səsə aid bütün qanunları kamil surətdə bilirmiş, həmçinin gözü yaradanın, nura aid olan ən qarışıq qanunları belə bilirmiş. Qalaktikalar barəsində araşdırmalar apardıda, onları xüsusi nizam-intizamla idarə edən O böyük həqiqətin varlığını anlayırıq!”.¹

İcazə verin, sözügedən mövzunu təkmilləşdirmək üçün bu həqiqəti hər biri təbiət elmləri üzrə müxtəlif sahələrdə mütəxəssis olan müasir dövrümüzün ən böyük alimlərinin – bir elektron beyin (alqoritm) mühəndisi, məşhur fizik, təcrübəli kimya alimi, dəyərli bioloq, həmçinin, həkim və mahir cərrahın – dilindən nəql edək.

¹ Bu ifadələri “Fərid Vəcdi ensiklopediyası” və Məhəmməd Fərid Vəcdi, “Materialist məktəbinin xarabalıqlarında” kitabından, Fransalı Flarmaryonun “Təbiətdə Allah” adlı əsərindən nəql etdik.

1. Elektron beyin (alqoritm) dizayneri Doktor Kloud Hedavi yazır:

Bir neçə il əvvəl mən qısa müddət ərzində fərziyyə və ikicəhətli mürəkkəb bərabərlikləri (tənlikləri) həll edə biləcəm elektron alqoritm düzəltməklə vəzifələndirilmişdim. Bu işdən ötrü yüzlərlə elektirik lampalardan, elektomexanika vasitələri və çoxlu sayda çarxlardan istifadə etdim və sonunda bu hesablayıcı maşın, yəni elektron alqoritm Linkoln Fild şəhər hava limanının məşvərət komitəsi idarəsinin kiçik otağında istifadəyə verildi.

Bir alqoritm üzərində uzun illər çalışdıqdan sonra, bu mürəkkəb qurğuların bolt-qaykalarının elmi “bir dizaynerin müdaxiləsi olmadan” öz-özünə öz yerində yerləşdirilməsini qəbul etmək mənim üçün çətindir.

Belə olduğu halda, bizim dünya mühitimizin sonsuz sayda müstəqil və eyni zamanda bir-biri ilə rəhbərlikə malik, hər biri öz növbəsində mənim düzəltdiyim elektron alqoritmədən yüzlərlə dəfə daha mürəkkəb və qeyri-adi proqramlardan ibarət olmasına diqqət yetirin. Əgər mənim balaca hesablayıcı maşınım bir dizayner (mühəndis) lazımdırsa, necə ola bilər ki, mənim fizyoloji, kimyəvi və. s. xüsusiyyətlərə malik bu bədənimin bir yaradıcısı olmasın?!

Bu sistemlilik və proqram (nəzm) – yaxud onun adının nə qoymaq istəyirsinizsə qoyun – iki yolla meydana gələ bilər: Ya təsadüf nəticəsində, ya da iradə nəticəsində. Nəzərə almaq lazımdır ki, sistemlilik nə qədər çox olarsa, onun təsadüf nəticəsində yaranma ehtimalı daha da azalar. Hazırda biz sonsuz saylı belə sistemlilik arasında yer tutduğumuzdan, mən əbədi və qüdrətli Allaha iman gətirməkdən başqa, digər bir yol tanımıram.

2. Məşhur fizika alimi Edvin Fast yazır:

“Elm, atom və nüvə fizikası ilə əlaqədar məlumatlar artıqdan sonra dünyanın araşdırılması ilə bağlı belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, bütün ünsürlər və onların tərkibi əsil zərrələrin qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində meydana gəlmiş, aləmin bütün

cismləri proton və onların xüsusiyyətlərinin müxtəlif şəraitdə bir yerə toplanması nəticəsində yaranmışdır. Amma “protonun haradan meydana çıxması və nə üçün bu xüsusiyyətlərə malik olması” məsələsi hələ də elmin ona müsbət cavab verə bilmədiyi məsələlərdəndir.

Təbiət qanunlarını araşdırmaqla belə bir nəticə əldə edirik ki, sabit təbiət qanunlarını təyin edən, həmçinin yaradıldığı zaman bu xüsusiyyətləri elektron, proton və neytronlara verən ali bir qanunverici vardır və bütün təbii xüsusiyyətlər ondan qaynaqlanır.

Heyvanlar aləminə nəzər saldıığımız zaman, mövzunun daha da mürəkkəb olduğunu görürük. Oksigen, hidrogen və karbon dan ibarət üç əsas ünsür – element canlı varlıqların əsasını təşkil edir. Bir qədər azot və digər ünsürlər də onlarla tərkib əmələ gətirərək birləşmişdir. Ən primitiv və kiçik heyvanların orqanizmindəki milyonlarla atomlarda adları çəkilən maddələr vardır, onlar bir-biri ilə xüsusi münasibət və formalara malik olan tərkiblər əmələ gətirmişlər. Əgər ehtimali hesablamalarla bu elementlərin təsadüfən belə bir tərkib əmələ gətirməsini hesablasaq, onda görəcəyik ki, nəticə həddən artıq kiçikdir və hətta sifirə bərabərdir.

Hazırda canlıların ən alisini, yəni insanı nəzərdə tutaq. Təbiət qanunlarına müdaxilə etmək istəyənlər bu canlı varlığın elementlərin – ünsürlərin təsadüfən öz-özünə tərkib yaratması (birləşməsi) nəticəsində meydana çıxdığını söyləmək olarmı? Nə üçün “bu qeyri-adi varlığı yaradan belə iradə etmişdir!” – deməyəək?

Nə üçün biz kainat və onun müxtəlif məxluqlarının yaranması mövzusu ilə bağlı sadə bir sözdən, yəni “Allah” kəslməsindən çəkinməliyik? Bu söz sadə olmasına baxmayaraq, səmavi bir əzəmətə malikdir”.

3. Məşhur kimyaçı Adolf Buhler yazır:

“Təbiətdə hansı tərəfə nəzər salsaq, orada nəzm, sistemlilik aşkardır. Sanki dünya müəyyən bir məqsədə doğru

yönəldilir. Bu məsələ atom aləmində tamamilə aydındır. Bütün atomlar hidrogendən tutmuş urana qədər bir model əsasında meydana çıxmışdır və bizim müxtəlif elementləri təşkil edən elektron və protonlar barədəki məlumatımız artdıqca, maddi aləmin sistemli və nizamlı olmasını daha çox başa düşürük.

Bəşər təbiətin məchul məsələlərini kəşf və dərk edə bilər, amma təbii qanunları yarada bilməz. Təbii qanunları yaradan yalnız Allahdır. Bəşərin kəşf etdiyi hər bir qanun onu bir addım Allaha yaxınlaşdırır və Allahı ona daha yaxşı tanıtdırır”.

4. Stetson Universitetinin biologiya fakültəsinin dekanı Doktor Albert Vinçester yazır:

“Mənim ixtisas sahəm biologiya – və ya canlı varlıqların həyatı barədə araşdırmalar aparmaqdır. Planetlər, qalaktika və günəş kimi əzəmətli yaradılış sistemində heç bir şey canlı varlıqlar qədər gözəlliyə malik deyil. Yolun kənarında bitən bir fidanı nəzərdə tutun. Görəsən, indiyə qədər bəşərin düzəltmiş olduğu bu qədər heyrətamiz mexanizmlər bu öz-özünə bitən “yürüyən bitki” ilə eynisəviyyəli ola bilərmi? Bu bitki sözün əsl mənasında tamamilə heyrətamiz və təəccüblü bir məşındır (mexanizmdir). Elə bir məşındır ki, daima inkişaf edir və hər gün minlərlə fiziki və kimyəvi prosesləri yerinə yetirir.

Sadə camaatın əksəriyyəti elə güman edir ki, elm və din bir-biri ilə ziddiyyətə malikdir və kim elmi seçsə, dindən üz çəirmişdir. Bu, mənim qohumlarımdan birinin təhsilmin başlanğıcında mənə söylədiyi sözlər idi. Bu gün mən xoşbəxtlikdən uzun illər təhsil və müəllimlərdən sonra aşkarcasına etiraf edə bilərəm ki, mənim imanımda zərrə qədər dəyişiklik baş verməmişdir, əksinə etiqadlarımda təməli gündən-günə daha da möhkəmlənmişdir.

Elm insanın bəsirətini artırır, onun sayəsində öz Allahını daha yaxşı tanıyır, onun əzəmət, qüdrət və yaradılış aləmini daha çox dərk edir. Elm aləmində baş verən hər bir yeni kəşf insanın imanını yüzlərlə dəfə möhkəmləndirir və az-çox bizim etiqadlarımızın batinində olan gizli şirk və vəsvəyələrin nişanə-

lərini aradan apararaq onun yerini tövhid və Allahı tanımaqla bağlı üstün düşüncələrə verir”.

5. Məşhur həkim və mahir cərrah Ernest Adolf deyir:

“Mən belə bir nəticəyə gəlmişəm ki, bundan sonra xəstə cismi tibbi və cərrahi vasitələrlə müalicə edim, onun ruhunu isə Allaha nisbətdə imanını gücləndirməklə sağaldım... Gözlənilmədən, mənim bu təcrübə və mənim nəticələrim tibb elmində bir növ oyanışın yaranmasına təsadüf etdi; belə ki, ona “həkimlərin pasientin psixoloji amillərinə diqqət yetirməsi” deyirlər.

Məsələn, müasir dövrümüzdə sübuta yetirilmişdir ki, Amerikanın böyük şəhərlərində həkimə müraciət edən xəstələrin 80 faizinin bir mühüm psixoloji səbəbi vardır və bu səksən faizin təqribən yarısı öz xəstəliyinin müəyyən edilməsi üçün heç bir fiziki səbəb göstərmirlər. Bu məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır ki, belə şəxslər həqiqətən də xəstədirlər və əgər həkim diqqətli olsa, onların müayinəsinə diqqət yetirsə, onun səbəbini tapa biləcəkdir.

Görəsən, belə xəstəliklərin həqiqi səbəbi nədir? Psixoloqların nəzərinə, ən mühüm səbəbləri aşağıdakılardan ibarətdir:

Günah etmək, kin saxlamaq, bağışlamamaq, güzəştə getməmək, qorxu, iztirab (stress), məhrumluq, uğursuzluq, qərar-sızlıq, iradəsizlik, həsəd, eqoistlik və bezmək.

Camaat arasında məşhur olduğu kimi, mədə yarası xəstənin yediyi yeməklərin nəticəsi deyil, əksinə xəstəni yeyib-bitirən düşüncələrin nəticəsidir...

Əgər insan dünyanın yaratıcısı ilə rabitə əldə edə bilsə, onun vücudunda xüsusi bir harmoniya (həmahənglik) yaranacaq və əgər bu rabitə kəsilmiş olsa, bədən müxtəlif xəstəliklərin qəbulu üçün hazır olacaq.

Bəli, Allah mövcuddur və çoxsaylı təcrübələrlə onun müqəddəs varlığı mənim üçün sübuta yetmişdir. Sınımış şümük və qəlblərə şafa verən də yalnız odur!”¹

¹ Bu mövzu haqqında daha ətraflı məlumat əldə etmək üçün Con Kloverd Monesmanın (Allah barəsində qırx məşhur alimin nəzəriyyələrinin

Yanlış izahlar və həqiqəti xürafatla qarışdırmaq

Nadan dostlar və xürafatçı dindarların dini həqiqətlərə, xüsusilə də, tövhidin təməllərinə vurmuş olduğu zərbələr savadlı düşmən hücumları və səmavi dinlərin inadkar müxaliflərinin vurduğu zərərlərdən heç də az deyil. Həmin səbəbdən, demək olar ki, bu qrupdan olan materialist alimlərin tövhid prinsipindən üz çevirməsinin ilkin səbəbi dini həqiqətlərin, xüsusilə də, Allahın zat və sifətləri ilə bağlı maarifin bir sıra “dindar” şəxslər tərəfindən xürafatla qarışdırılması olmuşdur.

Xüsusilə də bu məsələni nəzərə almaq lazımdır ki, təbiət elmləri ilə bağlı olan alimlər bir qayda olaraq papa və kilsənin nüfuzu altında olan mühitlərdə yaşamışlar. Kilsə başçılarının məsihilik dininin ali həqiqətlərinin xürafatlarla qarışdırılmasında uzunmüddətli təsirinin olması, həmin cərəyanın Allah və digər dini həqiqətləri onların nəzərində kifayət qədər cılızlaşdırması məsələsi də məlumdur.

Bunları təəssübkeşlik üzündən söyləmirik. İnanın ki, Tövrət və İncilin bizə tanıtdırdığı tanrı çox təəccüblü və qeyri-adi bir tanrıdır. Həmin xəyali tanrı aciz, qüdrətsiz, elmsiz, məlumatsız, paxıl və yalançıdır.

İnsafla deyin, bir güləşçi qədər güc və qüdrəti olmayan, gecədən sübhə qədər həzrət Yəqubla (ə) güləşən və sonunda yalvarışla ondan əl çəkməsi üçün “İsrail” ləqəbini Yəquba rüsvət verən bir “Allah”,¹ belə geniş və əzəmətli asimanların, nurunun bizə yetişməsi üçün milyon illərin keçməsi lazım gələn ulduzların yaradıcısı ola bilərmi?!

Alpinistlər kimi dağın qülləsinə dırmaşan, yaqutdan olan bir daşın üzərində əyləşən və Musa (ə), Harun (ə) və Bəni-İsraildən olan yetmiş nəfərin ona öz gözləri ilə tamaşa etdiyi bir “Allah”,² necə aləmin hər yerində olub dənizlərin dərinliklərindən

məcmusundan ibarət) “Allahın varlığının isbatı” adlı kitabına müraciət edə bilərsiniz.

¹ “Yaradılış” kitabı, 32-ci fəsil, 24-cü cümlə.

² “Çıxış” kitabı, 24-cü fəsil, 9-cu cümlə.

tutmuş asimanların ucalığına qədər varlıq aləmini başdan-başa idarə edə bilərmi?!

Həmçinin, sübh çağı mülayim bahar yeli əsdiyi zaman Ədn bağlarında istirahət edən və özünü ağacların arxasında onun nəzərlərindən gizləyən Adəmi səsleyərək “Ey Adəm, haradasan?” – deyən, Adəmin də “Ağacların arxasında yəm!” – deyərək cavab verdiyi bir Allah (aləmin yaratıcısı ola bilərmi?)

“Ümumiyyətlə, məlum olur ki, Allahın öncədən “yeməyin!” və meyvəsindən yeyəcəyiniz təqdirdə öləcəksiniz demiş olduğu Adəm və Həvvə “elm” ağacının meyvəsindən yeyərək, hər bir şey barəsində elmlə olmuş, başqa sözlə “adam” olmuşlar.

Sonra Allah öz-özünə fikirləşir ki, əgər Adəm həyat ağacının meyvəsindən də yesə, əbədi həyata malik, eyni zamanda, allahlar kimi olacaq və ilahilik meydanını Allaha dar edəcək. Beləliklə, mələklərə göstəriş verir ki, tez bir zamanda Adəm və onun zövcəsini cənnətdən çıxarsınlar”.¹

Görəsən, bu cür “Allah” belə ali sifətlər, elm kimi üstün xüsusiyyətlərlə həddən artıq kiçik və heç bir vasitə ilə görünməyən varlıqların, yəni atomların daxilində belə heyretəmiz nəzm yarada və elektronları baş gicəlləndirən bir sürətlə həddən artıq dəqiqliyə malik olan orbitdə mərkəzi nüvə ətrafında dövr etdirə bilərmi? Hansı savadlı şəxs belə bir Allahı qəbul edə bilər, o ki qaldı, həmin şəxs tədqiqatçı bir alim olsun!

Nəticədə, təbiətşünas alimlərin bir qrupunun ümumi şəkil-də dini həqiqətlərə, o cümlədən, tövhid prinsipinə nisbətə etinasızlıq etməsi heç də yersiz deyildi... Çünki, onlar həqiqəti görmədiklərindən, həmin məsələləri əfsanə adlandırmışlar.

Bəli, bu qrupdan olan alimlərin düçar olduğu yeganə səhv onların belə böyük dini həqiqətləri kilsə başçılarından – Allahın məqamını həddən artıq kiçildərək ona bəzən Məryəmin bətnində, bəzi vaxtlar da dar ağacında yer verən kəslərdən götürməsi olmuşdur!

¹ “Yaradılış” kitabı, üçüncü fəsil.

Elm nuru ilə təbiətin sirli pərdələrini yarmaq və onun bənzərsiz zatını başqalarının etdiyi kimi, əqlin gözü ilə onun (pərdələrin) arxasından müşahidə etmək lazımdır.

Böyük bir həqiqətin azacıq xurafatla qarışması həyata realist bir alimin onların hamısına “xurafat” kimi baxmasına səbəb olmamalıdır.

Ölçü və meyardakı yanlışlıq

Müxtəlif elmlərlə tanış olanlar bilirlər ki, hər bir elmin məsələlərinin (predmetlərinin) özünəməxsus miqyası vardır və həmin predmetlər onunla ölçülməlidir. Riyazi məsələlər ədədlərlə bağlıdır, hər bir məsələnin xüsusiyyətini aydınlaşdırmaq üçün ədədlə əlaqədar müxtəlif nisbətlər, rəbitələr, bərabərliklər vardır.

Hər bir dilin qrammatikasını mütaliə edərkən bizim işimiz sözlər və lüğətlə bağlıdır. Həmin səbəbdən, ifadələrin ali nümunəsi, həmin dilin əsil sahibləri – istifadəşiləri tərəfindən bizə gəlib çatan cümlələr düzgün və qeyri-düzgün ifadələrin meyarı ola bilər. İctimai, iqtisadi elmlərin təməli cəmiyyətin vəziyyətinə əsasən götürülən müxtəlif statistik məlumatlara əsaslanır. Həmin bir ictimai-iqtisadi nəzəriyyənin düzgün olub-olmamasına aydınlıq gətirən şeylər həmin statistik məlumatlardır. Dolğun bir şeyin mənasız, ruhsuz şeydən fərqləndirilməsi onların yalnız zövqlərlə tətbiq edilməsə metodunu ilə mümkündür. Sağlam zövq bu dəyərləndirmənin yeganə ölçüsüdür.

Xülasə, hər bir elm və incəsənət üçün müəyyən bir ölçü vardır ki, ondan başqa, heç bir vasitə ilə həmin elmin müxtəlif mövzularını dəyərləndirmək olmaz.

Təbii ki, təbiət elmləri də bu qanundan istisna deyil, yəni onlar üçün də özünəməxsus meyarlar vardır ki, onlarla ölçülməlidir. Hamımız təbii elmlərin meyarının təcrübə və ekperimentlərə şamil olduğunu bilirik. Bu elmin məsələlərinin həlli hökmən laboratoriyalar və ya təbiətin özündə iştirak edərək müşahidə aparmaqla həyata keçməlidir. Təcrübənin təsdiqləmədiyi hər cür nəzəriyyə və etiqadlar bu elmin nəzərində elmi dəyərə,

əhəmiyyətə malik deyildir. Bəzən onları fərziyyə adı ilə adlandırmaq mümkündür. Yeri gəlmişkən, “elmi fərziyyə dəyəri”ni əldə etməyin də bir sıra şərtləri vardır, elə də asan deyil.

Amma təəssüflər olsun ki, təbiət elmi alimlərinin bir qrupu bu həqiqətdən qəflət etmiş və təbii olaraq müxtəlif elmlərin mövzusu olan bütün varlıq həqiqətini yalnız təcrübə meyarı ilə hesablamaq istəmişdir.

“Allahı cərrahi əməliyyat otağında bıçaq altında tamaşa etməyə nə qədər ona iman gətirməyəcəyik!” – deyənlər həmin kəslərdir. Bu sözlər eynilə “Qandakı homoloqları mikroskop altında görməyə nə və ya Uran planetini laboratoriyadakı teleskopla müşahidə etməyə nə qədər onların varlığına inanmayacağıq!” – deyən kəslərin sözlərinə bənzəyir.

Onlar sözügedən məsələdə ciddi şəkildə səhvə yol verərək elə güman edirlər ki, hər şeyi təcrübə və eksperimentlə dərk etmək olar. Halbuki, təcrübə “təbiət aləmini dəqiq şəkildə araşdırmaq” deməkdir. Aydın məsələdir ki, bu miqyas və ölçü yalnız təbii fenomenlərin tanınmasında, öyrənilməsində faydalı ola bilər, amma riyaziyyat, fəlsəfə və zövqlə bağlı məsələləri onunla öyrənmək olmaz.

Belə bir vəziyyətdə hansı bir kəsin təbiətin yaradıcısını və təbiət aləminin fəvqündə, bütün təbii qanun və müqərrəratların nəzarəti xaricində olan, başqa bir ifadə ilə desək, onlara tabe deyil, onlar üzərində hakim olan Allahı bəşərin məhdud bir laboratoriyasında cərrahi bıçaq altında görmək istəmək intizarı nə qədər də yanlışdır! Səhv etmirsə, onlar kilsə başçılarının Məryəmin qarınında yer verdikləri həmin “allahı” laboratoriyada insan bədəninin hissələri arasında görmək istəyirdilər.

Pərdələr qaldırılır!

Hansısa bir elmi həqiqəti və ya hansısa bir tarixi hadisəni dərk etmək üçün onu digər hissələrdən ayırmaq və müstəqil şəkildə araşdırmaq yanlış bir fikirdir. Ona görə ki, bizim düşüncəmizin xaricində hər bir hadisə digər məsələlər və müxtəlif mövzularla üzlərlər rəbitəyə malikdir, onları araşdırıb öyrənər-

kən bizim aqlımız, düşüncəmiz imkan verdiyi qədər sahib olduğu bütün rabitələr də nəzərə alınmalıdır. İnsan öz araşdırmalarından həqiqəti olduğu kimi tanıdığı zaman nəticə əldə edə bilər. Bu mövzu hər bir məsələni onun zehindən xaricdəki bütün rabitələri ilə birlikdə nəzərə almaqdan başqa, digər yolla mümkün deyil.

Müasir dövrümüzdə realist alimlər tərəfindən qəbul edilən hər bir şeylə bağlı düzgün araşdırma metodu bu metoddan ibarətdir. Eyni zamanda, bu araşdırma metodu elmlərin inkişafına layiqli şəkildə yardım etmiş və çoxlu sayda həqiqətləri bəşər düşüncəsinin ixtiyarında qoymuşdur. Bir qayda olaraq, bu geniş aləmin sirlərindən daha ağıllı olan materialist alimlərdən bir qrupunun tövhid prinsipi və Allahı tanımaqla müxalifətçiliyi – əslində onlar elm və onu meydana çıxaran böyük qüdrətin mənbəyi bərədə daha çox tanışlığa malikdirlər – həmin qanuna şamilirdir.

Yəni, bir hadisəni müstəqil və ayrılıqda araşdırma obyektinə çevirsək, aydın məsələdir ki, onun həqiqi səbəbləri bərədə səhvə düşər olacağıq. Hökmən təbiət elmləri üzrə alimlərin – ruhanilərin (məsihi ruhanilərinin) – bu müxalifətçilik və mübarizə tarixçəsini diqqətlə araşdırmalıyıq.

İntiqam

Təqribən XV əsrdən sonra Avropada mərifət, təbiət, müxtəlif təbii qüvvələr və həmin qüvvələrdən insan həyatının rifahı istiqamətində faydalanma ilə bağlı yeni bir hərəkət başladı. Bu elmi hərəkətlə birgə elm meydanına yeni alimlər daxil oldu. Onlar həmin dövrün həddən artıq primitiv və kiçik olan laboratoriyalarında analoqu olmayan bir fəaliyyətlə həqiqətlərin kəşfinə, öyrənilməsinə çalışdılar.

Həmin zamanlarda Avropada ikidən artıq qüdrət yox idi. Birincisi, kilsə başçıları və papaların qüdrəti, ikincisi isə şah və sultanların qüdrəti idi. Amma bu iki qüdrətin qüvvələrinin sınılanması zamanı sübuta yetirildi ki, kilsənin qüdrəti daha çoxdur, yaxud da, ən azı, daha köklüdür. Beləliklə, sözügedən

qüdrət həmin dövrün məğlubedilməz qəhrəmanı hesab olunurdu. Bədbəxtlikdən böyük və heyrətləndirici hesab edilən bu qüdrət elə həmin miqdarda da həddən artıq kiçik, xürafatçı beyinləri öz hakimiyyəti altına almışdı.

Kilsə başçıları az sayda bidət və xürafatı məsihilik dininin ali həqiqətləri ilə qarışdıraraq onu “səmavi vəhy” adı ilə camaata sıyıyır, özlərinin şəxsi mənfəət və mövqelərini qorumaqdan ötrü camaatın həmişəlik olaraq nadanlıq zənciri altında qalmasına üstünlük verirdilər. Həmin səbəbdən, onların mənafeləri ilə müxalifətçilik istiqamətində yer tutan elmin inkişafı, həmçinin, düşüncələrin oyanışına bədbinliklə yanaşırdı. Aydın məsələdir ki, onunla mübarizə aparır, kilsənin xidmətində dayanan fəlsəfənin bir qismindən başqa, heç bir elmi rəsmi olaraq tanımırdılar.

Təbii elmlərin əksər məsələlərini İncil və Tövratın məzmunu ilə müxalif olması hökmü ilə (əlbəttə, həmin zamanın Tövrat və İncili təhrif olunmuşdu, müxalifətçiliyin keyfiyyətinin (kafir və dindən çıxmış hesab edilmənin) təyini də papaların öz istəyi ilə idi) təbii olaraq elm tərəfdarlarını kafir və mürtəd adlandırırdılar.

Avropanı başdan-başa qeyri-adi bir ideoloji çaxnaşma bürümüşdü. Papa hakimiyyətinin casusları vəziyyəti ciddi nəzarət altında saxlayırdılar. Əqidə ilə bağlı təftiş məhkəmələri, yaxud avropalıların dili ilə desək, inkvizisiya məhkəmələri hansısa bir künc-bucaqdan yeni elmi kəşf sədasının gəlməsi və onu bütün qüvvələri ilə darmadağın etmək intzarında idi. Qeyri-adi cəzalandırma üsullarından biri də diri-diri yandırmaq idi ki, bu cəzanı kafir və dindən çıxmışlar üçün nəzərdə tutmuşdular.

Onların möhtərəmanə cəzalandırmalarından biri məşhur italyan astronom və fiziki Qalileyin yerin günəş ətrafında fırlanması ilə bağlı düşüncəsini izhar etməklə bağlı oldu. Onu tutub zindana saldılar və bütün camaatın qarşısında, müqəddəs papanın önündə həddən artıq təvazökarlıq və ədəblə öz sözlərini acizənə şəkildə geri götürənə və yerin hərəkətini inkar edənə qədər ondan əl çəkmədilər.

Avropa tarixi həmin əsrlərdə kilsə başçılarının xəyanətləri ilə bağlı təəssüfləndirici, bizim üçün əvvəllər onun təsəvvür edilməsi həddən artıq çətin olan səhnələri gözümüz önündə canlandırır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu cərəyanlarla yanaşı müsəlmanlar müxtəlif islami ölkələrdə təbiət elmi alimlərinin öz arasında yetişməsinə imkan yaradır və onların işlərinin intensivliyi (təkamülü) üçün təqdirəlayiq kitabxanalar, mədrəsə və rəsədxanalar tikirdilər.

Kilsə başçılarının təlaşlarına baxmayaraq, gündən-günə təbii elmlər tərəfdarları çiyin-çiyinə verərək özlərinin irəliləyişi hesabına elmi kəşflərinə davam edir və camaatın ümumi kütləsinin düşüncəsini tədricən özlərinə tərəf yönəldirdilər. Hər şeydən öncə, müxtəlif məsələlərlə bağlı öz düzgün və aydın nəzərlərini qarşılıqlı şəkildə ötürmək üçün özlərinin tamamilə müstəqil bir mühitə ehtiyacı olduğunu hesab edən təbiət elmi alimləri ümumi ideologiyanın dəstəyindən istifadə etməklə kilsə başçılarna qarşı müharibə elan etdilər.

Kilsə hamilərinin əsas gücü kafir adlandırmaq və təbiət alimlərinin kəskin silahı öz müxaliflərinə “cəhalət”, “doqmatizm” və “xürafata itaət etmək” nisbəti vermək idi. Sonunda bu iki qrup arasında sonlandırıcı və şiddətli mübarizə başlandı. Amma qeyd etmək lazımdır ki, təbiət elmləri tərəfdarları öz kəşflərinə o qədər heyran və məftun olmuşdular ki, öz nəzəriyyələrinin heç birində səhv etmək ehtimalının olmasını qəbul etmir və realist bir alimin vəzifəsini aşacaq həddə öz nəzəriyyəsinə istinad edir, səmavi vəhyi öz nəzəriyyələri ilə dəyərləndirirdilər. Həqiqətdə hər iki qrup yersiz təssübbəşlikləri ilə bağlı bir-birindən geri qalmırdı.

Aydın məsələdir ki, təssübbəş təbiətşünaslar bu mübarizə cərəyanında yalnız xürafatla mübarizə apara və məsihilik ayinini əsas prinsip və Allahı tanımaq məsələsini qəbul edə bilməzdilər və ya ən azı, onunla bacarmadıqlarını güman edirdilər. Ona görə ki, onlar (xürafat və məsihilik ayininin əsas prinsipləri) bir-biri ilə elə qarışmışdı ki, onları bir-birindən ayırmaq o

qədər də asan bir iş deyildi. Həmin səbəbdən, ümumilikdə bütün dini təlimləri, o cümlədən, tövhid prinsipini bir kənara qoydular və bu minvalla Məsih (ə) təlimlərinin ali həqiqətləri bu iki təəs-sübkeş qrup arasındakı keşməkeşə qurban getdi.

Təbii elmlərin məhsulu olan yeni-yeni vasitələr, ixtiralar yavaş-yavaş bazara çıxarıldı, hamını hər tərəfdən özünə tərəf cəlb etdi, sonunda bu əhatəli münaqişə papa və kilsə başçılarının müqabilində təbiət alimlərinin aşkarcasına qələbəsi ilə tamamlandı. Həmin gündən etibarən onlar dini həqiqətlərə “elmə zidd” xüsusiyyəti verdilər.

Bir müddətdən sonra bu münaqişələrin əks-sədası kəsildi. Kilsə başçıları cəmiyyətin bir guşəsində yer tutaraq “ictimai məsələlərə müdaxilə etməmək” şərti ilə xalis dini məsələlərlə məşğul olmaqla kifayətləndi.

Yeni alimlər elm meydanına qədəm qoydular, bitərəf olmaqla din və təbii elmlər arasındakı münasibətləri araşdırmağa başladılar. Onlar kilsə başçılarının ideoloji sıxma-boğmasının yanlış olduğunu anladıqları kimi, təəssübkeş təbiət alimlərinin allahpərəstlik və düzgün dini prinsiplərin əleyhinə apardığı mübarizənin də qeyri-düzgün və yersiz olmasını başa düşdülər. Bu minvalla vəziyyət öz adi halına qayıtdı.

Amma hələ də künc-bucaqdan, xüsusilə də, Avropanın köhnə araşdırmalarının yeni qiymətlərlə satıldığı (və sanki onların tərəfərləri orada daha çox imiş kimi) Şərqdə həmin dövrə aid olan və yerinin adətən, təbiət elmləri muzeyi olması gərəkən dinə zidd ideologiyalar müşahidə olunurdu. Nəticədə, etiraf etmək lazımdır ki, təbiət elmi alimlərinin bəzilərinin müxalifətçiliyinin nəzərəcarpacaq qismi intiqamçı yönə malik idi.

Elmi qürur və təkəbbür

Bəlkə də, xatırlatmağımıza ehtiyac yoxdur ki, bir şeyi (əlbətə, həmin şeylər əhəmiyyət daşıyan və diqqətəlayiq mövzular olsa) gözlənilmədən əldə edən insanlar çox tez bir zamanda özlərini itirirlər. Alimlər də öz hədlərində bu qanundan istisna deyillər. Beləliklə, keçmiş əsrlərdə təbiət elmlərinin ildırım

sürəti ilə inkişafının bəzilərini özünə həddən artıq məftun etməsi, başqa sözlə desək, din və qəlblərini ona verərək ondan başqa hər şeyi unutmaması təəccüb doğurmamalıdır.

Həmin səbəbdən, elmi hərəkətin hələ özünün hazırkı kuliminasiya nöqtəsinə çatmadığı bir dövrdə təbiət alimlərinin ifadələrində “Xilqətin problemlərini və yaradılış sirrini həll etmişik”, “Hazırda elmlərin müqabilində heç bir çətinlik mövcud deyil”, “Bizim məlumatlarımızdan başqa, heç bir şeyin elmi dəyəri yoxdur!” kimi təkəbbürcəsinə işlənən cümlələri müşahidə edirik.

Belə şəxslər üçün təbii sayılan belə bir elmi qürur bir sıra alimlərin öz ixtisas sahələrindən daha kənara addım ataraq tövhid prinsipi kimi məsələlərlə bağlı mənfi hökm yürütməyə əl atmasına səbəb olmuşdur.

Sözdə münaqişə

Bu bəhsin sonunda belə bir mühüm mətləbi xatırlatmağı zəruri hesab edirik: Bəzən təbiət alimlərinin ifadələrində təbiətin (onların fiktincə dünyanın əsil yaradanının) “elm” və “hədəf” kimi xüsusiyyətlərə inandıqlarını müşahidə edirik. Onlar belə deyirlər: “Təbiət ürəyin qapaqcıqlarını ona görə birtərəfli edib ki, qan qəlbın aşağısındakı kameralardan keçərək onun yuxarı hissələrinə qayıdıb qan dövranında problem yaranmasın.”

Aydın məsələdir ki, kar və kor təbiət öz işində hədəfə malik olmamaqla yanaşı, hətta öz varlığını belə dərk etmir. Qeyri-adi elm və qüdrətə malik olan kəs yalnız Allahdır və o, bu aləmdəki hər bir şeyi müəyyən bir hədəf üçün yaratmışdır.

Bu qrupdan olan materialist alimləri “Xəcalətli allahpərəstlər” adlandırmaq lazımdır, ona görə ki, onlar Allahın zat və sifətləri ilə bağlı həqiqəti etiraf edirlər, lakin ona ad qoymaq məsələsində Allaha pərəstiş edənlərlə mübarizə aparmaq fikrindədirlər. Halbuki, biz onları “yaradanı” adlandırmada tamamilə azad buraxırıq. Onlar adını təbiət qoymalarına baxmayaraq, bu aləmin yaradan ilkin səbəbin elm, qüdrət və hədəfə malik olduğunu desələr, biz onlardan qəbul edərik.

Varlıq aləmi nə vaxtdan yaranıb?

Varlıq aləmi, kainat həqiqətən də çox təəccüblüdür. Onun hansı bir məsələsi üzərinə əlimizi qoysaq, orada bir sirr gizlənməmişdir, onun hansı hissəsini araşdırmağa başlasaq, yeni və qeyri-adi nəticələr əldə edərək.

Bu dünyanın varlıq aləmi və hadisələri bir qayda olaraq “sadə və anlaşılması qeyri-mümkün” formadadır, yəni onların zahiri o qədər dərin və sirlərlə doludur ki, ən istedadlı alimlər belə onların həllində tamamilə acizdirlər.

O qədər də uzağa getməyə, bizim yaşadığımız zaman və məkan hamının dərk etdiyi məsələlərdəndir. Aydın məsələdir ki, gecə, gündüz, zaman mövcuddur və bizim yerinə yetirdiyimiz bütün işlər şübhəsiz xüsusi bir zamanda həyata keçir; bu mövzu hamı üçün aydındır. Həmçinin, məkan hiss edilə və ümumi camaat tərəfindən dərk oluna bilən bir həqiqətdir. “Bura”, “ora”, “o yer”, “bu yer” – bunların hamısı bir məkandır və hər bir hadisə və varlıq məkana ehtiyaqlıdır. Deyəcəksiniz ki, söylədikləriniz bildiyimiz məsələlərin izahıdır. Biz də bunu qəbul edirik.

Amma diqqəti cəlb edən məsələ budur ki, məkan və zamanın həqiqətinin nə olmasını çox nadir şəxslər yaxşı bilir. Görəsən, zaman yer kürəsinin öz oxu və ya günəş ətrafında fırlanmasıdır, yoxsa ayın yer kürəsi ətrafında fırlanması? Əgər belədirsə, onda bizi ay, günəş və ya yerin fırlanmasının olmadığı ən uzaq bir planetə aparsalar, görəsən, orada zamana malik olmayacağıq mı? Görəsən, orada saat və dəqiqələr mənə daşmayacaqmı?

Yoxsa, zaman xəyali bir məfhumdur və biz onu hadisələrin baş verdiyi müddət güman edirik? Belə olduğu halda, görəsən, bu xəyali cəhət məxluqat və hadisələrin baş verdiyi yer ola bilərmi?

Yoxsa, zaman mücərrəd (qeyri-maddi) bir cövhər və maddi varlıqların baş verdiyi qeyri-maddi bir həqiqətdən ibarətdirmi?

Zamandan əlavə, məkanın həqiqət və zatının nədən ibarət olmasına nəzər salmalıyıq. Görəsən, məkan cismin onun üzərində yerləşdiyi həmin səthdirmi? Əgər belə olsa, onda biz hansısa bir təyyarə ilə havada uçsaq, bizim mindiyimiz təyyarənin məkanını olmamalıdır, ona görə ki, heç bir səthin üzərində yer tutmamışdır.

Məkanın cismin əhatə etdiyi fəzadan ibarət olmasına baxmayaraq, bizim bədənimizin yer tutduğu və təqribən bir kvadratmetr sahədən ibarət olan ərazi bizim məkanımızdır və harada olsaq, bu məkan mövcuddur. Əgər belədirsə, belə bir məsələ ortaya çıxır ki, onda fəza nədir? Əgər ən uzaq məntəqəyə, alimlərin sözü ilə desək, hava, digər qazlar və ağır cismin – heç bir şeyin olmadığı mütləq boşluq olan yerə getsək, görəsən, yenə də fəza varmıdır?

Bu fəza – hava nədir? Var olan, yoxsa olmayan bir varlıqdır? Əgər varsa, onun yox olduğu təqdirdə, aradan gedən fəzanın yerində nə olacaq? Məkan və zamanın həqiqəti barədə bu və buna bənzər suallar filosof və alimlərin özlərinə verdiyi və onların hər birinin öz düşüncəsinə əsasən məkan və zaman problemini həll etmək üçün həll yolu tapdığı suallardandır. Bizim bütün ömrümüz boyu onlarla rəbitədə olduğumuz bu iki sadə mövzunun nə qədər sirli və məchul olması, həmçinin öz həqiqi simasını bu tezliklə tədqiqatçılara nişan vermədiyini düz fikirləşirsiniz. Məkan və zaman bu hissədə tənha deyildirlər. Zəhiri primitiv, batini isə mürəkkəb varlıqlar həddən artıq çoxdur. Yaradılış aləmi çoxsaylı qeyri-adiliklərə malikdir və bu da onlardan biridir.

Biz burada zaman və məkanın həqiqəti barədə çox söhbət açmaq və bu barədə filosof və alimlərin həmin iki müəmmənin həlli ilə bağlı söylədiyi çoxsaylı danışmaları xatırlatmaq istəmirik. Bu sahədə təqdim edilən son nəzəriyyəni qeyd edərək əsil mövzuya, yəni materialistlərin yaradılış aləminin meydana gəlməsi mövzusu ilə bağlı iradə cavab verməyə çalışırıq.

Zamanın həqiqəti ilə bağlı əqli dəlillərin də onu təsdiqlədiyi sonuncu nəzəriyyə belədir: Zaman hərəkətin miqdarından ibarətdir. Yəni, zaman hərəkətin meydana çıxması və onun nəticəsidir. Belə olduğu təqdirdə həmin hərəkətin, günəş və ayın, yer kürəsi, digər qalaktika və planetlərin, yaxud da yer üzərindəki və ya fəza ortasındakı bir cismin hərəkəti olması arasında heç bir fərq yoxdur.

Beləliklə, əgər biz hərəkətliliyə malik heç bir varlığın olmadığı fəzaya getsək, bizim kosmik gəmimiz də fəzanın ortasında dayanmış olsa, qəlb, nəbz, əl, ayaq, böyrəyimizdə heç bir hərəkətilik olmasa, orada hərəkətdə olan planetlərdən heç biri də görsənməsə, bir sözlə, hər şey orada mütləq ətalətdə olsa, zamanın məfhumu olmayacaq.¹ Həmin genişlənmə və davamiyyətədən hərəkət meydana çıxır və hərəkət olmayan yerdə zaman da olmur. Amma dünyadakı insanlar yaşayış məsələlərini tənzimləmək üçün yerin öz oxu və günəş ətrafındakı hərəkəti kimi, bir növ xüsusi hərəkəti zamanın ölçülmə miqyası təyin etmiş və öz ictimai məsələlərinin təməlini onun əsasında möhkəmləndirmişlər.

Amma məkan müxtəlif varlıqların tutduqları yer baxımından və onların bir-biri ilə müqayisəsi nəticəsində meydana gəlir. Yəni, iki müxtəlif varlığı bir-biri ilə müqayisə etsək və tutduqları yer baxımından onların varlığının keyfiyyətini bir-biri ilə müqayisə etsək, “məkan” məfhumunu əldə etmiş olarıq. Nəticədə, əgər bütün aləmdə birdən artıq bir varlıq olmasa, məkan məfhumu da olmayacaq. Ona görə ki, ikinci bir varlıq olmayana qədər onlar bir-biri ilə müqayisə olunmadığından məkan məfhumu da meydana çıxmayacaq.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi nəzərə almaqla materialistlərin “Əgər bu aləm hadisdirsə (əvvəlcə olmayan və sonradan

¹ Məşhur filosof Molla Sədra Şirazi bütün maddi varlıqların zərrələrində mövcud olan və ondan ayrılmayan “cövhəri hərəkət” adlı digər bir hərəkət növünə etiqadlıdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz mövzuda bu hərəkət nəzərdə tutulmamışdır.

meydana çıxandırsa), onda hansı zaman və məkanda meydana çıxmışdır?” kimi tutduqları iradın bir qismi hər bir hadis məkan və zamana möhtac olduğundan, aydınlaşır.

Ona görə ki, zaman və məkan elə bir şey deyil ki, aləmin yaranmasından öncə var ola bilsin, əksinə onların hər ikisi aləmin yaranması ilə doğulur və məxluqatın yaranmasından sonra meydana çıxırlar. Beləliklə, hərəkətə malik bir varlıq yaranmayana qədər zaman əmələ gəlmir və iki varlıq bir-biri ilə müxtəlif prizmalardan müqayisə olunmayana qədər məkan heç bir məfhum daşımır. Bizim bütün varlıqların zaman və məkana möhtac olmasını təsəvvür etməyimiz yanlışdır, əksinə məsələ bunun əksinədir, zaman və məkan varlıqlara ehtiyacdır və onlar var olmayana qədər zaman və məkan da meydana gəlmir.

Belə isə “Aləm hansı zaman və məkanda yaranmışdır?” sualı eynilə bizim “Günəş hansı ildə yaranmışdır?” sualını verməyimizə bənzəyir. Bu sual təəccüblü sualdır, ona görə ki, günəş olmadığı zaman, ildə yəni, yerin günəş ətrafında fırlanmasının miqdarı da əsla yox idi. Yaxud da bu eynilə həzrət İsanın (ə) miladın neçənci ilində doğulmasını və ya İslam peyğəmbərinin (s) hicrətin neçənci ilində Məkkədən Mədinəyə hicrət etdiyini soruşmağa bənzəyir. Aydın məsələdir ki, bu cür suallar düzgün məfhumla malik deyil, o ki qalmışdı, onlara cavab verilsin. Ona görə ki, həzrət Məsihin (ə) dünyaya gəlməsi və İslam peyğəmbərini (s) hicrətindən qabaq miladi və hicri ili (tarixi) yox idi, əksinə həmin tarix bu iki hadisədən sonra meydana gəlmişdir.

Bu yerdə bəhsimizi bir təbiətşünasın sözləri ilə yekunlaşdırırıq:

Müasir fiziologiya və təbiət elmləri ustadı Doktor Con Vilyam Klats yazır:

“Bizim dünyamız o qədər mürəkkəb və qarışıqdır ki, onun öz-özünə və təsadüf nəticəsində meydana gəlməsinə imkan yoxdur. Mürəkkəb yaradılış aparatı (mexanizmi) həddən artıq aqıl və elmlə bir yaradanın olmasını tələb edir və kor-koranə təsadüf

onu yaratmış ola bilməz. Əlbəttə, elm yaradılışın qeyri-adiliklərini müşahidə və dərk etməkdə bizə yardım etmiş, həmin cəhətdən bizim aləmin yaradıcısına olan inamımızın möhkəmlənməsində təsirli olmuşdur.”¹

Bu bəlalar nə üçündür?

Materialistlərin ifadələrində qədim zamanlardan bəri nəzərə çarpan digər bir irad da bəla və müsibətlər məsələsindən ibarətdir. Onlar həmin iradı həddən artıq ironiya ilə nəql edərək belə deyirlər: “Əgər geniş şəkildə olan varlıq aləminin yaradılması elmi, qadir və hikmətli bir mənbə tərəfindəndirsə və bütün bu vasitələr hesablanmış şəkildə istifadə olunmuşdursa, onda nə üçün ruzigarın hadisələrində pozuntular nəzərə çarpır?

Nə üçün zəlzələ baş verərək evləri viran edir? Nə üçün tufan, sellər bu aciz və lətif varlığın, yəni insanın canına lərzə salır, hər gün onun həyatının bir hissəsini, aramlığını öz ayaqları altında tapdalayır? Nəyə görə müsibət və nakamlıqlar onun zərif ruhunu yaralayır? Nə üçün...”

Əgər bu genişlikdə dünyanın korkoranə təbii qanunların baş verdiyi meydan olduğunu desək, onu təfsir etmək asan olacaq. Ona görə ki, təbiət bəzən qəzəblənir, bəzən də mehribanlıq göstərir. Hər halda, onun öz işlərindən xəbəri yoxdur və bu baxımdan üzürlüdür. Yox, əgər aləmdə baş verən böyükdən tutmuş kiçiyə qədər bütün hadisələrin düzgün bir plana uyğun şəkildə olduğunu düşünsək, o zaman bu suallara cavab vermək çətinləşəcək. Bu, tutulan əsas iraddır.

Bu irada həqiqi cavabın aydınlaşması üçün aşağıdakı məsələlərə yetərli qədər diqqət göstərməyimiz zəruridir:

1. Bəlalar nisbidir.
2. Onlar bəzən böyük nemətdir.
3. Xəbərdarlıq signalıdır.

Elə fərz edin ki, biz öz hazırkı məlumatlarımızla bəlalərin fəlsəfəsini dərk etməkdə aciz qalmışıq. Belə olan halda, görə-

¹ “Allahın varlığının isbatı” kitabı, səh. 77.

sən, bu mövzu bizə ötən bəhslərimizdən varlıq aləminin heyrətətamiz sistemi barədə aşkarcasına əldə etdiyimiz dəyərli həqiqətlərə göz yummağımıza və aləmi təsadüfi hadisələrin baş verdiyi bir məcmuə hesab etməyimizə icazə verirmi? Bundan əlavə, biz belə və müsibətlərin əksər fəlsəfəsini əldə etmiş və ona qənaətbəxş cavablar hazırlamışıq. Əgər təəccüb etməsəniz, deyərik ki, həmin məsələlər sayəsində əzəmətli mənbəyin (Allahın) varlığı ilə daha çox tanışlığa nail olmuşuq. Yəni, bunlar da öz növbəsində tövhidin nişanələrindəndir. İndi isə bizin izahlarımıza diqqət yetirin:

1. Bəlalər nisbidir

Əlbəttə, tufan və zəlzələ kimi hadisələrə səthi araşdırma tərzindən yanaşsaq, onların dəhşətli və nifrətəlayiq siması vardır. Onlar təbiətin qəzəbi hesab olunurlar. Əgər tələskən araşdırmalardan çəkinsək, həqiqət bundan fərqli şəkildə olacaqdır. Biz nisbi həqiqətləri mütləq həqiqətlərlə səhv salmamalıyıq. Məsələnin izahı belədir:

Bizim bu aləmin hadisələrinin fayda və zərərləri ilə bağlı araşdırmalarımız nisbidir. Yəni, hökm yürütməkdə ölçü miqyasını özümüz və taleyinin bizimlə bağlı olduğu kəslər olaraq təyin edirik. Bizim xeyrimizə olan şeylər yaxşı və zərərimizə olan şeylər isə pis sayılır.

Amma bizim üçün zərər hesab olunan şeyin yüz ildən sonra bir sıra digər şəxslər üçün böyük mənfəətə malik ola biləcəyini nəzərə almırıq. Görəsən, yalnız bizim xeyir və zərərimiz hansısa bir hadisə və ya varlığın yaxşı və pis sayılması üçün meyardırımı? Xeyr! Mövzumuzun daha da aydınlaşması üçün aşağıdakı misallara diqqət yetirin:

Böyük Hindistan dənizinin sahillərindən külək qalxaraq özü ilə birlikdə bir qədər buxar və suyu hərəkətə gətirərək sahil məntəqələrdə yerləşən əraziləri boğanağa çevirdiyindən, hamı deyir ki, necə də pis havadır!

Külək güclənərək öz əsməyinə davam edir, buludları hərəkətə gətirir və hava şiddətli şəkildə soyuyur, ildırım və şimşəklər çaxmağa başlayır, faydalı olan yağış yağır, əkinçi və kəndlilər bu böyük nemətdən şad olurlar. Qəzetlər onu şadlıq bəxş edən bir xəbər olaraq yaymağa başlayır.

Bu hava öz yoluna davam edərək şiddətlənir və bir anda şiddətinin kuliminasiya nöqtəsinə çatır, hansısa bir kəndə tərəf əsərək çoxlu evləri dağıdır, çoxlu sayda ağacları qopararaq əkin və bağlarda nəzərə çarpacaq dərəcədə zərər vurur.

Hər yerdə bu gözənilməz ilahi bəla barədə söhbət gedir, qəzetlərin ilk səhifəsində onu təbiətin qəzəbi ünvanında çap edirlər. Yenə də həmin külək öz şiddətini azaldaraq mülayimləşir və başqa bir yerdə faydalı təsirlər qoyur.

İndi həmin külək barədə camaata sual versək, hər məntəqənin camaatı fərqli şəkildə hökm yürüdəcək. Bəziləri onu mütləq şəkildə “böyük nemət”, bəziləri də “bəla” adlandıracaq. Amma hamı dəyərləndirmə miqyasını (meyarını) özü və yaşadığı məntəqənin xeyir və zərəri olaraq təyin etmişdir.

Bugünkü hadisələrin bir sıra zəncirvari səbəblərin nəticəsi və bu hadisənin özünün bir sıra gələcək nəticələrin səbəbi olması məsələsinə diqqət yetirməklə bizim yürütdüyümüz hökmlərin nə qədər də məhdud olması anlaşılacaq.

Əgər belə bir şey bizim üçün mümkün olsaydı və həmin hadisənin zərəri varlıq aləmindəki hər bir yer və zamana nisbətindəki topluma verdiyi faydadan daha çox olsaydı, ona ziyanverici hadisə və bəla adını verərdik. Əgər bu mümkün olmasa, daha yaxşı olar ki, qəti və mütləq mühakimədən çəkinək.

Bizim belə bir qüdrətə malik olmadıqdan sonra, müxtəlif formalarda büruzə edən hadisə barədə necə birmənalı qəzavət edirik?!

Bəzi xəstəliklər var ki, insan ona bircə dəfə yoluxsa, bütün ömrü boyu bu və ya digər xəstəliklərdən sığortalanan, immuniteyi güclənər. Əgər həmin xəstəliyə xəstəlik kimi baxsaq, bir bəladır. Təsirlərini nəzərdən keçirsək, onda onu nemətlərdən biri

hesab etməliyik. İctimai mübarizələr minlərlə problem yaratdığı təqdirdə bəladır, əgər onun gələcək dəyərli təsir və faydalarını da ona əlavə etsək, nemətlərdən biridir.

Məlumatlarımızın nisbi olduğunu unutmamalı, ondan mütləq nəticə almaqda diqqətli olmalıyıq. Elmi araşdırmalar zamanı bu cür səhvlər bizi əhəmiyyət kəsb edən həqiqətlərin dərkindən saxlayır. Bu həqiqətlərə diqqət yetirməklə mövzumuzun bir sıra çətinlikləri aradan qalxmış olacaq.

2. Bəzən adını “bəla” qoyduğumuz böyük nemətlər

Hansısa bir ağrının hiss edilməsi səthi bir yanaşma zamanı həddən artıq çətin və dözülməzdir və insan öz özünə düşünür ki, bədənimizi başdan-başa əhatə edən bu həssas sinir sistemi hər an bizə narahatlıq yaradır. Ona görə ki, hələ ayağımıza bir tikan batmamış və ya üstümüzə qaynar bir çay tökülməmiş fəryadımız göyə ucalır.

Əgər bu sinir sistemi olmasaydı, əslində biz rahat olardıq. Bu küsəyənliklər bizi yaman əldən salıb. Əgər bunlar olmasaydı, məsələn, biz asanlıqla maşa olmadan közü götürüb istədiyimiz yerə qoyar, mismarı əlimizlə taxtaya vura bilərdik. Belə olduğu halda, bu qədər səs-küy yaradan dava-dalaşların anlamı olmazdı, xəstələrin cərrahi əməliyyatı asan olar, onları bihuş etməyə ehtiyac duyulmazdı....

Ancaq bir qədər araşdırmaqla başa düşürük ki, əgər bədənə nəzarət edən bu sinir sistemi olmasaydı, bədənimiz qısa zamanda məhv olardı. Bəzi ət və sümüklərin dəmirdən daha artıq davamiyyətli olduğunu və səksən il ömür sürdüyünü görmək həmin sistemin sayəsindədir. Əks təqdirdə, bir neçə dəfə ağrı hiss etmədən közü götürmək və mismarı əlimizlə vurmaqla bədənimizin əti yanar, parçalara ayrılır və hətta sümüklərin sınıması ilə qamətimizdə əyrilik və çıxıntılar meydana gələr və tədricən bizi ölümə sürükləyərdi.

Amma bizi çarə axtarmağa vadar edən şey ağrı hissidir. Nəql edirlər ki, ağrını duyma hissini itirən kəslər əlləri yandığı zaman yanıq iyi ilə bundan xəbərdar olurlar.

Belə nəticə əldə olunur ki, müxtəlif səbəblərdən yaranan ağrı hissi insan bədəninin qoruyucusu və böyük ilahi nemətlərdəndir. Ağrılar barədəki məsələyə diqqət edilməsi bizi ictimai bəla və müsibətlər haqda daha çox diqqət yetirməyə vadar edir.

Bir qara nöqtə necə də cazibedicidir?!

Fəlsəfəyə görə yoxluğu varlıq, varlığı da yoxluq vasitəsi ilə dərk etmək olar. Əks təqdirdə, nə onların simasını görər, nə də səslərini eşidirik. Dostumuz bizim kənarımızda dayanıb və bizim görməyimizi təmin edən göz, göz sinirləri sayəsində onun təsvirini beynimizə ötürür. Bu yolla onun varlığından xəbərdar oluruq. Amma bizdən ayrıldığı zaman, onun təsvirini görmürük, həmin vaxta qədər səsini eşidirdiksə, bundan sonra səsini də eşitmirik.

Bu iki halı – olub-olmamağı, səsi eşidib-eşitməməyi müqayisə etməklə bizim zehnimizdə “varlıq” və “yoxluq” məfhumu öz əksini tapır. Ağ simada nöqtə boyda qara bir xal onun gözəllik və cazibəsini necə artırır bilir?

Əgər bir filosofdan bunu soruşsanız, deyər: “Burada (varlıq və yoxluqla bağlı iki səhnə) ağılıq və qaralıq meydana gəlmişdir və nəzər salan şəxs həmin qara nöqtədən ağ rəngin necəliyi və bədənin dərisinin cazibədarlığını müqayisə yolu ilə başa düşə bilər.” Beləliklə, varlıq aləminin mahir rəssamının bu böyük aləmin heyrətamiz nəzmini zülmət və nizamsız bir nöqtədə (əlbəttə, bizim nəzərimizdə zülmət və nizamsızdır) nişan verməsinin nə eybi var? Həqiqətdə, bu, nizamsızlıq deyil, eynilə nəzmə malik olmaqdır.

Bədənin sistemə mexanizmini anlamaq üçün bir cüt kiçik və yararsız məməciyin (əlbəttə, bizim məhdud nəzərimizdə yararsızdır) yaradılmasının nə iradı var?

Amma diqqət yetirmək lazımdır ki, bədənin bütün nizamsızlığı, bəla və müsibətlər, tufan və zəlzələlər bu aləmin nizamlı

mexanizmləri müqabilində heç də böyük bir cism müqabilindəki kiçik bir xaldan daha artıq deyillər.

Belə olduqda, biz Allahın nemətlər dəryasında qərq olmuşuq. Əgər bəzi hallarda bu nemətlərdən məhrum olmasaq, onların əhəmiyyətli olmasını haradan anlaya bilərik? Düşünün ki, əgər bədən həmişə sağlam, yer həmişə aram olsaydı və heç zaman, ağrı, zülmət, titrəyiş olmasaydı, onda biz sağlamlıq kimi əzəmətli və günəş nuru kimi dəyərli bir neməti və yerin aramlığını hiss edə bilərdikmi? Əgər bəzi zamanlarda quraqlıq olmasaydı, biz öz həyatımızda yağışın həlledici rola malik olmasına diqqət yetirə bilərdikmi?

Həyat nemətinə daha artıq şükür etmək və aləmin yaradıcısının olmasını dərk etmək üçün onlarda (həyat və aləmdə) azacıq dəyişikliklər etməyin heç bir maneəsi yoxdur. Bəli, bunlar bizim “bəla” adlandırdığımız cüzi dəyişikliklərdir. Belə isə bəlalərin böyük nemək olduğunu söyləsək, təəccüblənməyin. Şübhəsiz, həmin xoşagəlməz hadisələrin faydaları yalnız bunlardan ibarət deyil, onların digər böyük faydaları da vardır ki, sonrakı bəhsimizdə ona toxunacağıq.

3. Xəbərdarlıq signalı

Allahın yeganəliyinə inanan və allahpərəst bir şəxsin nəzərində heç bir şey əbəs yerə, lazımsız olaraq yaradılmamışdır, əksinə bizim pis olaraq gördüyümüz şeyləri o, daha diqqətli nəzərlərlə yaxşı olaraq müşahidə edir. Hətta bizim çirkin sifətlər hesab etdiyimiz şeylər belə həqiqətdə pis deyil. Onlarda ifrata varmaq və ya təfritə yol vermək məsələsi bədbəxtliklərə gətirib çıxarır. Həyata sevgidə ifrata varmaq dünyapərəstlik, rəqabətdə ifrat isə həsəd, özünə məhəbbətdə ifrat da eqoizmlə nəticələnir.

Misal olaraq qəflət və unutqanlığa diqqət yetirdiyimiz zaman, onun öz növbəsində insan həyatının davamına zəmin olduğunu gördüyümüz halda, onda ifrata varmaq öldürücü təsirə malikdir. Məsələn, hansısa bir şəxs öz yaxınını əldən verdikdə, yaxud müflisləşdikdə, başqa birisi öz rəqibi ilə mübarizədə

məğlub olduqda dağ boyda olan qəm-kədər dalğası ona o qədər təzyiq göstərir ki, az qalır beyni partlasın, lakin az bir müddətdən sonra unutqanlıq rəhmət buludu kimi ona aramlıq bəxş edir. Əgər bu xüsusiyyət olmasaydı, insan öz yaxınlarını daima nəzərində saxlayar, öz nakamlığını görər və ən kiçik hadisələr müqabilində diz çökərək sarsılırdı.

Kama çatmaq qəflət gətirir

Qəfləti artıran, unutqanlıqı çoxaldan mövzulardan biri də həmişə arzulara çatmaq və həyatın yeknəsəq olmasıdır. Nakamlıqların narahat edici olmasına baxmayaraq, mütləq şəkildə arzulara çatmaq da azğınlığa sürükləyən və qəfləti artıran amillərdir. Təcrübələr sübut edir ki, həmişə istədiyinə nail olan insanlar duyğusuz, düşüncəsiz, zərif insanlıq hisslərindən uzaq və kobud olurlar; həmişə təkəbbür və məstlik halında həyat sürürlər.

Onların müqabilində arzularına çatmayan insanlar ayıq, məsələlərə diqqətli, duyğulu, ziyalı və cəsarət axtarandırlar. Elmi təkamüllə asimanlara uçmaq röyasına malik olan, elektrik, buxar və atom enerjisini öz ixtiyarlarına alan kəsləri təkəbbür və qüdrət hissini onları zəif olduqlarını unuduracaq qədər özünə qərq etməsi mümkündür. Belə insanlar bəzən həyatın ləzzətlərinə başları qarışdığı üçün qəflətə düşür, həyatın hədəfini unudur və nəticədə əxlaq normalarını ayaqlar altına qoyurlar.

Onları ayılmaq üçün bəzən yerin bir guşəsinin bütün qüdrətləri onun qarşısında mat qoyacağı qədər təkən verərək hərəkətə gəlməsi, dağlardan böyük daşları qopararaq dəryaya tökməsi və gəmiləri sahilə tullayacaq qədər təlatüm yaratması lazımdır.

Bu arada asimanlara hakim olmağa çalışan qüdrətli dövlətlərin onların köməyinə tələsməsi, ancaq əllərindən heç bir işin gəlmədiyini müşahidə etməsi və yalnız havadan təyyarələrlə qida və geyim məhsulları tullayaraq qaçması məsləhətdir. Şübhəsiz ki, bu cür hadisələr insanı qəflət yuxusundan oyadır və

onun ruhunda vicdanın həmin təsirlərdən xəbərsiz olmasına baxmayaraq, tərbiyəvi bir təsir qoyur.

Görəsən, qəflət və məstlik halının davam etməsi nəticəsində insanlıq dünyasına tuş gələn bəlalardan belə maddi bəlalardan az olmasını söyləmək olarmı? Şübhəsiz ki, daha çoxdur. Xüsusən də, bir qrup şəxs bu bəlalardan çoxlu sayda dərs alaraq varlıq aləminin yaradanı ilə daha çox tanış olurlar.

Keçmiş bəhslərdən nəticə alırıq ki, bizim bəla, nizamsızlıq, nakamlıq və müsibət kimi gördüyümüz şeylər həqiqətdə eynilə nəzmdir. Həmçinin, yalnız nisbi bəlalara hesab edilən bu bəlalara bizim üçün insanı həddən artıq zərərli olan qəflət və unutqanlıqdan çıxaran böyük nemətlərdir.

Allahı kim yaradıb?

Bəzi ali təhsilli insanlar soruşurlar: “Məşhur ingilis filosofu Bertrand Rassel öz kitablarının birində belə yazır:

“Cavanlığında Allaha etiqaadlı idim və onun üçün ən yaxşı dəlilin “səbəblərin səbəbi” və aləmdə gördüyümüz hər bir şeyin səbəbinin olduğunu hesab edirdim. Əgər səbəblər silsiləsini izləsək, ilkin səbəbə yetişərik və bu ilkin səbəbi Allah adlandırırıq.

Amma sonralar bu fikirdən tamamilə daşındım, ona görə ki, hər bir şeyin səbəbi olarsa, onda Allahın da bir səbəb və yaradanı olmalıdır.” Görəsən, bu filosofun tutduğu iradın həlli yolu varmı?”

Cavab: “Yeri gəlmişkən, bu irad materialistlərin tutduğu ən məşhur, eyni zamanda ən primitiv iradlardır. Onlar daha aydın bir ifadə ilə deyirlər ki, əgər hər şeyi Allah yaratmışdırsa, bəs onda, Allahı kim yaradıb?”

Cənab Rasselin belə bir iradla nə üçün çox geç qarşılaşması bizim üçün aydın deyil, lakin bu sual əksər cavanların zehində olduğundan, onu dəqiq şəkildə araşdırmaq lazımdır. Burada bir neçə mühüm mətləb vardır ki, onlara diqqət yetirməklə iradın cavabı tamamilə aydın olacaq:

1. Görəsən, materialistlərin etiqadını qəbul etsək, məsələn, Russellə həmfikir olsaq, bu iraddan xilas olacağıqımı? Təbii ki, xeyr! Nə üçün? Ona görə ki, materialistlər də səbəb qanununa inanırlar. Onlar da təbiət aləmindəki hər bir şeyi digərinin nəticəsi hesab edirlər. Beləliklə, eynilə bu sual onlara da verilməlidir ki, əgər hər bir şey maddənin (materianın) nəticədirsə, onda maddənin özü nəyin nəticəsidir, yəni onun səbəbi nədir?

Buna əsasən (səbəb və nəticələr silsiləsinin sonsuza qədər davam edə bilməyəcəyini nəzərə alaraq) bütün filosoflar – istər ilahi olsun, istərsə də materialist – həmişə mövcud olan əzəli bir varlığa iman gətirmişlər. Amma materialistlər deyirlər ki, aləmin əzəli varlığı həmin maddədir və ya maddə ilə müştərək olan enerjidir. Allaha pərəstiş edənlər isə deyirlər: “Həqiqi mənbə Allahdır.” Bu minvalla, Russell də məcburən hətta maddə belə olsa, əzəli bir varlığa iman gətirmişdir.

Görəsən, bu əzəli varlığın səbəbi ola bilərmə? Əlbəttə ki, xeyr! Nə üçün? Ona görə ki, əzəli bir varlıq həmişə olmuşdur. Həmişə olan bir şeyin səbəbə ehtiyacı yoxdur. Səbəbə möhtac olan yeganə şey bir zaman olmayıb sonradan yaranan şeydir. (Diqqət yetirin!)

Nəticə belədir ki, əzəli və həmişəlik bir varlığın olması barədə hamı eyni fikirdədir və silsilənin, yəni sonsuz səbəblər və nəticələr silsiləsi barədə dəlillərin batil olması bütün filosofları əzəli bir mənbəyə inanmağa vadar etmişdir.

Beləliklə, Russellin güman etdiyinin əksinə olaraq, ilahi və materialist filosoflar arasındakı ixtilaf onlardan birinin “səbəblərin səbəbi”ni qəbul etməsi və digərinin onu inkar etməsi məsələsi deyildir, əksinə onların hər ikisi səbəblər səbəbi və ya ilkin səbəbin olmasına etiqadlıdır.

Bəs bu ikisi arasındakı ixtilaf nədədir?

Aydın şəkildə demək lazımdır ki, yeganə ixtilaf Allaha pərəstiş edənlərin həmin ilkin səbəbin elm və iradəyə malik olmasına inanmasında, materialistlərin isə onu elm və iradəyə malik olmayan kimi təsəvvür etməsində və adını maddə qoymasın-

dadır. Belə isə bu qədər aşkar bir mətləbin cənab Rasselə necə qaranlıq qalması barədə bundan başqa verəcəyimiz bir cavab yoxdur: “O, dini məsələlər və ilkin fəlsəfə (varlıq aləmi, onun qaynaq və nişanələri ilə bağlı maarifə malik olmaq) elmində deyil, riyaziyyat, sosiologiya və təbiət elmlərində ixtisasa malik idi.”

Yuxarıda bəyan etdiklərimizdən belə bir nəticəni də əldə etmək olar ki, ilahi filosoflar Allahın varlığını sübuta yetirmək üçün “səbəblər səbəbi”ni təklikdə dəlil olaraq göstərmirdilər, ona görə ki, həmin dəlil bizi yalnız materialistlərin də etiqadlı olduğu kimi, bir əzəli varlığın olmasına yönəldir. Əksinə, ilahi filosoflar üçün mühüm məsələ ilkin səbəbi isbat etdikdən sonra, onun sonsuz elminin sübut olunmasına çalışmalarıdır.

Yeri gəlmişkən, bu məsələnin varlıq sistemi, heyrətamiz yaradılış sirri və başdan-başa yer və göylərə, canlı varlıqlara hakim olan dəqiq qanunlar, onların müxtəlifliyi vasitəsi ilə isbatı daha asandır.

Bu həmin iradla bağlı bilinməsi zəruri olan ilkin məsələ idi, biz bu əhəmiyyətli mövzunu ağır elmi terminlərdən uzaq olacaq şəkildə izləməyə çalışdıq. Əgər azacıq mürəkkəbliyə malik olsa, onu bir daha mütaliə edin!

Xülasə, bu sual elə bir sual deyil ki, kimisə Allaha pərəstləş etməkdən daşındırsın. Allahpərəstlikdən əl çəkib materialistlərin cərgəsində yer tutmaqla bu iradın çəngindən yaxa qurtaracağını güman edən cənab Rasselin əksinə olaraq, bu sual onun yaxasından əl çəkməyəcək. Oan görə ki, materialistlər də səbəb qanununa inanır və deyirlər ki, hər bir hadisənin səbəbi vardır.

Soruşuruq ki, hadisələrin mənbəyi hara qayıdır?

Cavab verirlər: “Maddəyə, enerjiyə.”

Deyirik: “Maddə və ya enerjinin mənşəyi haradır?”

Bu yerdə cənab Rassel və onun bütün həmfikirələrinin Allahpərəstlikdən qaçmış olduqları həmin sualın tələsinə düşürlər və onların “Maddə səbəbə ehtiyacı olmayan əzəli və əbədi bir varlıqdır.”, – deməkdən başqa çıxış yolları qalmır. Əgər onlar

maddə barəsində belə bir məsələni iddia edirlərsə, allahpərəstlər Allah haqqında onun əzəli və əbədi olmasını deyə bilməzlərmi?

Digər tərəfdən, bu iradın təməli “hər bir varlığın səbəb və yaradana ehtiyacılı olması” məsələsi üzərindədir. Halbuki, bu qanun ümumiliyə malik deyil və yalnız əvvəldə var olmayan, sonradan varlıq libası geyinən məsələlər barədə keçərli və doğrudur.

Məsələnin bəyanı:

Günəş sistemi, canlı varlıqlar – istər insan olsun, istərsə də, heyvan və bitkilər – kimi elə varlıqlar vardır ki, əvvəllər olmamışlar. Onların tarixçəsi onların əynindəki varlıq libasının əzəli və həmişəlik olmadığına, əksinə milyon və ya milyard illər öncə olmamaları və sonradan meydana çıxdıqlarına şahiddir

Təbii ki, belə varlıqların yaranması üçün səbəb və amillərin olması zəruridir və yer kürəsinin günəşdən ayrı olması – Laplas fərziyyəsi və ya digər fərziyələrə əsasən – bizim onları tamamilə tanıyıb-tanınamamağımızdan asılı olmayaraq, xüsusi amillərə borcludur.

Həmçinin, yer kürəsində ilkin bitki fidanının, sonra heyvan və insanın yaranması – bunların hamısı səbəb və amillərə əsaslanır. Həmin səbəbdən, alimlər bu amilləri öyrənmək üçün tələş göstərirlər. Əgər bu varlıqların yaranması üçün heç bir səbəb olmasa, onların bir milyon və ya bir milyard il əvvəl yaranmasına heç bir dəlil olmaz. Belə isə onlar nə üçün həmin zamanın iki bərabəri və ya yarısı qədər olan bir zaman fasiləsində var olmamışlar? Bu xüsusi zamanın seçilməsi müəyyən səbəb və şərtlərin onların həmin zamanda yaranmasını zəruri etməsinə ən yaxşı dəlildir.

Əgər bir varlıq əzəli və həmişəlik olarsa, (istər onu Allah adlandıraraq, istərsə də, maddə) belə bir varlıq heç bir səbəbə, yaradana və Allaha ehtiyacılı deyil, ona görə ki, onun üçün yaranma tarixi tənzimlənməmişdir ki, həmin tarixdə səbəb və yaradanın yeri boş olsun.

Deməli, əzəli və əbədi olan bir şeyin varlığı onun öz zətindən daxilindən qaynaqlanır və zətindən xaricdən qaynaqlanmır ki, hansısa bir yaradana ehtiyac duysun. Varlığımız əzəli və həmişəlik olmayan və zətindən qaynaqlanmayan mən və sizin, yer və göylərin, günəş sistemi və sairənin yaradana ehtiyacı vardır, nəinki, (varlığı özündən olan) ilk səbəb və səbəblərin səbəbinin.

Aydın bir misal: Burada filosoflar bu fəlsəfi söhbətlərin izahı və onun zəhinə yaxın olması üçün misallar çəkir və belə deyirlər: Biz öz iş otağımız və ya evimizə nəzər saldıqda onun işıqlı olduğunu görürük.

Özümüzdən soruşuruq: “Görəsən, bu aydınlıq otağın özündəndirmi?”

Dərhal cavab veririk ki, xeyr, ona görə ki, əgər aydınlıq otağın özündən yaranmış olsaydı, heç zaman zülmət olmazdı. Halbuki, bəzi vaxtlar qaranlıq, bəzən də işıqlıdır. Nəticədə, onun işıqlı olması başqa yerdəndir. Tezliklə, belə bir nəticə əldə edirik ki, otağın və bizim evimizin işıqlı olması ona saçılan nur zərrələri və ya dalğasının vasitəsi ilədir.

Dərhal özümüzdən soruşuruq: “Nur zərrəciklərinin aydınlığı haradandır?”

Qısa bir düşüncədən sonra özümüə cavab veririk: Nur zərrələrinin aydınlığı onların öz zətindən qaynaqlanır. Nur zərrələri aydınlıq xüsusiyyətini kimdənsə almayıb. Aləmin heç bir yerində zülmət olan, sonar işə aydınlığı başqasından alan bir nur zərrəsi tapmaq olmaz.

Nur zərrələri harada olsalar, aydınlıqlar və aydınlıq onların zətindən bir hissəsidir. Nur zərrəciklərinin aydınlığı nisbi və ötəri deyil. Nur zərrəciklərinin aradan getməsi mümkündür, amma var olduqları halda zülmət olmaları mümkün deyil.

Deməli, dünyadakı bu işıqlıq, aydınlığın səbəbi nur zərrələridir, bəs nurun aydınlığı haradandır?

Dərhal deyirik: “Nurun aydınlığı onun varlığının bir hissəsidir.”

Həmçinin, “Hər bir şeyin varlığı Allah tərəfindəndir, bəs Allahın varlığı kimdəndir?”, – deyə sual verildiyi zaman, o dəqiqə cavab veririk ki, özündən və öz zətindən daxilindəndir.

Son

Münəricat

O – Həyatın böyük problemlərinin həlli yolu	3
Bu alimlər nə üçün Allaha pərəstişə qarşıdır?	6
Daxili yolla Allahıtanıma.....	7
Allahıtanıma keçmişdən bu günə.....	8
Materializmin tarixi haqqında.....	9
Materializmin fundamenti	11
Allaha tərəf ən gözəl və ən aydın yol	11
Nəzm və ağılın əlaqəsi.....	13
Böyük bir ədəd.....	16
Sirli atom dünyasına baxış	17
Maddi aləmin son sərhədi	18
Atomun macəra dolu tarixçəsi.....	19
Atomun sirli zərrəcikləri.....	19
Atomdaxili dəhşətli səhralar!.....	20
Atomlar bizə tövhid dərəsi verir	21
Bu mikroskopik canlıların bizə verdiyi dərslər	24
Kiçik varlıqlardan ibarət böyük bir dünya	25
Kiçik, kiçikdən də kiçik.....	26
Bizim ölçülərin işləmədiyi bir aləm	26
Heyrətləndirici bir artım – çoxalma	26
Bu canlıların maraqlı “tövhid” dərsləri	28
MIKROBLARIN DƏYƏRLİ XİDMƏTLƏRİ	30
Dizinfeksiya mikrobları.....	30
Qida maddələrinin geniş miqyasda dövrünə dəstək	31
Mehriban baxıcılar və igid qoruyucular	31
Zərərli mikrobların bizə böyük xidmətləri.....	33
Bura bədənin böyük emalatxanasıdır	35
Süzülmə və təmizlənmə əməliyyatı necə həyata keçir?	36
Bu mühərrikin funksiyası	42
İncə cə bənzərsiz borular	43
Ürəyin bizə öyrətdiyi dərslər.....	44
Bədən üzvlərinin böyük qərarqahı	45
Bu böyük qərarqahın mühüm hissələri.....	46
Beyinin ən həssas hissələri.....	47
Qəribə arxiv!	48

Gecə və gündüz növbəsində işləyən işçilər.....	49
Yanlış təsəvvürün aradan qaldırılması	49
Allahitanıma dərsi: Şüursuz təbiət necə şüur yarada bilər?	51
Yarasa və pilotuz təyyarə	52
əgər həşəratlar olmasaydı!!!	55
Bir tövhid dərsi!	58
Zəhərli heyvanlar bizim təbiblərimizdir!	59
Öldürücü zəhərlər	60
Müdafiə xarakterli mühüm bir silah	61
Zəhərlərin müalicəvi xüsusiyyətləri	62
Daşlar bizimlə danışır!	63
İti dişləri olan əfsanəvi quş	65
ətyeyən bitkilər.....	66
Bu qədər dəlil-sübut olduğu halda, inkarçıların bəhanəsi nədir?	71
Araşdırma aparmalı, yoxsa təqlid etməli?	73
Alimlərin qəlbində Haqqın nuru.....	74
Görəsən, bütün təbiətşünaslar Allahı inkar edir?.....	74
Yanlış izahlar və həqiqəti xürafatla qarışdırmaq.....	80
Ölçü və meyardakı yanlışlıq	82
Pərdələr qaldırılır!	83
İntiqam.....	84
Elmi qürur və təkəbbür	87
Sözdə münaqişə	88
Varlıq ələmi nə vaxtdan yaranıb?	89
Bu bəlalər nə üçündür?.....	93
Kama çatmaq qəflət gətirir	99
Allahı kim yaradıb?.....	100